

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

SOCIALINĖS GEROVĖS FAKULTETAS
SOCIALINIO DARBO KATEDRA

Jorūnė Vyšniauskytė-Rimkienė, Teresė Nijolė Liobikienė

GEBĖJIMAI SOCIALINIO DARBO PRAKTIKOJE **(tėvystės ir vaikų socialinių gebėjimų lavinimas)**

Mokomoji knyga

2-asis pataisytas ir pakoreguotas leidimas

Vytauto Didžiojo universitetas
Kaunas, 2012

UDK 37.035(075.8)

Vi314

Mokomoji knyga apsvartyta ir rekomenduota publikuoti Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės gerovės fakulteto Socialinio darbo katedros posėdyje 2009 10 06 ir Socialinės gerovės fakulteto tarybos posėdyje 2009 10 08 (protokolo Nr. 24).

Recenzavo:

Prof. dr. Romualdas Malinauskas

Doc. dr. Violeta Ivanauskienė

Dr. Dalija Snieškienė

Viršelio piešinio autorius Dautartas Rimkus

2-asis pataisytas ir pakoreguotas leidimas

ISBN 978-9955-12-661-4 (spausdintas)

ISBN 978-9955-12-604-1 (internetinis)

© Jorūnė Vyšniauskytė-Rimkienė, 2012

© Teresė Nijolė Liobikienė, 2012

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2012

Turinys

Įvadas	5
1 skyrius	
SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PROFESINIAI GEBĖJIMAI.....	6
1.1. Socialinių darbuotojų profesinių gebėjimų teoriniai pagrindai.....	8
2 skyrius	
INTERVIU – PAGRINDINIS SOCIALINIO DARBUOTOJO ĮRANKIS.....	12
2.1. Interviu tikslai ir procesas.....	12
2.2. Interviu etapai.....	21
2.2.1. Pasirengimas interviu ir pirmasis susitikimas	21
2.3. Interviu vedimo gebėjimai	25
2.3.1. Stebėjimo ir kontakto palaikymo gebėjimai.....	25
2.3.2. Pokalbio vedimo gebėjimai.....	30
2.3.3. Klausinėjimo gebėjimai.....	34
2.3.4. Klausymo gebėjimai	36
2.4. Interviu su skirtingomis klientų grupėmis specifika.....	38
2.4.1. Interviu su vaikais	38
2.4.2. Interviu su vaikais metodai.....	41
2.4.3. Interviu su pagyvenusiais ir senais žmonėmis	50
2.4.4. Interviu su agresyviais klientais	53
2.4.5. Bendravimas su negirdinčiais ar neprigirdinčiais žmonėmis	56
2.4.6. Bendravimas su silpnaregiais ir aklais žmonėmis	57
2.4.7. Daugiakultūris interviu	58
3 skyrius	
VAIKŲ IR JAUNUOLIŲ SOCIALINIŲ GEBĖJIMŲ LAVINIMAS	63
3.1. Socialinių gebėjimų lavinimo teorinės perspektyvos	63
3.2. Socialinių gebėjimų stokos problemos	71
3.3. Socialinių gebėjimų lavinimo, kaip socialinės kompetencijos plėtotės, aptartis	73
3.4. Socialinių gebėjimų lavinimo programos komponentai.....	81
3.5. Socialinių gebėjimų lavinimo metodai	89

3.5.1. Socialinių gebėjimų lavinimas kasdienėse situacijose	96
3.5.2. Individualus socialinių gebėjimų lavinimas	100
3.5.3. Socialinių gebėjimų lavinimas grupėse.....	102
3.5.3.1. Socialinių gebėjimų lavinimo grupėje metodai	107
3.6. Praktinės rekomendacijos	110
3.6.1. Tinkamos aplinkos sukūrimas	110
3.6.2. Socialinių gebėjimų lavinimo programos planavimas.....	112
3.6.3. Socialinių gebėjimų lavinimo programų pavyzdžiai.....	115
4 skyrius	
TĖVYSTĖS GEBĖJIMŲ UGDYMAS	123
4.1. Teoriniai tėvystės gebėjimų ugdymo pagrindai	126
4.2. Tėvystės gebėjimų mokymas grupėse.....	127
4.3. Pagrindiniai tėvystės gebėjimai	141
4.3.1. Vaiko stebėseną ir poreikių patenkinimas	141
4.3.2. Kūdikio saugaus prierašumo formavimas	141
4.3.3. Dėmesys vaikui ir teigiamas gero elgesio įvertinimas.....	144
4.3.4. Ribų ir taisyklių nustatymas	145
4.3.5. Prasmingos nuobaudos	147
4.4. Tėvystės gebėjimai auginant paauglius.....	148
4.5. Vaikų pykčio valdymas.....	151
4.6. Individualus tėvystės gebėjimų ugdymas	154
PRIEDAI	156
Rekomenduojama literatūra	177
Literatūra	178

ĮVADAS

Ši mokomoji knyga skiriama socialinio darbo studentams ir darbuotojams, kuriems svarbu ugdyti savo profesinius gebėjimus dirbant su klientais.

Rengdamos šią mokomąją knygą naudojome ne tik literatūros šaltiniais, bet ir savo socialinio darbo bei dėstymo praktinę patirtimi. Pateikiami pavyzdžiai yra iš socialinio darbo praktikos ir studentų praktinės patirties. Be to, mokomojoje knygoje panaudotas studentų namų darbas – pasaka, kurią jie sukūrė vaikams, išgyvenantiems netektį mirus artimam žmogui.

Mokomąją knygą sudaro keturi skyriai. Pirmajame – bendrajame – skyriuje aptariami profesiniai socialinio darbuotojo gebėjimai, jų teoriniai pagrindai. Antrajame mokomosios skyriuje dalyje kalbama apie pagrindinį socialinio darbuotojo instrumentą – interviu. Aprašomos interviu rūšys, pagrindiniai interviu vedimo įgūdžiai ir technikos, pasirengimas interviu ir refleksija jį baigus. Atkreipiamas dėmesys į interviu su įvairiomis klientų grupėmis ypatumus.

Trečiasis mokomosios knygos skyrius skirtas vaikų ir jaunuolių socialinių gebėjimų lavinimui. Socialinių įgūdžių lavinimas yra vienas iš uždavinių, dažniausiai keliamų socialiniam darbuotojui. Šiame skyriuje išsamiai analizuojami teoriniai socialinių gebėjimų ugdymo modeliai, nurodomi ir aptariami socialinių gebėjimų lavinimo metodai.

Ketvirtajame mokomosios knygos skyriuje glaustai kalbama apie tėvystės gebėjimų mokymą. Šis skyrius skirtas socialiniams darbuotojams – praktikams, dirbantiems su šeimomis, tėvams.

Tekste pasirinkta vartoti apibendrintą vyriškosios giminės įvardį. Vis dėlto pažymėtina, kad autorės yra ypač jautrios abiem lytims, tačiau atsižvelgiant į lietuvių kalbos vartojimo specifiką buvo pasirinktas įprastas vyriškosios giminės įvardžio vartojimo būdas.

Norime padėkoti kolegai Hanui Spaanjarđui, su kuriuo mums, autorėms, teko bendrauti ir bendradarbiauti plėtojant tėvystės ir socialinių gebėjimų lavinimo programas, už pasidalytą patirtį ir leidimą pateikti apibendrintą seminarų medžiagą.

Esame įsitikinusios, kad ši mokomoji knyga padės studentams geriau išsiugdyti profesinių gebėjimų, o socialiniams darbuotojams praktikams pagelbės jų sudėtingame kasdieniame darbe.

Autorės

1 skyrius

SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PROFESINIAI GEBĖJIMAI

Siekiant tapti socialinio darbo specialistu, reikia įgyti profesinių gebėjimų, kuriuos taikant galima padėti klientui konstruktyviai keisti jo gyvenime susidariusias problemines situacijas. Pirmiausia kyla klausimų dėl pačios sąvokos *gebėjimai* vartojimo. Literatūroje greta sąvokos *gebėjimai* aptinkami ir tokie terminai – *žinios, mokėjimai, įgūdžiai ir sugebėjimai*. A. Jacikevičius (1996) žinias, mokėjimus, įgūdžius ir meistriškumą apibūdina kaip pakopas mokantis veiklos, o G. Butkienė ir A. Kepalaitė (1996), V. Jakavičius (1998), tirdami įgūdžių formavimąsi, kalba apie veiksmų atlikimo lygius (nuo elementaraus veiksmo atlikimo lygio – mokėjimo – iki meistriško atlikimo lygio). Anot L. Jovaišos (1993), *gebėjimas* – tai fizinė ir psichinė galia atlikti tam tikrą veiksmą, poelgį, įgalinti individą veikti. Kaip nurodo D. Lepaitė (2001), gebėjimas yra kompleksinis darinys, apimantis ir įgūdžio kūrimosi pakopas, ir žinių perpratimą. Autorė daro prielaidą, kad gebėjimo formavimas yra pagrįstas atliekamo veiksmo lygiais, apimančiais elementarų mokėjimą, įgūdžių formavimą ir meistrišką mokėjimą. Socialinio darbo kontekste „gebėjimas – tai praktikos komponentas, kuris sujungia žinias ir vertybes ir paverčia jas veiksmais, atsaku į rūpestį ir poreikį“ (Johnson, 2001: 63). Taigi apibendrinant galima teigti, kad socialinio darbo profesiniams įgūdžiams formuotis reikia turėti pakankamą paketą specifinių žinių, o tam, kad teorinės žinios būtų teisingai panaudojamos, įvertinus visus situacijos aspektus, būtų išskiriamos atitinkamos vertybės, numatomi ir įgyvendinami reikiami veiksmai, būtina ilgai ir nuosekliai dirbti.

Sąvokos *gebėjimas* ir *įgūdis* šiame tekste vartojamos kaip sinonimai.

Socialiniame darbe yra ne vienas, o didelė įvairovė įgūdžių, kuriuos specialistui reikia gebėti veiksmingai pritaikyti dirbant su individualiu klientu, grupėmis ar bendruomene. Įvairūs autoriai išskiria tam tikras rūšis įgūdžių, kuriuos kiekvienas profesionalus socialinis darbuotojas

turėtų sugebėti taikyti praktinėje veikloje. Pavyzdžiui, socialinis darbuotojas turi gebėti tiksliai vertinti žmogaus socialinę situaciją, veiksmingai bendrauti su asmeniu ir jo aplinka, teikti žmogiškųjų, finansinių bei kitų galimų išteklių, organizuoti socialinį darbą ir socialinių paslaugų teikimą (LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, 2006 m. sausio 4 d. Nr. A1-2). Socialinio darbo literatūroje nurodoma, kad gebėjimai, kurių turi turėti socialiniai darbuotojai, paprastai yra skirstomi į pagrindinius, arba kitaip dar vadinamus bendruosius, ir specialiuosius įgūdžius:

- Pagrindiniai socialinio darbo įgūdžiai – tie, kurie yra reikalingi daugumos socialinio darbo intervencijų metu. Pavyzdžiui, pagrindinių socialinio darbo metodų taikymo įgūdžiai, praktinės veiklos gebėjimai dirbant su individu, grupėmis ir bendruomene, sąveikos (bendravimo) įgūdžiai.
- Specialieji įgūdžiai reikalingi dirbant situacijose, kai būtinos papildomos specifinės žinios (šeimos terapija, gebėjimas dirbti su problemomis, kurios yra daugiabriaunės, labai rizikingose situacijose ir pan.).

Įvertinus socialinio darbo profesinių gebėjimų gausą suprantama, kad vienoje metodinėje priemonėje būtų sunku juos visus aptarti. Šiame leidinyje pristatomi ir aptariami įvairūs socialinio darbo gebėjimai. Siekiama supažindinti skaitytoją, kaip reikėtų vesti interviu socialinio darbo kontekste (pagrindiniai gebėjimai) ir kaip veiksmingai lavinti vaikų ir jaunuolių socialinius bei tėvystės įgūdžius (specialieji socialinio darbo gebėjimai). Kad socialinis darbuotojas profesionaliai vestų interviu, lavintų vaikų socialinius gebėjimus, ugdytų tėvystės įgūdžius, reikia ne tik išmokti nemažai naujų technikų, bet ir nuosekliai praktikuotis reflektuoti savo patirtį.

1.1. Socialinių darbuotojų profesinių gebėjimų teoriniai pagrindai

Socialinio darbo profesija dar jauna, palyginti su kitomis profesijomis, todėl žinių pirmiausia „pasiskolino“ iš sociologijos, psichologijos, medicinos ir pedagogikos. Vėliau socialinio darbo praktikos ir empirinių tyrimų pagrindu išsivystė socialinio darbo teorijos. Šiame skyriuje nagrinėjamos visos teorijos, kuriomis vadovaujasi ir kurias studijuoja socialiniai darbuotojai. Kalbant apie gebėjimų teorinius pagrindus, reiktų apžvelgti teorijas, kurios tiesiogiai susijusios su profesiniais socialinių darbuotojų gebėjimais. Šiuo požiūriu galima išskirti tris teorijų grupes:

1. Psichologinės teorijos, kuriomis remiantis galima pažinti save ir kitus (psichodinaminė, biheivoristinė, kognityvinė).
2. Teorijos, kuriomis remiantis analizuojamas žmogaus ir socialinės aplinkos santykis ir sąveika (ekologinė, sisteminė, socializacijos).
3. Teorijos, kuriomis pagrindžiamas socialinio darbo procesas ir socialinio darbo modeliai (stipriųjų savybių perspektyva, darbas su atveju, problemų sprendimo, grupinio darbo, sisteminis eklektizmas ir pan.).

Tačiau socialinio darbo profesijai nepakanka žinių. Vertybės – tai socialinio darbo (beje, ir profesinių gebėjimų) pagrindas. Jei profesionalaus socialinio darbuotojo bendravimas su klientu nesiremia vertybėmis, tuomet susidaro palankios sąlygos manipuliuoti kliento jausmais ir elgesiu.

Socialinis darbas vadovaujasi trimis pagrindinėmis ir universaliomis socialinėmis vertybėmis:

- Besąlygiška pagarba žmogui, jo orumui, asmens skirtingumui, laisvių ir teisių pripažinimu ir gerbimu.
- Socialiniu teisingumu – galimybe pasinaudoti ištekliais, nepaisant religijos, rasės, tautybės ir lyties.
- Laisve kaip įvairiomis pasirinkimo ir jo įgyvendinimo galimybėmis.

Remiantis D. H. Hepworthu, J. A. Larsen (1993), D. Saleeby'iu (2009), socialinio darbo principus galima apibūdinti šiomis kategorijomis:

1. **Kliento įgalinimas.** Pagrindinis socialinio darbuotojo uždavinys – įgalinti klientą sąmoningai pasirinkti ir nuspręsti, kas, kliento

požiūriu, jam reikalinga ir vertinga; kiek galima padidinti kliento atsakomybę už savo sprendimų priėmimą, atliekant pagelbstinčio profesionalo vaidmenį. Klientas turi teisę tiek atmesti pagalbą, tiek ją priimti.

2. **Kliento ir aplinkos sąveika.** Socialinis darbuotojas dirba ne tik su klientu, bet ir su jo aplinka. Tarp kliento ir jo socialinės aplinkos turėtų būti abipusis ryšys. Laiduoti žmogaus teises ir siekti socialinio teisingumo yra vienas svarbiausių socialinio darbo uždavinių.
3. **Nuolatinio mokymo(si) procesas.** Žmonės gali išmokti naujų gyvenimo ir elgesio būdų. Socialinis darbuotojas atsižvelgia į kliento motyvaciją keistis ir mokytis bei jam padeda kaitos procese. Žmonės mokosi naujų gyvenimo įgūdžių emociniu būdu atsiduodami, operantiniu (per aplinkybes), stebėjimo, kognityviniu sociokultūrinu ir sąmoningu mokymosi būdais (Berns, 2007).
4. **Gyvenimiškos kliento patirties vertinimas.** Žmonės gali mokytis iš savo klaidų, taip pat iš savo ir kitų patirties. Kartais gyvenimiška kliento patirtis gali padėti jam įveikti sistemos problemas.
5. **Kliento orumo saugojimas ir savigarbos ugdymas.** Kiekvienas žmogus siekia išsaugoti savigarbą. Pastebėdami kliento stipriąsias savybes ir stiprindami jo gerąsias savybes, didiname kliento savigarbą ir jo vidinius problemų sprendimų išteklius. Dažno tarpasmeninio konflikto priežastis yra jaučiama nepagarba ir atstūmimas.
6. **Stipriųjų savybių perspektyva.** Kiekvienas individas, šeima, bendruomenė turi stipriųjų savybių. Trauma, apleistumas, ligos, vargas sužeidžia žmogų, tačiau jos gali išryškinti stipriąsias savybes ir ugdyti gebėjimą įveikti sunkumus.
7. **Pozityvus požiūris į kliento galimybę keistis.** Reikia pripažinti, kad negalime žinoti individo, šeimos, bendruomenės augimo ir pasikeitimo ribos. Todėl reikia skatinti klientus siekti teigiamų pokyčių net ir tada, kai išoriškai atrodo, jog jie neįmanomi.
8. **Bendradarbiavimo principas.** Klientui galima padėti su juo bendradarbiaujant. Taip išreiškiama pagarba ir pasitikėjimas klientu, skatinama jo iniciatyva. Norėdamas veiksmingai padėti, socialinis darbuotojas bendradarbiauja su kitais profesionalais, organizacijomis, bendruomenėmis kliento aplinkoje. Bendradarbiaudamas jis

siekia padėti klientui spręsti problemas, dalijasi savo patirtimi ir mokosi iš kitų.

9. **Ištekliai.** Pagalbos teikimo procesui reikalingi materialūs ir nematerialūs ištekliai. Socialinis darbuotojas padeda klientui rasti ir pasinaudoti ištekliais kliento aplinkoje. Jis taip pat rūpinasi išteklių organizavimu ir plėtra, bendradarbiaudamas su valstybinėmis ir nevyriausybinėmis organizacijomis telkia bendruomenę rūpintis vargstančiais ir skurstančiais, organizuoja universalios prevencijos programas, suburdamas savanorius.
10. **Visuomeninis rūpestis, globa ir atskirties mažinimas.** Visuomenės nariai turi pasirūpinti vieni kitais, globoti ir užtikrinti saugią, vystyti ir gyventi palankią aplinką. Socialinis darbuotojas, teikdamas pagalbą, siekia atkurti individo ryšius su kitais asmenimis ir skatina bendruomenę sukurti saugią aplinką kiekvienam bendruomenės nariui. Patekęs į sudėtingą situaciją, asmuo turėtų jausti paramą, palaikymą ir užuojautą. Rūpestis ir globa suteikia viltį, kuri yra svarbus žmogaus išlikimo ir kaitos veiksnys. Reikia pasirūpinti suteikti balsą toms visuomenės grupėms, kurios paprastai yra negirdimos.

Socialinio darbuotojo profesija yra jauna ir besivystanti, tačiau pagrindiniai socialinio darbo principai ir vertybės išlieka reikšmingos, kad ir kokiomis teorinėmis perspektyvomis būtų grindžiamas socialinio darbo procesas.

Klausimai ir užduotys pasikartoti

1. Kokių gebėjimų reikia socialiniam darbuotojui sėkmingai socialinio darbo praktikai?
2. Su kokiomis teorijomis turi būti susipažinęs socialinis darbuotojas, jeigu nori pažinti save ir kitus?
3. Perskaitykite teiginius, pažymėkite teisingus:
 - socialiniam darbuotojui svarbiausia gerai žinoti įvairius darbo su klientais modelius;
 - profesionalus socialinis darbuotojas aiškiai nurodo klientui, ką jis turi daryti, kad išspręstų problemas;
 - socialinis darbuotojas negali sėkmingai dirbti ten, kur nėra išteklių;
 - kai kuriems žmonėms neįmanoma padėti dėl to, kad jie yra išgyvenę daugybę krizių;
 - kai kurie žmonės turi savo galimybių keistis ribas, kurias socialinis darbuotojas gali iš karto nustatyti.

2 skyrius

INTERVIU – PAGRINDINIS SOCIALINIO DARBUOTOJO ĮRANKIS

Socialinis darbas su klientu yra procesas, kurio pirmasis žingsnis – kontaktas su klientu užmezgimas ir duomenų surinkimas, kad būtų galima sėkmingai identifikuoti problemas ir numatyti problemų sprendimo būdus.

Duomenys pradedami rinkti taikant interviu metodą. Remiantis A. Kadushinu (1972), interviu galima apibūdinti penkiais požymiais:

1. *Tikslingumas*. Interviu skiriasi nuo paprasto, laisvo pokalbio su vienu ar keliais žmonėmis tuo, kad turi aiškų, apibrėžtą tikslą.

2. *Vadovavimas*. Tikslui pasiekti vienas asmuo (šiuo atveju socialinis darbuotojas) yra atsakingas už interviu vedimą. Jis žino, kokiam tikslui veda pokalbį, užduoda vienokių ar kitokių klausimų, pasirenka vietą, laiką, metodą.

3. *Pasirengimas*. Interviu vedančio socialinio darbuotojo veiksmai visada turi būti sąmoningi, iš anksto suplanuoti ir nukreipti į tikslą.

4. *Įsipareigojimas*. Socialinis darbuotojas neprivalo pradėti pokalbio, tačiau, pradėjus interviu, siekiant kliento gerovės interviu reikia tęsti.

5. *Dėmesys*. Interviu reikalauja išskirtinio dėmesio ir bendravimo. Interviu metu reikia stebėti kliento kūno kalbą, veido išraišką, balso toną, savijautą, jos pokyčius, skatinti klientą kalbėti.

2.1. Interviu tikslai ir procesas

Socialinio darbuotojo vedamas interviu yra tikslingas procesas. Interviu turinys priklauso nuo socialinio darbuotojo siekiamo tikslo. Tai – tikslingas, apgalvotas ir suplanuotas procesas, kurio metu siekiama išsiaiškinti kliento problemas, galimus jų sprendimo būdus, išorinius ir vidinius kliento išteklius, pasirengimą keistis ir spręsti problemas.

Informacijos rinkimas ir problemos identifikavimas. Interviu metu informacija renkama tikslingai, siekiant nustatyti, su kokiomis

problemomis klientas susiduria. Toks informacijos rinkimas vadinamas *informaciniu interviu* (Kadushin, 1972). Paprastai jo metu ištiriamas kliento socialinis funkcionavimas, nustatoma, kaip individas ar šeima funkcionuoja socialinėje aplinkoje. Klausimų specifika priklauso nuo kliento problemos, amžiaus, lokalizacijos. Pavyzdžiui, jei kreipiasi klientas, norintis patekti į slaugos ligoninę, socialinis darbuotojas turi surinkti informaciją apie ligą, ligonio galimybę savarankiškai judėti, lūkesčius, susijusius su slaugos ligonine, ir pan. Kalbėdamas su jauna mama, auginančia kūdikį ir atsiūsta vaikų teisių apsaugos specialisto dėl aplaidžios kūdikio priežiūros, socialinis darbuotojas turėtų žinoti motinos vaikystės patirtį, santykius su vaiko tėvu, gyvenamąją vietą, pagalbos išteklius.

Sprendimų priėmimas. Identifikavęs problemą, socialinis darbuotojas turi priimti sprendimą – kaip greitai ir koku būdu galima klientui suteikti pagalbą. Todėl interviu metu jis išsiaiškina, kiek laiko susiduriama su problema, kaip klientas įsivaizduoja problemos sprendimą, ar kliento aplinkoje yra neformalių ir formalių pagalbos šaltinių, ar problemą reikia spręsti neatidėliojant, ar galima planuoti pagalbos teikimo procesą per ilgesnį laiką. Tokio pobūdžio interviu vadinamas *diagnostiniu, vertinamuoju* (pgl. Zastrow, 1999) arba *lemiančiu sprendimą* (Kadushin, 1972). Pagrindinis diagnostinio interviu klausimas – ką reikia daryti norint padėti išspręsti problemą? Socialinis darbuotojas turi surinkti tokią informaciją, kuri padėtų priimti teisingiausią, būtiną ar neatidėliotinę sprendimą.

Pokyčių planavimas. Imant interviu reikia išsiaiškinti, kokie pokyčiai reikalingi norint pasiekti rezultatą. Interviu klausimai yra nukreipti į galimus kliento vidinius (elgesio, suvokimo, požiūrio) ir santykio su aplinka pokyčius. Tai – vadinamasis *terapinis interviu*.

Socialiniame darbe vieno interviu metu galima rasti visų trijų rūšių interviu elementų. Siekdamas identifikuoti problemas, jų sprendimo būdus ir kliento galimybes pasikeisti, socialinis darbuotojas surenka *faktus*. Faktiškumas yra vienas iš pagrindinių sėkmingo interviu elementų. Surinkęs faktus, socialinis darbuotojas juos *interpretuoja*. Interpretacijai reikalingas teorinis pagrindas, kuriuo remiantis suformuluojama darbinė *hipotezė* apie klientą, jo problemas ir problemų sprendimo būdus. Socialinio darbo proceso metu hipotezė tikslinama, įvertinama. Proceso metu galima surinkti daugiau informacijos, iškelti naujų hipotezių ir jas tikslinti, taip siekiant išspręsti problemas.

Dažniausia pradedančių dirbti socialinių darbuotojų klaida – faktais nepagrįsta interpretacija. Pavyzdžiui, sužinojęs, kad klientas girtauja, socialinis darbuotojas nesurenka daugiau faktų ir nusprendžia, kad klientas serga alkoholizmu. Arba, pastebėjęs kraujosruvas ant moters rankų, socialinis darbuotojas jas interpretuoja kaip smurto žymes, neišsiaiškinęs, kaip jos atsirado iš tiesų.

Paprastai interviu turi aiškią struktūrą: pradžia, vidurys ir pabaiga. Interviu pradžioje tenka įveikti kliento, dažnai ir socialinio darbuotojo, baimę, susikaustymą, nejaukumą.

Socialinis darbuotojas interviu metu padeda klientui atsiskleisti, pasitikėti darbuotoju. Klientas padrąšinamas, paskatinamas spręsti problemas. Darbuotojo supratimas ir geranoriškumas interviu metu suteikia klientui vilties ir sustiprina pasitikėjimą savimi.

Įvairūs autoriai kartais skirtingai įvardija interviu etapus. Toliau pateikiame L. Epsteino (1985) rekomenduojamą interviu techniką.

1 lentelė. Pagrindinės interviu technikos

Interviu etapai	Socialinio darbuotojo tikslas interviu etape	Uždaviniai
Pradžia	Susipažinti su klientu	Įveikti nejaukumą Sumažinti įtampą Užtikrinti kliento saugumą Susipažinti ir suprasti klientą Nustatyti konfidencialumo ribas
Pirmasis etapas	Surinkti reikalingą informaciją Išsiaiškinti savo ir kliento vaidmenis	Išsiaiškinti reikalingus faktus Paaikškinti socialinio darbuotojo vaidmenį ir galimybių ribas (ką gali ir ko negali padaryti) Išsiaiškinti kliento lūkesčius Paaikškinti socialinio darbuotojo lūkesčius dėl kliento
	Atskleisti problemas, asmenines charakteristikas ir socialinį kontekstą	Tyrimas: klausti, stebėti, pasiūlyti, nuspręsti, ką gali ir ko negali daryti Išsiaiškinti santykius su aplinka, pagalbos išteklius Išsiaiškinti kliento nuomonę apie galimus problemos sprendimo būdus ir pagalbos pobūdį

Interviu etapai	Socialinio darbuotojo tikslas interviu etape	Uždaviniai
	Atskleisti pagrindinę problemą, kurią reikia spręsti, ir ją išnagrinėti	Būti atviram Gerbti klientą Kalbėti aiškiai Apibūdinti problemas Nustatyti pagrindinę problemą
	Nustatyti tikslus ir prioritetus	Numatyti, kokiam tikslui ir ką daryti pirmiausia, kokių rezultatų galima tikėtis, kaip pasiekti numatytus tikslus, kas atsitiks, jei jie nebus pasiekti
	Sudaryti sutartį su klientu	Išsiaiškinti įsipareigojimus, susitarti, ką įsipareigoja daryti socialinis darbuotojas ir ką – klientas
Vidurinis etapas	Aptarti pirmąjį žingsnį Paaiškinti intervenciją Susaistyti pažadais Gauti sutikimą Analizuoti trukdžius Nustatyti laiko ribas	Numatyti galimus veiklos trukdžius ir būdus juos įveikti Aptarti galimus pagalbos išteklius Planuoti laiką ir eiliškumą: numatyti, kada kas bus daroma
Pabaiga	Užbaigimas	Aptarti kito susitikimo laiką Aptarti susitikimo rezultatus Analizuoti nesėkmes Numatyti darbo trukmę Atsisveikinti

Šaltinis: Epstein, L. *Talking and Listening: A Guide to the Helping Interview*. St. Louis [etc.]: Times Mirror/Mosby.

Interviu procesui reikia pasirengti. Yra išorinio ir vidinio pasirengimo interviu aspektai. Išorinis pasirengimas – tai pasirūpinimas šilta, tvarkinga aplinka, saugumo ir privatumo interviu metu užtikrinimas. Vidinis pasirengimas – tai socialinio darbuotojo vertybinė nuostata, pasireiškianti kliento priėmimu bei noru jį suprasti ir jam padėti, pagarba klientui, jo išskirtinumui žmogaus teisių ir laisvių kontekste. Socialinis darbuotojas turi būti nusiteikęs pirma išklaudyti kliento istoriją ir tik po to padaryti atitinkamas išvadas bei įvertinti. Socialinis darbuotojas mokosi iš patirties, todėl po kiekvieno interviu jis turėtų skirti laiko reflektvyviai įvertinti interviu ir atsakyti į šiuos klausimus:

- Koks buvo interviu tikslas, ar jis atitinka agentūros tikslus?
- Kaip pavyko pasiekti numatytus interviu tikslus?
- Kas padėjo ir kas trukdė pasiekti interviu tikslą?
- Kaip socialinis darbuotojas jautėsi interviu metu, kokius jausmus išgyveno?
- Kuriuo interviu metu jausmai buvo intensyviausi?
- Ar socialinio darbuotojo žodžiuose ir elgesyje atsispindėjo šie jausmai?
- Kaip jautėsi klientas, ar socialinio darbuotojo elgesys ir jausmai jo neįžeidė?
- Kaip sklandžiai vyko interviu? Jei jis trūkinėjo, tai kuriuo metu?
- Jei interviu metu klientas tapo priešiškas, kas tai nulėmė – darbuotojo žodžiai, veiksmai?
- Ar interviu nevirto paprastu pasikalbėjimu, ginču ar prieštaravimu? Jei taip, kas tai lėmė?
- Jei būtų galima vėl imti interviu, ką būtų galima daryti kitaip, kodėl?
- Ką socialinis darbuotojas sužinojo apie save, kaip profesionalą, ir klientą?

Socialinio darbuotojo ir kliento bendravimo pagrindas – abipusė pagarba ir pasitikėjimas – neatsiranda staiga, kartais tai būna gana sudėtingas ir skausmingas procesas. Klientai ne iš karto pasitiki socialiniu darbuotoju, dažnai manipuliuoja, meluoja, nes taip yra išmokę norėdami išgyventi ir pasiekti savo tikslus. Socialinis darbuotojas turi nuspręsti, kada palankiausias metas konfrontuoti su klientu, kad nenutrūktų bendravimas ir išliktų pasitikėjimu grįstas ryšys. Nepatartina konfrontuoti pirmojo susitikimo metu, kol nėra pasitikėjimu grįsto ryšio tarp kliento ir socialinio darbuotojo.

Konfrontavimas. Socialinis darbuotojas gali ir privalo konfrontuoti su klientu tais atvejais, kai:

1. Tuo pačiu metu išsakomi du vienas kitam prieštaraujantys teiginiai: „Man viskas gerai, bet jaučiuosi blogai...“
2. Kliento žodžiai ir veiksmai priešaringi: „Aš labai stengiuosi būti gera mama“, – sako klientė, maitindama kūdikį šaltu pienu mišiniu.
3. Klientės žodžiai prieštarauja jos kūno kalbai: klientė nervingai vaikšto po kabinetą teigdama, kad ji labai rami.
4. Kliento pateikiama informacija skiriasi nuo objektyvios informacijos

iš kelių kitų šaltinių: klientas teigia, kad palikęs vienus mažamečius vaikus tik vienai valandai, o policijos pareigūnai ir kaimynai tvirtina, kad vaikai buvo palikti vieni visai parai, policijos pareigūnų buvo rasti vieni, sušalę, nevalgę.

5. Klientė atkakliai vengia kalbėti apie problemą arba atlikti suplanuotą veiksmą: klientė nesutvarkė dokumentų, nors buvo žadėjusi tai padaryti, vengia kalbėti apie alkoholizmo problemą, nors dėl šios problemos buvo nusiųsta į agentūrą.

Šiais atvejais paprastai pasireiškia pašąmoniniai gynybiniai mechanizmai – vengimas ir neigimas. Svarbu, kad pagrindinis konfrontacijos su klientu motyvas būtų siekti kliento gerovės, o ne įrodyti savo tiesą. Pagarba ir empatija – tai būtinos sąlygos, kad konfrontacija su klientu būtų efektyvi ir ne sumenkintų, o sustiprintų pasitikėjimą. Konfrontuojant būtina aiškiai įvardyti, kad norime padėti, aiškiai parodyti klientui, kokia yra neatitiktis, ir pasakyti, kokie jos rezultatai.

Pavyzdys

Klientė neramiai vaikšto po kabinetą ir jums sako: „Aš esu labai rami“. Socialinis darbuotojas: „Nors jūs sakote, kad esate rami, tačiau iš jūsų neramaus vaikščiojimo matau, kad esate sunerimus. Negalėsiu jums padėti, jei nepasakysite, kas jus jaudina“.

Tais atvejais, kai klientas meluoja, nereikėtų konfrontuoti, pastebėjus melą pirmą kartą. Iš pradžių reikėtų logiškai įvertinti situaciją ir stengtis suprasti, kaip klientas linkęs elgtis. Galbūt klientas jaučiasi nepatogiai ir nori, kad darbuotojas jį matytų geresnį, stengiasi pasiekti savo tikslus arba nepasitiki darbuotoju ir todėl vengia sakyti tiesą. Kartais priklausomybėmis sergantis asmenys ar paaugliai meluoja, bijodami bausmės. Vaikai gali meluoti ir taip stengtis apsaugoti tėvus nuo nemalonumų. Sustiprėjus darbuotojo ir kliento ryšiams, atsiradus pasitikėjimo, klientas gali prisipažinti melavęs ir pasakyti tiesą. Pasak A. Kadushino (1972), nedelsiant reikėtų konfrontuoti tik tada, kai klientas meluodamas gali pakenkti sau ar kitam. Pvz., kai įtariate, jog nėščia klientė vartoja narkotikus, turėtumėte ją perspėti, kad neigdama vartojanti narkotikus ji kenkia ne tik sau, bet ir kūdikiui. Jei klientas bando meluodamas dangstyti nusikaltimą, turėtumėte nurodyti tokio jo elgesio pasekmes.

Baigiant interviu reikėtų apibendrinti rezultatus, pasidomėti kliento savijauta, suderinti kito susitikimo laiką.

L. Shulmanas (1997) kalba apie *durų rankenos simptomą*, kai klientas, pasikalbėjęs su darbuotoju, ruošdamasis išeiti, paima už durų rankenos, stabteli ir lyg tarp kitko pasako labai svarbų dalyką. Tokiu atveju socialinis darbuotojas turi patikinti klientą, kad apie tai pasikalbės kitą kartą. Jei klientas užsimena apie savižudybę, reikalinga nedelsiant atkreipti į tai dėmesį ir pasikalbėti.

Tais atvejais, kai kliento sistemoje vyrauja simbiotiniai ar gniuždantys ryšiai, klientui sunku pačiam nuspręsti ar apsispręsti dėl savo veiksmų. Tokiu atveju klientas dažnai laukia patarimo iš socialinio darbuotojo. Jis bijo pats nuspręsti ir padaryti tai, kas reikalinga. Patardamas socialinis darbuotojas rizikuoja prisiimti visą atsakomybę už pasekmes, neskatina kliento mąstyti, slopina iniciatyvą ir atsakomybę už savo veiksmus ir jų pasekmes. Vis dėlto būna atvejų, kai klientas atkakliai reikalauja patarimo arba tiesiog nepajėgia pats priimti sprendimo dėl savo būklės, o sprendimas ypač reikalingas tolimesniam procesui. Tokiu atveju socialinis darbuotojas gali patarti, laikydamasis kelių principų.

1. *Aiškumas*. Turi būti labai aišku, kad patarimo prašo pats klientas.
2. *Pagrįstumas*. Patarimas turi būti profesionaliai pagrįstas moksliniais tyrimais ir mokslinėje literatūroje pateiktais faktais: pvz., moksliniais tyrimais įrodyta, kad krūties vėžys sėkmingai pagydomas.
3. *Adekvatumas ir jautrumas*. Patarimas turi atitikti kliento patirtį ir sąlygas, moralinius įsitikinimus ir sistemos kontekstą.
4. *Laisvas apsisprendimas*. Patardamas darbuotojas turi priminti klientui, kad jis yra laisvas ir gali nuspręsti – priimti patarimą, diskutuoti ar jį atmesti.
5. *Kompleksiškumas*. Be patarimo, turi būti suteikta ir kitokia, pvz., palaikymo, paramos ar materialinė pagalba.
6. *Įgalinimas ir sustiprinimas*. Net ir tada, kai klientas reikalauja patarimo, reikia padėti jam suprasti, kad jo paties nuomonė ir sprendimai yra svarbiausi, kad jo paties samprotavimai yra ypač reikšmingi.
7. *Savalaikiškumas ir pasitikėjimas*. Viena vertus, patarimai neturėtų būti duodami pirmojo susitikimo metu, kai klientas dar mažai pasitiki darbuotoju, o pastarasis nepažįsta kliento. Kita vertus, patarimas turėtų būti duodamas tada, kai to labiausiai reikia klientui.

Tuomet patarimas gali sustiprinti kliento pasitikėjimą socialiniu darbuotoju. Išplėtojus gerus tarpusavio ryšius su klientu, bus galima jam padėti.

Socialinis darbuotojas gali atsiskleisti klientui: papasakoti šiek tiek apie save ar išsakyti savo jausmus, *tikslingai* norėdamas sustiprinti profesinį pasitikėjimą grįžtą ryšį. Pamatęs darbuotojo nuoširdumą ir atvirumą, klientas galės lengviau atsiverti. L. Shulmanas (1997) pažymi, kad, darbuotojui pasidalijus su klientu savo mintimis, patyrimu ar išgyvenimais, klientas gali geriau pažinti darbuotoją ir lengviau juo pasitikėti. Tačiau socialinis darbuotojas turi būti atsargus dirbdamas su manipuliuojančiais klientais, kurie gali savanaudiškai pasinaudoti jo atvirumu.

Pradiniame interviu etape svarbu išsiaiškinti *tylos reikšmę*. Klientas gali tylėti dėl daugelio priežasčių: gali būti sutrikęs, išsigandęs, piktas ar nežinoti, kaip išsakyti savo problemą. Socialinis darbuotojas neturėtų išsigąsti tylos, bet stengtis suvokti jos reikšmę. Tyla gali būti slegianti, grėsminga ar susikaupimo tyla. Tylos akimirkos reikalingos ir darbuotojui, kad galėtų susikaupti ir suprasti gautą informaciją. Tais atvejais, kai tyla užtrunka ilgiau nei 5 sekundes, ją reikėtų nutraukti. Tai galima padaryti keliais būdais:

1. Vartojant tam tikras frazes: „Taigi _____, apie ką mes kalbėjome _____, gerai _____, klausau jūsų _____“.
2. Pakartoti kliento pasakytą frazę ar apibūdinti problemą, kurią išgirdote prieš tylos akimirką: „Jūs sakėte, kad _____“.
3. Pasakyti, kad tikriausiai jam sunku kalbėti.
4. Paklausti, kas atsitiko, kad klientas nutilo.
5. Jei tyli priverstinis klientas, reiktų pasakyti, kad jis privalės būti kabinete tiek laiko, kiek paprastai trunka pokalbis. Tuo metu klientui (jei tai vaikas ar paauglys) neturėtų būti leidžiama užsiimti jokia kitokia veikla.

Konfidencialumas. Kiekvienas žmogus turi teisę turėti savų paslapčių. Dirbant su klientais pasitikėjimo ryšys gali būti išplėtotas tais atvejais, kai privatumo būtinybė klientui arba jo teisė turėti savo paslapčių garantuojama.

Konfidencialumas gali būti absoliutus ir reliatyvus. Absoliutus konfidencialumas, kai kliento paslaptis negali būti atskleista jokiais aplinkybėmis, socialiniame darbe praktiškai neįmanomas.

Reliatyvus konfidencialumas yra toks, kai socialinis darbuotojas įsipareigoja išlaikyti kliento paslaptį, išskyrus tam tikrus atvejus, kuriuos aptaria S. J. Wilson (1978), Ch. Zastrowas (1999). Žinios apie klientą gali būti paviešintos:

1. Kai pats klientas raštu leidžia socialiniam darbuotojui tai padaryti.
2. Kai socialinis darbuotojas iškviečiamas liudyti teismo sprendimu pagal galiojančius įstatymus.
3. Kai duomenys apie klientą ar atvejo užrašai naudojami įrodyti darbuotojo kompetencijai ar aplaidumui.
4. Kai klientas grasina nusižudyti arba grasina susidoroti su darbuotoju ar kitu žmogumi.
5. Kai sužinoma, kad nepilnametis rengiasi nusikalsti, yra įtraukiamas į nusikaltimą suaugusiųjų arba yra nusikaltimo auka. Pagal įstatymą socialinis darbuotojas visa tai turi pranešti policijai.
6. Kai yra ryškių vaiko apleistumo ar smurto prieš vaiką požymių.
7. Kai kliento fizinė ar emocinė būsena kelia grėsmę kitų žmonių sveikatai ar gyvybei (pvz., neblaivus pilotas, cukriniu diabetu, epilepsija sergantis vairuotojas ar lėktuvo pilotas).

Konfidencialumas yra esminis dalykas, palaikant tarpusavio ryšius. Yra keletas sąlygų, kurios neleidžia atskleisti duomenų apie klientą:

1. Kai ryšys užmegztas tik su sąlyga, kad bus neatskleistas, pvz., teikiant paslaugas anoniminiams klientams.
2. Kai reikia išlaikyti pakankamą konfidencialumą dėl kliento užimanos vietos bendruomenėje.
3. Kai žala, paviešinus informaciją, bus didesnė už naudą (vykstant teisminiam nagrinėjimui, pvz., vaiko seksualinio išnaudojimo šeimoje atveju, kai vaikas atskiriamas nuo išnaudotojo, o sistema veikianti, teisminės procedūros vaikui gali būti daug žalingesnės negu konfidencialumas).

Konfidencialumas reglamentuojamas profesinės etikos ir valstybės įstatymais.

Vienas svarbiausių klausimų socialiniame darbe – profesinių ribų tarp kliento ir socialinio darbuotojo išlaikymas. Šios nuorodos galėtų padėti nustatyti ir išlaikyti šias ribas:

- Profesiniame ir asmeniniame gyvenime vadovautis socialinio darbo vertybėmis ir etika.

- Santykiuose su klientu neprarasti profesinio ryšio, – kaip tai apibrėžia socialinio darbo vertybės ir etikos kodeksas, draudžiantis pereiti į draugo–draugo santykį, kol teikiama pagalba.
- Ryšių su klientu ar gaunamos informacijos nenaudoti savanaudiškiems tikslams.
- Stengtis geriau pažinti save, žinoti savo trūkumus ir stipriąsias savybes, polinkius, jautrumą įvairiems dirgikliams, kad būtų galima sėkmingai sukurti darbuotojo–kliento santykį.
- Jei kyla klausimų dėl kai kurių veiksmų ar bendravimo su klientu ypatumų (pvz., ėjimas kartu su klientu vakarieniauti į restoraną, teatrą ir pan.), reikia pamąstyti, koks iš tiesų šio veiksmo ar bendravimo tikslas. Jei sunku atsakyti į tokio pobūdžio klausimą, geriau jo atsisakyti ir aptarti klausimą su supervisoriumi.
- Konstruktyvus profesinis ryšys su klientu visada siejasi su tam tikro atstumo išlaikymu. Jei atrodo, kad per daug suartėta su klientu, reikia aptarti tai su supervisoriumi ar patyrusiu kompetentingu kolega.
- Socialinis darbuotojas neturėtų remtis vien asmenine patirtimi, ypač bendradarbiaudamas su tais klientais, kurie gali neteisingai interpretuoti informaciją. Reikia pagalvoti apie aprangą, kalbos toną, kaip šiuos dalykus klientas gali suvokti ir interpretuoti (pvz., dirbant su paaugliais nepatartina dalytis atsiminimais apie savo pašėlusius vakarėlius arba, aplankant klientą kalėjime ar kitoje uždaroje zonoje, dėvėti drabužį didele iškirpte).

2.2. Interviu etapai

2.2.1. Pasirengimas interviu ir pirmasis susitikimas

Ruošiantis pirmajam susitikimui su klientu naudinga, kad socialinis darbuotojas peržiūrėtų prieinamą informaciją apie būsimą paslaugų gavėją. Nesutariama, ar socialinis darbuotojas, pradėdamas dirbti su nauju klientu, prieš susitikimą turėtų skaityti ankstesnio darbuotojo pateiktus įrašus. Kolegų įrašai gali būti stereotipiniai ir turėti neigiamos įtakos naujo darbuotojo mąstymui ir vertinimui. Todėl informacija apie klientą turi ribotis vien faktais, kurie gali padėti pasirengti pirmajam susitikimui. Socialiniam darbuotojui reikia vengti išankstinės nepagrįstos nuomonės apie klientą ir

jo situaciją. Įvertinęs pirminę informaciją apie klientą, socialinis darbuotojas turi nustatyti pokalbio tikslą ir planuoti pokalbio turinį (kokių klausimų užduos, kokios informacijos nori gauti ar kokią perduoti). Socialinis darbuotojas gali pamėginti įsivaizduoti, kokius jausmus išgyvens jis pats ir klientas. Ruošiantis susitikimui taip pat labai svarbu numatyti pokalbio aplinką ir suderinti organizacinius klausimus.

Fizinės pokalbio sąlygos. Socialinis darbuotojas turi sukurti tinkamą bendrauti aplinką. Patalpa, kurioje vyks pokalbis, turėtų būti rami, reikėtų siekti, kad niekas netrukdytų (pavyzdžiui, įjungtas telefonas, kolega ar pan.). Galima pasinaudoti galimybe kitoje durų pusėje pakabinti perspėjimą, kad vyksta interviu. Atsižvelgiant į pokalbio pobūdį svarbu pasirinkti patalpą, kurioje niekas negalėtų pažeisti kliento privatumo. Tarkime, biblioteka, vaikų žaidimų kambarys, patalpa, kurioje ir kiti bendraamžiai ruošia pamokas, bei panašios erdvės, kuriose pokalbį gali girdėti ir dėmesį blaškyti šalia esantys žmonės, netinka. Kėdės ir stalas patalpoje pastatomi taip, kad klientas nejaustų kliūtis tarp socialinio darbuotojo ir savęs. Temperatūra ir apšvietimas turi nuteikti teigiamai.

Susitikimo laikas. Svarbu pasirinkti tinkamą klientui interviu laiką. Labai ankstyvas / vėlyvas dienos metas klientams gali būti nepatogus. Reikia įvertinti, ar klientas tuo metu tikrai gali atvykti į susitikimą (ar moksleiviui nevyksta pamokos; ar galės atsiprašyti iš darbovietės ir pan.). Derinant susitikimo laiką ir trukmę taip pat svarbu įvertinti klientų specifiką – jų amžių, sveikatos būklę, problemas pobūdį.

Apranga. Ruošdamasis susitikimui socialinis darbuotojas turėtų galvoti ir apie savo aprangą. Ji turėtų būti paprasta ir tvarkinga, be pretenzijų (reikėtų vengti ryškaus makiažo, labai puošnių drabužių ir pan.). Pravartu įvertinti, kokį įspūdį mūsų išvaizda gali padaryti vaikui, suaugusiajam, kitos lyties atstovui.

Pradinis socialinio darbuotojo susitikimas su klientu. Pirmasis susitikimas su klientu labai svarbus – jei jis sėkmingas, formuojasi tvirtas pagrindas produktyviam darbui ir galima pradėti stiprinti darbuotojo ir kliento santykius. Jei pirmasis kontaktas nepavykęs, klientas gali daugiau nebeateiti. Pirmasis susitikimas yra svarbiausias kuriant veiksmų sistemą ir nulemia tai, kas vyks kituose etapuose. Šiame pradiniame etape ima formotis sąveikos tarp kliento ir socialinio darbuotojo esmė, sąveikos tipas ir kokybė (Johnson, 2001).

Pirmojo susitikimo metu klientas nusprendžia:

- ar socialinis darbuotojas galės suteikti jam reikiamą pagalbą;
- ar galima juo pasitikėti;
- ar socialinis darbuotojas pajėgus suprasti jo padėtį;
- ar socialinis darbuotojas suvokia, kaip jis jaučiasi.

Sąveikos procesui įtakos turi ir socialinio darbuotojo pasisveikinimas, pirmą kartą pasimačius su klientu.

Pirmą kartą susitinkant klientą patariama:

- prieiti ir pasitikti įeinantį klientą;
- demonstruoti malonią veido išraišką (pvz., nusišypsoti);
- užmegzti tiesioginį akių kontaktą (jei tai – vaikas ar žmogus, judantis su vežimėliu, iš anksto apsvarstyti, kaip būtų galima užmegzti adekvatų akių kontaktą);
- tinkamai prisistatyti: pasakyti savo vardą (pavardę);
- įtampai sumažinti galima pasakyti keletą malonių frazių (pavyzdžiui, „Malonu susipažinti“, „Džiaugiuosi jus matydamas“ ir pan.);
- prisistatyti, kad esate socialinis darbuotojas. Gali būti, kad žmogus iki šiol nėra turėjęs kontakto su socialiniu darbuotoju ir nežino, kokie lūkesčiai galimi, tad toks prisistatymas gali padėti suprasti, ko iš mūsų galima tikėtis. Esant reikalui, galima trumpai apibrėžti pagrindines socialinio darbuotojo funkcijas.

Pagrindiniai interviu etapai

Praktika rodo, kad dažnai socialiniai darbuotojai neturi galimybių dirbti su klientu nuolatinio, nuoseklaus ir ilgalaikio socialinio darbo. Taip gali būti dėl įvairių priežasčių, pavyzdžiui, laiko stokos, klientų, su kuriais darbuotojas turi kontaktuoti, gausos, fizinių sąlygų ir kitų veiksnių. Tačiau norint įgalinti klientus siekti pozityvių gyvenimo pokyčių, būtina stengtis organizuoti susitikimus, atsižvelgiant į kliento poreikį sulaukti pagalbos. Socialinio darbo literatūroje įvardijami trys pagrindiniai ilgalaikio interviu su klientu proceso etapai.

Pirmasis etapas – kontakto užmezgimas, informacijos rinkimas ir problemų analizė.

Antrasis etapas – kliento stipriųjų savybių išryškėjimas, tikslų formulavimas. Šiame etape klientas ima labiau suprasti savo elgesį ir formuluoti tikslus, siekdamas pokyčių.

Trečiasis etapas – veiksmų strategijos sudarymas siekiant pokyčio, veiksmai ir užbaigimas.

Toliau iliustruosime vieno pokalbio su klientu specifiką. Nepaisant to, kad interviu su klientu gali būti trumpas ir atrodyti labai paprasto turinio, tačiau kiekviena sąveika yra visuma sudėtinių komunikacinių procesų, kurių metu paraleliai tiesioginei verbalinei sąveikai yra siunčiama emoci- nių, neverbalinių ir tarpasmeninių santykių pranešimų, vyksta mąstymo procesas (Allen, Langford, 2008). Dažnai kūno kalbos signalai ne mažiau svarbūs nei žodžiais išsakyti teiginiai.

Interviu turinys ir procesas

Interviu turinys – verbalinė ir neverbalinė informacija, gaunama ir suteikiama interviu metu.	Procesas – tai, kas vyksta tarp socialinio darbuotojo ir kliento neverbalinia- me, jausmų lygmenyse.
--	---

Interviu su klientu yra skirstomas į keletą etapų: pradžią, vidurį ir pa- baigą. Kiekvienas interviu turi turėti konkretų tikslą ar uždavinį.

Pradinis etapas. Šis etapas prasideda, kai darbuotojas pasisveikina su klientu. Po trumpos įžangos socialinis darbuotojas prisistato, supažindina su susitikimo tikslu ir nurodo numatomą interviu trukmę. Aptariami su konfidencialumu susiję klausimai. Šiame etape kliento prašoma pasaky- ti, ko tikisi iš šio susitikimo. Vėliau darbuotojas kartu su paslaugų gavėju bando išsiaiškinti esamos problemos ar situacijos esmę, istoriją ir gilumą (Allen, Langford, 2008: 189). Siekiant kuo aiškiau suvokti kliento pasau- lį, užduodama atvirųjų klausimų, naudojami empatijos įgūdžiai – kliento jausmų neverbalinis atspindėjimas ir verbalinis šio suvokimo demonstra- vimas. Perfrazavimo technika padeda atspindėti kliento jausmų, situacijos ir elgesio aspektus.

Vidurinis etapas. Kartais nevisiškai aišku, kada interviu pereina į vidu- rinį etapą, A. Kadushino ir G. Kadushino (cit. pgl. Allen, Langford, 2008) dar vadinamą „vystymosi faze“. Šis darbinis interviu etapas priklauso nuo keleto veiksnių, pavyzdžiui, kliento bendravimo gebėjimų ir ankstesnių susitikimų skaičiaus. Socialiniam darbuotojui labai svarbu rasti tinkamą balansą tarp empatiško bei reflekyvaus klausymosi ir kryptingo judėjimo siekiant konkretaus interviu tikslo. Šiame etape siūloma naudoti perfra- zavimo ir apibendrinimo gebėjimus, siekiant suteikti klientui grįžtamąjį

ryšį apie jo situaciją. Svarbu suvokti, jog orientavimasis į tikslą ir veiksmą dar nereiškia, kad iš karto reikia siekti labai didelių kliento gyvenimo pokyčių. Daug prasmingiau pradėdant dirbti su klientu susitelkti į nedidelius pirmuosius jo žingsnius, keičiančius jo situaciją, į pozityvias kliento pastangas.

Interviu pabaiga. Tai – pagrindinių pokalbio gairių, ištirtų galimybių ir priimtų sprendimų įvardijimas. Pereiti į pabaigos etapą klientui gali būti skausminga, jei interviu metu buvo sukurta emociškai palanki aplinka ir klientas jautėsi saugus atsiverti bei analizuoti savo problemas. Kaip nurodo P. Trevithick (2000, cit. pgl. Allen, Langford, 2008), paslaugų gavėjai gali nenorėti išeiti iš susidariusios intymios aplinkos ir vengti užbaigti pokalbį, todėl šis paskutinis interviu etapas gali užimti kiek daugiau laiko, nei socialinis darbuotojas buvo numatęs. Tad klientą interviu pabaigai reikia ruošti. Vadinasi, pokalbio pabaigai būtina pasirengti iš anksto, net jei susitarta dėl būsimo kontakto.

Nepatyrusiam socialiniam darbuotojui sudėtinga suprasti, kurioje proceso atkarpoje yra klientas. Pernelyg intensyvus klausinėjimas gali trukdyti specialistui išgirsti, kokioje situacijoje yra klientas – emocijų raiškos fazėje ar jau pasirengęs apibendrinti savo patirtį ir pereiti į kitą problemos sprendimo proceso etapą. Todėl toliau pristatysime pagrindines interviu technikas ir įgūdžius, kurių išmanymas ir meistriškas taikymas leis socialiniam darbuotojui pasiekti norimų rezultatų ir padės tapti kompetentingu savo srities specialistu.

2.3. Interviu vedimo gebėjimai

2.3.1. Stebėjimo ir kontakto palaikymo gebėjimai

Neverbalinis bendravimas. Žmogaus kūno kalbą lemia pašąmonės impulsai, iš to kyla jos natūralumas ir galimybė labiau pasitikėti negu įprastu verbaliniu būdu. Bendraujant kūno kalba yra labai svarbi, nes suteikia mums daug informacijos apie asmens emocines būsenas, jausmus ir mintis. Psichologai nurodo (Pizas, 1994), kad neverbalinėmis bendravimo priemonėmis perduodama nuo 60 iki 80 proc. informacijos. Ir nors neverbalinis bendravimas yra labai reikšmingas informacijos perdavimo būdas (ypač emocijų

raiška), itin dažnai jos nepaisoma arba ji neteisingai interpretuojama. Neverbalinis bendravimas pasireiškia per įvairias kūno dalis: akis, lūpas, balsą, veido išraišką, kūno laikyseną, rankų ir kojų padėtį, netgi aprangą.

Socialiniam darbuotojui labai svarbu lavinti gebėjimą stebėti kliento neverbalinius pranešimus, juos teisingai interpretuoti ir į juos reaguoti. Tačiau drauge, reikia pripažinti, būtinas atidumas bandant suprasti ir interpretuoti neverbalinę informaciją, nes ji nėra visiškai tiksli tol, kol nepatvirtinama žodžiais.

Ne mažiau svarbu suvokti ir tai, kad bendravimo procese vyksta abipusiai informacijos mainai ir kad klientas taip pat stebi ir analizuoja socialinio darbuotojo kūno kalbą. Taigi socialinis darbuotojas turi ne tik mokėti stebėti ir interpretuoti kliento neverbalinius išraiškos būdus, bet ir gebėti valdyti savo neverbalinę kalbą. Suvokiant, kad kūno kalbos signalai gali būti išreiškiami įvairiausiais būdais, socialiniam darbuotojui reikia nemažai praktikos, kad išmokytų kontroliuoti savo neverbalinę bendravimą. Tokiu bendravimu galima klientui parodyti, kad jo įdėmiai klausomasi (palaikant akių kontaktą, linkčiojant galvą), neįsitempus, kiek palinkusią kūno poziciją parodomas pozityvus nusiteikimas ir susidomėjimas kliento žodžiais. Taigi socialinis darbuotojas turėtų stengtis įvaldyti tam tikrus pagrindinius neverbalinius signalus, skatinančius bendrauti, ir siekti juos kuo profesionaliau taikyti interviu metu.

Veido išraiška. Žmogaus veidas yra pats išraiškingiausias neverbalinio bendravimo elementas. Vertinant veido išraišką svarbu stebėti kaktą (suraukta ar lygi), antakius (pakelti, nuleisti), akis (blizgančios – susigraudinimas, išplėtos – nuostaba), burną, lūpas (suspaustos – pyktis, nerimas; pravertos – nuostaba; šypsena – atvira, nuoširdi ar juokas pro ašaras), skruostus, smakrą (virpantis – graudulys), nosį (įtempta, suraukta).

Veide atsispindi pagrindinės mūsų emocijos (džiaugsmas, nuostaba, nerimas, baimė, liūdesys, pyktis, bjaurėjimasis, panieka, apatija ir kitos). Veido išraiška greitai kinta, nes kūno kalboje atsispindi emocijos, kurias žmogus jaučia konkrečioje situacijoje. Atpažįstant veido išraišką, įvertinus jos kitią, galima suprasti, kaip keičiasi pašnekovo nuotaika bendraujant.

Interviu pradžioje profesionalus klausytojas turėtų būti neutralios veido išraiškos (Cameron, 2008). Susitikimo pradžioje, pasitinkant klientą ir pradiniam interviu etape, maloni veido išraiška, pavyzdžiui, šypsojimasis, yra priimtinas ir netgi rekomenduojamas. Tačiau pokalbio metu veido mimika

turėtų keistis pagal diskusijos temą. Jei interviu krypsta prie temų, kurios klientui emociškai skaudžios, pasakojami nemalonūs išgyvenimai, socialinio darbuotojo veido išraiška turėtų empatiškai keistis, atspindėti rūpestį ir supratingumą. Jei pokalbio metu klientas dalijasi džiugiais atsiminimais, nereikia vengti giedros veido išraiškos, galima kartu ir pasijuokti. Svarbu natūraliai reaguoti į paslaugos gavėjo išreiškiamas emocijas.

Akių kontaktas. Bendravimas akimis – tai tiesioginis žmogaus jausmų ir minčių veidrodis. Akių kontaktas komunikuojant yra labai reikšmingas. Jei interviu metu darbuotojas dairosi aplinkui, nežiūri į paslaugų gavėją, vadinasi, jis nesistengia užmegzti tikslingos tarpusavio sąveikos (Allen, Langford, 2008). H. Cameron (2008) nurodo, kad žmonių akių kontaktą galima įvardyti dar detaliau: tai žvilgsnis ir žvilgsnio intensyvumas, akių kryptis ir akių judesiai. Pirmiausia turi būti sukurta fizinė aplinka, kad klientas ir socialinis darbuotojas galėtų vienas kitą matyti. Žiūrėdami klientui į akis rodome susidomėjimą ir įsitraukimą į pokalbį, tačiau stipresnis ir ilgesnis žvilgsnis gali būti netgi grėsmingas, išreikšti tam tikrą galią. Tad interviu metu siūloma palaikyti pastovų, bet ne intensyvių (retsykais nukreipti žvilgsnį kitur) akių kontaktą su klientu. Įdėmus žvilgsnis (pavyzdžiui, spoksojimas) išreiškia žmogaus dominavimą, agresyvumą, savos galios demonstravimą, todėl svarbu jausti deramą santykį tarp tiesioginio žiūrėjimo į klientą ir trumpų pertraukėlių, nukreipiant žvilgsnį kitur. Svarbi ir galvos pozicija, nes, pavyzdžiui, palenkta galva neleidžia žiūrėti tiesiai į kitą žmogų ir sudaro „žvilgsnio iš padilbų“ efektą – tai, anot H. Cameron (2008), gali klientui atrodyti kaip socialinio darbuotojo arogancija ar viršenybės prieš jį demonstravimas. Taigi būtina vengti žiūrėti šnairomis, prisimerkus, o siekti atviro, klientą palaikančio ir suprantančio akių kontakto.

Bendravimas akimis labai priklauso ir nuo kultūros, lyties veiksnių. Pavyzdžiui, kai kuriose kultūrose egzistuoja skirtingos akių kontakto normos; žvilgsniui įtakos gali turėti skirtinga socialinio darbuotojo ir kliento lytis. Vis dėlto svarbu paminėti ir asmeninius veiksnius, kurie gali paveikti bendravimo akimis kokybę – tai žema kliento savivertė, baimė palaikyti kontaktą su socialiniu darbuotoju. Siekdamas geriau suprasti klientą, socialinis darbuotojas interviu metu stebi jo žvilgsnį, kur, kaip ir kaip dažnai klientas žiūri, ir leidžia jam nevaržomai dairytis, o drauge palaikydamas akių kontaktą rodo susidomėjimą ir dėmesį („Aš tavimi domiuosi, tu man esi svarbus“).

Galvos linkčiojimas. Siekiant sukurti palaikančią, draugišką ir įgalinančią atmosferą pokalbio metu, klausantis kliento siūloma retsykiais linkčioti galvą. Bendraujant galvos linkčiojimas kalbančiajam leidžia suvokti, kad juo domimasi ir tai, ką jis sako ar jaučia, yra svarbu. Galvos linkčiojimas yra vienas iš aktyvaus klausymosi įgūdžių, kurių socialinis darbuotojas gali išlavinti. Beje, pažymėtina, kad jei linkčiojama labai dažnai, tai gali nesuteikti siekiamo įgalinimo poveikio. Reikia derinti kitus palaikymo būdus (minimalų verbalinį palaikymą, akių kontaktą, palinkusią kūno pozą ir kt.).

Kūno gestai ir laikysena. Kaip teigia G. Allen ir D. Langfordas (2008: 124), mūsų rankos taip pat yra vienos išraiškingiausių kūno dalių. Stebėdamas nežodinį bendravimą, socialinis darbuotojas turėtų atkreipti dėmesį į klientų rankų ir kitų kūno dalių judesius ir padėtis, manipuliacijas savo kūno dalimis (nagų kramtymą, kasymąsi, sąnarių traškinimą ir kt.), monotoniškus judesius, anot R. Kočiūno (1995), demonstruojančius asmens nervingumą (trypimas kojomis, barbenimas pirštais, nenustygimas vietoje, sukinėjimasis, žaidimas su papuošalais, drabužiais, plaukais), kitus signalus (mirkčiojimas, spragsėjimas pirštais, galvos linkčiojimas ir kt.).

Tuo pačiu metu socialinis darbuotojas turi stengtis išlikti profesionalas ir deramai perduoti savo neverbalinio bendravimo signalus. Interviu metu reikėtų vengti blaškančių gestų ar nerimastųjų judesių. Tam tikri įpročiai, tokie kaip kojos supimas, žaidimas rašikliu ar papuošalais, plaukų glostymas, pasireiškiantys nesąmoningai, atskleidžia socialinio darbuotojo jausmus. Tačiau tam tikrus, iš vienos pusės, nebūtinai veiksmingus neverbalinius pranešimus socialinis darbuotojas gali naudoti, kai siekia pasitelkti atspindėjimo metodą. Pavyzdžiui, klientas sėdi ant kėdės krašto, yra susikaustęs. Taikydamas atspindėjimo metodą, socialinis darbuotojas atsisėda kaip ir klientas ir iš lėto keičia padėtį – labiau atpalaiduoja kūną, nugara atsiremia į kėdę. Kaip nurodo R. Kočiūnas (1995: 61), sukryžiuotos rankos ir kojos yra vertinamos kaip gynybos, nedalyvavimo, atsitraukimo poza. Tačiau tai gali reikšti ir kitus dalykus, kalbant apie klientą – taip gali būti patogiu ar įprasta sėdėti. Socialinio darbuotojo sukryžiuotos kojos ar rankos nebūtinai rodo „uždarą“ laikyseną, vis dėlto profesionalus specialistas turėtų sekti savo kūno kalbą ir savęs klausti – ar mano kūno laikysena ir gestai išreiškia atvirumą ir prieinamumą?

Siekiant neverbaliniais kūno signalais veiksmingai parodyti, kad klientas yra svarbus, kad jo aktyviai klausomasi, socialinio darbuotojo poza turėtų būti atvira, kūnas atsipalaidavęs ir kiek palinkęs į priekį.

Atstumai. Svarbu aptarti ir erdvės tarp kliento ir socialinio darbuotojo klausimą. Pokalbio metu atstumas tarp kliento ir socialinio darbuotojo pasirenkamas nepažeidžiant asmeninės kliento erdvės. Tuo pat metu socialinis darbuotojas ir pats turi jaustis patogiai. Įvairūs autoriai nurodo nevienodą atstumą, tačiau dauguma sutinka, kad jis turėtų būti nuo vieno iki dviejų metrų, siekiant gero girdimumo ir matomumo. Atsižvelgiant į tai, kad socialinis darbuotojas ir klientas sėdi gana arti vienas kito, interviu metu reikėtų pasirūpinti asmenine higiena. Suprantama, ne visi klientai gali būti dėmesingi asmeninei švarai, tad H. Cameron (2008) specialistams su tokiais klientais siūlo būti santūriems ir pakantiems. Didesnio atstumo reikia tais atvejais, kai klientas yra suirzęs ir piktas.

Patalpos erdvė. Kaip jau buvo minėta anksčiau, prieš susitinkant su klientu svarbu tinkamai paruošti patalpą, kurioje vyks pokalbis. Kad būtų užtikrintas vienodas akių lygis, kėdės, ant kurių sėdės klientas ir socialinis darbuotojas, turėtų būti panašaus aukščio. Taip pat reikėtų atsižvelgti į kėdžių patogumą, kad būtų patogus sėdėti ir kojomis būtų galima siekti grindis. Kalbėdamasis su mažais vaikais, socialinis darbuotojas gali sėdėti ant žemės. Pokalbio metu reikėtų vengti bet kokių fizinių trukdžių, kurie skirtų socialinį darbuotoją nuo kliento. Sėdėjimas už stalo ne tik trukdo neverbalinės informacijos sklaidai, bet, anot H. Cameron (2008), primena medicininės pagalbos modelį ir suteikia socialiniam darbuotojui eksperto galios, rodomos klientui, įvaizdį.

Konsultuojant klientą kitoje erdvėje (pavyzdžiui, namuose), kartais gali nebūti sąlygų tinkamai ir patogiai sėdėti, tokiu atveju svarbu savo atvira kūno laikysena, akių kontaktu ir kitais neverbaliniais signalais rodyti klientui, jog įdėmiai jo klausomasi ir domimasi, ką jis nori pasakyti.

Minimalus verbalinis palaikymas – tai tokie subverbaliniai garsai kaip „uhm, aha, mmm“. Naudodami šiuos papildomus garsus, padrąsiname klientą tęsti pokalbį, pokalbio pauzėmis parodome, kad jo klausomės. Beje, svarbu suprasti, kad tai – tik papildomas aktyvaus klausymosi būdas, kuris nepakeičia refleaktyvaus empatiško atsako, įgalinančio klientą gilintis į aptariamus klausimus ar problemas.

Prisilietimai. Prisilietimai bendravimo procese taip pat yra svarbūs. Reikia paminėti, kad egzistuoja skirtingi žmonių reagavimo į prisilietimus būdai. Vieni asmenys bendraudami mėgsta kitus liesti ir neprieštarauja, jei pašnekovas juos liečia (taktilikai), kiti nemėgsta būti liečiami ir vengia liesti kitus (netaktilikai). Socialiniam darbuotojui reikia žinoti, kaip jis pats yra įpratęs elgtis, ir tą patirtį atitinkamai pritaikyti darbe su žmonėmis. Tačiau ypač svarbu jausti kliento poreikį nebūti liečiamam ar susiklosčius tam tikrai situacijai (pavyzdžiui, interviu metu vyresnio amžiaus moteriai susigraudinus, galima švelniai uždėti ranką ant jos rankos, taip parodant, kad atjaučiame ir palaikome ją), nebijoti minimalaus fizinio kontakto. Tačiau vertėtų itin atsargiai taikyti prisilietimus, kai dirbama su vaikais, kurie yra patyrę įvairios rūšies prievartą (fizinę ar seksualinę).

Reikia atsižvelgti į prisilietimų pobūdį:

- liečiama vieta (gali būti liečiamos tik neutralios kūno vietos – rankos, alkūnė, pečiai);
- prisilietimo stiprumas (turi būti švelnus);
- prisilietimo kontekstas (pokalbio turinys, kiti kūno kalbos ženklai).

Be visų išvardytų kontakto palaikymo ir aktyvaus klausymosi įgūdžių, interviu metu svarbus ir natūralumas. Nors tai, ypač praktikos pradžioje, gali atrodyti sunkiai įgyvendinama užduotis, tačiau per nuolatinę praktiką galima įgusti pokalbio metu ramiai jaustis ir gebėti savo ramų nusiteikimą išreikšti išoriškai (tai gali atskleisti neįkyrus žvilgsnis, ramus balso tonas, bičiuliška laikysena, minimali gestikuliacija).

2.3.2. Pokalbio vedimo gebėjimai

Perfrazavimas. Perfrazavimas – tai mėginimas trumpai atpasakoti asmens pasakojimo esmę. Ši technika mokymosi pradžioje gali būti gana sunkiai pritaikoma, tačiau yra labai vertingas įrankis interviu procese. Perfrazavimas visada yra tik mėginimas suprasti, kokia yra tikroji kliento išsakyta mintis ar jausmas. Klientas visada turi turėti galimybę patikslinti socialinį darbuotoją, drauge neturėdamas jaustis kaltas, kad socialinis darbuotojas jo nesuprato.

Kodėl svarbu taikyti perfrazavimą?

1. Socialiniam darbuotojui pasitikslinti: perfrazavimas yra pasitikrinimas, ar supratome klientą ir jo situaciją.
2. Klientui pasitikslinti: perfrazavimas patikslina klientui, ką jis kalbėjo apie savo mintis, jausmus ir elgesį.

3. Empatijai išreikšti: perfrazavimas parodo klientui ne tik tai, kad jo klausomasi, bet ir tai, kad „esate su juo“, suprantate jo emocijas, mintis, skausmą ir kt.
4. Perfrazavimo įgūdis padeda išryškinti ilgos diskusijos esmę ir konfliktus, leidžia pratęsti pokalbį, pavyzdžiui, vietoj klausimo pauzės metu galima perfrazuoti. Pavyzdžiui: „Jūs minėjote, kad dėl įpročio vartoti svaigiuosius gėrimus išsiskyrėte su buvusiu vaikinui, o dabartinis draugas dėl to paties jūsų įpročio vėl priekaištauja, ar aš teisingai jus suprantu?“

Taikant perfrazavimo techniką reikia būti atsargiems, kad neatkartotume tiksliai to, ką asmuo pasakė, be to, turime išlaikyti pasakojimo turinio esmę. Perfrazavimas turi būti trumpas. Siūloma stengtis vengti ilgo turinio dėstymo ar painių įžangų prieš klausimus, verčiau perfrazuoti kliento žodžius trumpai ir aiškiai. Praktikoje taikant šį gebėjimą dažnai būna sudėtinga parinkti reikiamus žodžius. Dėl šios priežasties siūloma skirti laiko praktinėms pratyboms, siekiant geriau įgusti šį gebėjimą pritaikyti interviu metu.

Trumpam perfrazavimui pradėti yra kelios naudingos frazės: „Ar aš teisingai suprantu..?“; „Jūs sakėte, kad...“ Galima pakartoti kelis žodžius klausiamąja intonacija: „Minėjote, kad susibarėte su žmona...“

Taigi, perfrazavimas yra trumpas, nekategoriškas kliento minčių, jausmų išdėstymas, kuris gali padėti išsiaiškinti, ar teisingai supratome, ką klientas nori pasakyti, leisti klientui save išgirsti iš šono, išreikšia empatiją.

Jausmų atspindėjimas

D. H. Hepwortho ir A. J. Larsen (1993) nuomone, imant interviu svarbu gebėti išreikšti empatiją – t. y. gebėti atpažinti kliento išgyvenamus jausmus ir juos klientui atspindėti. Tokiu būdu klientas suvokia, kad gali pasitikėti jį suprantančiu darbuotoju ir jam atsiverti. Empatija padeda išvystyti profesinį pasitikėjimą grindžiamą kliento ir darbuotojo ryšį. Empatijai išreikšti reikia žinoti jausminių žodžių, gebėti įvardyti jausmus, kuriuos atpažįstame iš kliento žodžių, kūno kalbos ir veido išraiškos.

D. H. Hepworthas ir J. A. Larsen aprašo penkis empatijos lygmenis, tačiau ši klasifikacija šiek tiek sudėtinga. Rekomenduojama žinoti tris empatijos lygmenis: žemą empatijos lygmenį galima būtų įvardyti kaip negebėjimą išreikšti empatiją, vidutinę ir gilią empatiją.

Žemas empatijos lygmuo – tai darbuotojo negebėjimas atpažinti kliento jausmų. Geriausiu atveju darbuotojas pakartoja kliento pasakytą mintį.

Interviu metu darbuotojas sutelkia dėmesį į tai, ką klientas pasakoja, nekreipdamas dėmesio, kaip klientas tai daro. Atsiranda pavojus įsijungti bendravimo trukdžiams: tai problemų sumažinimas arba neįgimas, paviršinė žodinė užuojauta neišigilinus į problemą, pamokslavimas, patarimų davimas, temos pakeitimas, lyginimas. Šie trukdžiai sukelia klientui jausmą, kad jo problemos nėra suprastos, jis gali pradėti priešintis, pykti arba visiškai užsisklęsti.

Pavyzdys

Klientas (65 m.): Atrodo, jau priėjau liepto galą, darbo neturiu, sveikata pablogėjo. Vaikams reikia padėti, dabar man pačiam pinigų stoka. Tiesiog neišmanau, kaip toliau gyventi... Kartais atrodo, kad, viską pabaigus, būtų lengviau...

Socialinis darbuotojas: Na ką jūs, nėra dar taip blogai. Pažiūrėkite – esate stiprus... (problemų sumažinimas).

– Labai gaila, labai gaila, suprantu, kaip jūs jaučiatės (paviršinė užuojauta, klientas gali galvoti, kad darbuotojas negali jo suprasti, nes nebuvo jo situacijoje).

– Pone, jūs tikriausiai dar ir tikintis esate, o taip nusiminęs. Negalima prarasti gyvenimo prasmės, visada būna geriau, bus ir jums šviesesnė dienele (pamokslavimas).

– Žinoma, jums sunku. O ką dirba jūsų vaikai? (temos pakeitimas).

– Žinote, jums nelengva, bet kitiems dar sunkiau. Pagalvokite, kiek aplinkui dabar benamių (lyginimas).

– Žinote, aš jums patarsiu – parduokite butą ir persikelkite į mažesnę. Turėsite pinigų... (patarimų davimas).

Paviršinė empatija pasireiškia tais atvejais, kai darbuotojas bando atpažinti kliento jausmus ir juos atspindėti, tačiau išvelgia jausmus netiksliai ir dažnai nesuteikia kliento jausmams didesnės reikšmės. Dažnai darbuotojas skuba išsiaiškinti jį dominančius dalykus pagal planą ar tam tikrą klausimyną. Dažnai užduoda uždaryjį klausimų.

Pavyzdys

Moteris (35 m.): Dabar nežinau, kaip gyventi... Mylimasis (jis – vaiko tėvas, gyvenome nesusituokę) mane paliko, alimentų jokių. Reikia įrodinėti tėvystę, o mane tai žemina, norėčiau apsieiti be jo pinigų, tačiau neišgyvenu...

Socialinis darbuotojas: Matau, kad jums labai sunku dabar, jūs esate įskaudinta. Ar jūs žinote, kur šiuo metu yra vaiko tėvas? Ar jau kreipėtės į teismą? Ar turite artimųjų, kurie gali jums padėti?

Gilioji empatija yra tada, kai socialinis darbuotojas geba atpažinti kliento jausmus, slypinčius už jo žodžių. Paprastai giliają empatiją galima lengviau išreikšti, turint gausų jausminių žodžių žodyną. Rekomenduojama tokia schema: *jūs jaučiatės _____ (kliento jausmo apibūdinimas), todėl, kad _____ (įvardijama jausmo priežastis, kaip ją supratote iš kliento pasakojimo).*

Pavyzdys

Tai jūs dabar esate labai nusiminęs ir išsigandęs dėl to, kad negalite padėti savo vaikams, o ir jums trūksta pinigų.

Jūs labai įskaudinta ir nusivylusi savo mylimuoju, kuris jus paliko, ir jūsų savigarbą žeidžia tai, kad reikia jo ieškoti ir prašyti pinigų vaiko išlaikymui...

Giliają empatiją išreikšti lengviau, žinant keletą frazių (Hepworth, Larsen, 1993):

1. Gali būti, kad jūs jaučiatės _____
2. Jei teisingai jus supratau _____
3. Manychiau, kad _____
4. Atrodo, kad tai, ką girdžiu _____
5. Nesu tikra, bet man atrodo, kad jūs _____
6. Pataisykite mane, jei aš klystu _____
7. Panašu, kad jūs jaučiatės _____
8. Galbūt jūs jaučiatės _____
9. Man skamba taip, tarsi jūs sakytumėte _____
10. Taip, jūs jaučiatės _____
11. Man paaiškėjo, kad jūs jaučiatės _____ todėl, kad _____
12. Kartais jūs jaučiatės _____
13. Aš nelabai jus suprantu... Ar jūs jaučiatės _____?
14. Tai dabar, šiuo metu, jūs jaučiatės _____
15. Man toks jausmas, kad jūs _____
16. Kai galvoju apie tai, ką pasakojote, man atrodo, kad jūs esate _____
17. Iš to, ką pasakėte, suprantu, kad jūs jaučiatės _____

18. Pagrindinis dalykas, kurį supratau iš jūsų kalbos, yra tai, kad jūs _____

19. Galbūt tai, ką aš girdžiu, reiškia, kad jūs _____

20. Jūs tarsi sakote man: „Aš esu _____“

Interviu apibendrinimas. Apibendrinimas yra naudinga interviu vedimo technika. Jis turėtų apimti visas pagrindines idėjas, aptartas interviu metu, iširtas galimybes ir priimtą sprendimą (jei tai buvo padaryta). Apibendrinimas paprastai naudojamas pokalbio pabaigoje siekiant pabrėžti pagrindines pokalbio gaires, suformuluotas išvadas, paskirti tam tikrų užduočių. Tačiau apibendrinti galima ir tada, kai pokalbio metu pereinama prie naujos temos. Kaip ir perfrazuojant, apibendrinant reikėtų vengti kategoriškumo, kad klientas galėtų socialinio darbuotojo išsakytas mintis patikslinti ar papildyti. Apibendrinant reikėtų stengtis būti pozityviems, išryškinti teigiamus situacijos ir kliento veiksmų aspektus.

2.3.3. Klausinėjimo gebėjimai

Socialinis darbuotojas, bendraudamas su klientu ir imdamas interviu, neapsieina be *klausimų*. Įvairių, situacijai svarbių klausimų žinojimas ir atskirų jų tipų naudingumo supratimas (Johnson, 2001) bei gebėjimas juos pritaikyti praktikoje sudaro klausinėjimo įgūdžių pagrindą. Užduodant klausimų, galima pasiekti dvejopus tikslus: daugiau sužinoti apie klientą ir skatinti pašnekovą pačiam save analizuoti. Nors užduoti klausimų interviu metu svarbu, tačiau reikia rasti balansą tarp klausymosi ir klausinėjimo. Suprantama, tam gali turėti įtakos ir interviu etapas (pradinis, kai renkama informacija, ar pabaigos, kai formuluojamos išvados ar aptariamas veiksmų planas), kuriame tuo metu yra socialinis darbuotojas ir klientas (paslaugos gavėjas). Vis dėlto svarbiausia įsidėmėti, kad bet koks klausimas turi būti pagrįstas ir turėti tikslą, kad nebūtų klausinėjama dėl klausinėjimo, pamirštant, kad pirmiausia *reikia klausytis* kliento.

Prieš pradėdant vesti interviu socialiniam darbuotojui siūloma pasiruošti ir iš anksto apmąstyti, kokių klausimų klientui norėtų užduoti. Suprantama, kad visko numatyti, kas vyks interviu metu, neįmanoma, ir reikia turėti omenyje, kad dalį tikslingų klausimų reikia suformuluoti spontaniškai, atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją.

Klausimai paprastai yra skirstomi į atvirouosius ir uždaruosius. Atvirieji

klausimai skatina pašnekovą pokalbio metu atsiverti, suteikia jam galimybę išsakyti savo mintis ir jausmus, kalbėti išsamiai. Užduodant atvirųjų klausimų galima daugiau sužinoti apie kliento jausmus, mintis ir problemos sprendimo galimybes. Atvirųjų klausimų pavyzdžiai: *Kaip jūs jaučiatės? Kas įvyko per tą laiką, kol nesimatėte? Kaip jūs manote, ką būtų galima šioje situacijoje daryti?* Užduoti atvirųjų klausimų ypač naudinga pokalbio pradžioje, tačiau jie pravartūs siekiant pasitikslinti bet kuriame interviu etape.

Uždarųjų klausimų užduodama norint gauti konkrečios informacijos. Atsakymai į tokio pobūdžio klausimus yra trumpi ir konkretūs, nes į juos galima atsakyti vienu žodžiu: taip, ne, nežinau. Surinkus reikiamą informaciją, reikėtų vengti užduoti uždarųjų klausimų, nes jie apsunkina arba stabdo bendravimą.

Yra klausimų, kuriuose vartojami klausiamieji žodeliai: *kas* – vartojamas įvykiams apibrėžti, *kaip* – skatina pasakoti detales ar aplinkybes, *kada* – apibrėžiamas veiksmo laikas.

Klausimas *kodėl* turi negatyvių antrinių reikšmių, todėl pokalbio metu reikėtų jo vengti. Šis klausimas yra kaltinamojo pobūdžio, verčia asmenį gintis, kad pateisintų savo jausmus ir elgesį. Klausimo *kodėl* vengimas padeda sukurti saugesnę pokalbio atmosferą. Tačiau kartais norime užduoti šį klausimą, tikėdamiesi sužinoti tam tikro elgesio priežastį, tada klausimą *kodėl* galima pakeisti kitu. Pavyzdžiui, klausimą: *kodėl susipykote su žmogom?* galima būtų pakeisti: *kas atsitiko, kad susipykote su žmona?*

Klausinėjimo forma, kai tikimasi pritarimo išsakytai socialinio darbuotojo minčiai, taip pat nėra veiksminga (*kol gydysitės, jūsų sūnui bus geriau pagyventi pas jūsų seserį, ar ne taip?*). Tokiu klausimu primetama kito žmogaus nuomonė, slopinamas kliento savarankiškumas, galimybė išsakyti savo mintis, formuluoti išvadas.

Literatūroje nurodoma, kad interviu metu galima naudoti ir daugiau klausimų rūšių (nukreipiančiuosius, nenukreipiančiuosius, vedamuosius, veiksmą klasifikuojančius, cirkuliarinius, atsakomuosius ir t. t.). G. Allen ir D. Langfordas (2008: 113) klasifikuoja klausimus, užduodamus socialinio darbo interviu metu, į keturias pagrindines kategorijas:

1. Atvirieji klausimai.
2. Uždarieji, nukreipiantieji ir specifiniai klausimai.
3. Tarpiniai klausimai.
4. Kiti skirtingų tipų klausimai.

Užduodant bet kurio tipo klausimų svarbu atkreipti dėmesį ir į balso toną. Klausiant reikia būti atsargiems, kad klausimas nebūtų vadovaujamas. Klausimuose neturėtų būti skepticizmo ar priešiško potekstės (balso tone ar žodžiuose).

R. Kočiūnas (1995: 91) nurodo keletą taisyklių, kurių siūlo laikytis užduodant klausimų:

1. Klausimai, prasidedantys žodžiu *kas*, dažniausiai būna nukreipti į faktus, t. y. dažniausiai išgirsime faktais pagrįstus atsakymus.
2. Klausimai, prasidedantys žodžiu *kaip*, yra labiau nukreipti į žmogų, jo elgesį, vidinį pasaulį.
3. Klausimai, prasidedantys klausimu *kodėl*, dažniausiai provokuoja klientą gintis, todėl vengtini.
4. Reikia vengti užduoti kelis klausimus iš karto. Pavyzdžiui: *Kaip Jūs suprantate savo problemą? Ar Jūs kada nors anksčiau galvojote apie savo problemas?* Klientui gali būti neaišku, į kurį klausimą atsakyti. Kartais viename klausime gali slypėti keli klausimai, ir klientui gali būti painu, į kurį iš jų atsakyti, nes ir atsakymai į kiekvieną dvigubo klausimo dalį gali būti visiškai skirtingi.
5. Nederėtų kelis kartus garsiai kitaip pateikti to paties klausimo. Klientui tampa neaišku, į kurį iš jų atsakyti.

A. Kadushinas knygoje „Interviu socialiniame darbe“ (1972) rašo, kad net ir netinkamos priemonės tinkamam žmogui padeda išlaikyti bendradarbiaujantį ryšį. Ir atvirkščiai, tinkamos priemonės netinkamam žmogui nepadedą bendrauti. Tai reiškia, kad svarbiausi dalykai imant interviu ir bendraujant su klientu yra nuoširdumas, atvirumas ir dėmesys. Galima užduoti atvirųjų klausimų, nevartoti klausiamojo žodelio *kodėl*, tačiau šaltas balso tonas, šiurkštus elgesys ir dėmesio stoka trukdys pasiekti rezultatų.

2.3.4. Klausymo gebėjimai

Kalbinis bendravimo aspektas yra viena iš priemonių, padedančių sukurti pozityvią socialinio darbuotojo ir kliento tarpusavio sąveiką ir šios interakcijos pagrindu suteikti tiesioginę pagalbą klientui. Klausymasis skiriasi nuo girdėjimo. Girdėjimas yra fiziologinis aktas – ausies funkcija. Klausymasis yra:

1. Psichinis fiziologinio girdėjimo aspektas. Ausis priima garsų signalus, tačiau garsų prasmę analizuoja tam tikra galvos smegenų

žievės sritis. Žmogus gali negirdėti garsų dėl ausies pažeidimų. Kita vertus, jis gali girdėti garsus, nes jo ausys sveikos, bet nesuprasti to, ką girdi, jei yra pakenkta galvos smegenų žievei ar kitoms smegenų struktūroms arba jos neišsivysčiusios. Paprastai tokiais atvejais sakoma: *jis girdi, bet nežino, kad girdi*.

2. Tikslingas veiksmas, susijęs su motyvacija, arba noru išgirsti. Motyvacija, arba noras išklaudyti, yra svarbus klausymo elementas. Vengimas klausytis gali būti susijęs su kalbančiojo asmeniu ir kalbos turiniu. Klausantysis gali būti nusiteikęs prieš kalbantįjį, jį ignoruoti dėl išankstinių nuostatų ar stereotipų, būti išsiblaškęs ar pavargęs, galiausiai bijoti kalbančiojo. Kartais netinkamai reaguojama į kalbos turinį, kai po vieno kito sakinio klausantysis nusprendžia, kad nieko naujo ar nieko gero negali išgirsti arba kad iš anksto žino, ką kalbantysis nori pasakyti.

3. Klausymasis yra susijęs su mokymusi – norint išmokti, reikia klausytis.

Klausantis įsitraukia visas organizmas – girdima, suvokiama, reaguojama (Rimkutė, 2008: 55–56).

Taigi galima teigti, kad klausymąsi sudaro trys atskiri komponentai (Socialinis darbas. Profesinės veiklos įvadas, 2004):

- kalbinio pranešimo klausymasis ir supratimas;
- kliento pranešimo turinio atpažinimas, t. y. visapusiškas kliento suvokimas socialinėmis jo gyvenimo sąlygomis;
- neigiamų kliento kalbos aspektų išsiaiškinimas, ypač tų, dėl kurių galima suabejoti ar juos užginčyti.

Profesionalus socialinis darbuotojas interviu metu turi suprasti ir tai, kas sakoma, ir tai, kaip pasakoma. Socialinis darbuotojas klausydamasis turėtų gebėti suprasti, ar kliento siunčiama verbalinė ir neverbalinė informacija interviu metu sutampa ir yra vienos krypties (kongruanti).

Pavyzdys

Vyksta pirmasis pokalbis su 9 metų berniuku. Vaikas sėdi socialinio darbuotojo kabinete, akis nudelbęs į grindis, kojos pastoviu ritmu linguojamos. Paklaustas, kaip jis šiuo metu jaučiasi, vaikas atsako – gerai.

Pateiktas pavyzdys atskleidžia, kaip svarbu girdėti žodžius, matyti ir suprasti kliento kūno signalus, nes šiuo atveju žodžiais išreikštas „*jaučiuosi gerai*“ prieštarauja neverbalinės kalbos kanalu siunčiamai informacijai.

Taip pat socialinis darbuotojas interviu metu turėtų sekti emocinį pokalbio turinį, išgirsti jausmažodžius, atkreipti dėmesį į tai, kaip jie sakomi.

Klausimai ir užduotys pasikartoti

1. Nustatykite, ar šie teiginiai yra teisingi:
 - Interviu – tai dviejų žmonių malonus pokalbis.
 - Interviu – tai kliento apklausa.
 - Interviu – tai tikslingas socialinio darbuotojo pokalbis su klientu.
 - Interviu metu svarbu išgirsti, ką klientas sako. Nebūtina stebėti jo veido ir kūno kalbos.
 - Interviu metu reikia atpažinti kliento žodžių ir kūno kalbos atitiktį.
2. Koks pagrindinis informacinio interviu klausimas?
3. Apibūdinkite informacinį, diagnostinį ir terapinį interviu.
4. Kur gali vykti socialinio darbuotojo ir kliento interviu?
5. Kuo skiriasi interviu procesas ir turinys?

2.4. Interviu su skirtingomis klientų grupėmis specifika

2.4.1. Interviu su vaikais

Socialinis darbas su vaikais reikalauja daugiau pasirengimo ir laiko nei darbas su suaugusiaisiais. Pasirengimas susideda iš šių elementų:

1. Tinkamos aplinkos sukūrimo ir darbuotojo kompetencijos įvertinimo.
2. Informacijos apie vaiką surinkimo.
3. Interviu eigos ypatumų įvertinimo.

Tinkamos interviu aplinkos sukūrimas ir darbuotojo kompetencijos įvertinimas

Agentūroje, kurioje dirbama su vaikais, turi būti saugi, šilta, vaikui

maloni aplinka. Labai gerai turėti žaislų, piešimo priemonių. Pageidautina, kad kambaryje būtų kilimas ar minkštasuolių, kuriuose vaikas galėtų atsipalaiduoti. Nesant galimybės įrengti specialaus kambario, reikia pagalvoti apie saugų kempelį, skirtą dirbti su vaikais. Žaislai parenkami tikslingai: anatominės lėlės, lėlių teatro lėlės, lėlių namas su atvira galine namo siena, anatomiciniai piešiniai. Šios profesionaliai ir tikslingai naudojamos priemonės padeda vaikui atsiskleisti ir papasakoti apie įvykius.

Darbuotojas turi mylėti vaikus ir mokėti su jais bendrauti. Jis turi mokėti valdyti savo emocijas, gerai žinoti vaiko amžiaus tarpsnio, mąstymo ir traumą patyrusio vaiko elgesio ypatumus, pasižymėti gilia empatija, turėti pakankamai įgūdžių kalbėtis su vaiku jautriomis temomis. Jam reikia turėti gerų stebėjimo įgūdžių. Geriausia, kai darbuotojas gali sėdėti ant kilimo kartu su vaiku ir žaisti.

Informacijos apie vaiką surinkimas

Prieš imdamas interviu, darbuotojas privalo susirinkti daug informacijos, kuri yra reikšminga interviu eigos planavimui, kontakto užmezgimui ir problemos identifikavimui. Vaiko istorija nuo gimimo, vaiko šeimos istorija, amžius, fizinis, emocinis išsivystymas, kalbos gebėjimai, aplinka, kasdienio gyvenimo rutina, vaikui reikšmingi žmonės – tai informacija, kurią darbuotojas privalo turėti prieš susitikdamas su vaiku.

Interviu eigos ypatumų įvertinimas

Interviu su vaikais trunka ilgiau nei su suaugusiaisiais. Interviu pradžioje reikia užmegzti gerą kontaktą su vaiku, kad jis pasitikėtų darbuotoju. Napatartina, kad su vaiku būtų artimieji dėl kelių priežasčių: vaikas gali jį bijoti, jie gali išgąsdinti vaiką savo reakcijomis, išgirdę kokią nors detalę, ir gali būti pažeidžiamas vaiko konfidencialumas. Svarbu parinkti tinkamą interviu laiką – netinka pietų miego laikas mažiems vaikams arba popietinis laikas mokyklinio amžiaus vaikams, kai jie jau būna labai pavargę.

- Kalba. Svarbu žinoti vaiko amžiaus tarpsnio ypatumus, kalbos išsivystymą, mokėti kalbėti su vaikais: nereikia vaidinti vaiko, bet kalbėti su vaiku.
- Reikia daugiau laiko susipažinimui ir interviu pradžiai. Vaikas gali nenorėti kalbėti, nes jam nepatinka vieta, laikas, žmonės, aplinka.
- Jei vaikas hiperaktyvus arba elgiasi destruktiviai, tai interviu aplinka turėtų būti itin rami, nedirginanti. Dažnai hiperaktyvus elgesys yra vaiko reakcija į stresą. Svarbu aiškiai nustatyti vaikui ribas, paaiškinti, ką galima ir ko negalima daryti. Galima sumažinti vaiko

stresą paaiškinant, kodėl jis yra su socialiniu darbuotoju, kiek laiko truks pokalbis, kur tuo metu yra vaiko artimieji.

- Svarbu palaikyti akių kontaktą su vaiku. Prisirišimo sutrikimą turintys vaikai dažniausiai vengia akių kontakto.
- Reikia stebėti vaiko elgesio pokyčius interviu metu. Vaiko nerimas paprastai atsispindi pakitusioje kūno kalboje, vaikas nuolat prašosi į tualetą ar bando keisti temą. Šie ženklai rodo, kad vaikui tema nemaloni arba jis nenori apie tai kalbėti.

Vaikas nesupranta ilgų, sudėtingų, painių klausimų. Jo laiko supratimas skiriasi nuo suaugusiojo, todėl apibūdinant laiką svarbu naudoti vaikui reikšmingas detales (ar tai įvyko prieš Kalėdas, po Kalėdų, prieš atostogas, po atostogų ir t. t.).

Darbuotojas privalo paaiškinti vaikui, kodėl jis čia, apie ką jie turėtų kalbėti, patikinti, kad vaikas yra saugus, vaikui suprantama kalba paaiškinti, kad jis turi sakyti tik tuos dalykus, kurie tikrai įvyko, padrąsinti, kad jis gali pasakyti, jog nežino atsakymo ar nesupranta klausimo. Sudėtingiau dirbti su vaiku, kuris bijo atskleisti vienokius ar kitokius faktus.

Tokiu atveju rekomenduojama pradėti kalbėti apie paslaptis, kurios gali būti geros ir blogos. Pavyzdžiui: gera paslaptis, kai nuo vaiko slepiama arba jis pats slepia kokį nors malonų dalyką, kad būtų maloni staigmena. Blogos paslaptys yra tokios, kurios susijusios su nemaloniais dalykais.

Vaikas tarsi įkalintas keturiuose baimės dėžėse, iš kurių pats negali išeiti. Tai – baimė prarasti meilę, baimė būti apkaltintam, baimė dėl kaltės jausmo bei gėdos ir baimė būti sužalotam („Jei kam nors pasakysi _____, užmušiu“).

Galima sudaryti vaiko baimės sąrašą. Kartais vaikui lengviau kalbėti ne tiesiogiai, tarsi kalbėtų ne jis, o kas nors kitas. Šiam reikalui labai tinka ant rankos užmaunamos lėlių teatro lėlės. Kartais atsiskleisti padeda pasaka, kurioje vaikui suprantama kalba aprašyta seksualinio smurto dinamika, vaiko išgyventi jausmai.

Socialinis darbas su vaikais yra sudėtingas ir reikalauja daugiau laiko nei darbas su suaugusiaisiais.

Vaikai gali meluoti iš baimės arba siekdami apsaugoti jiems artimus žmones. Negalima vaiko bauginti bausmėmis, siekiant išgauti tiesą. Paprastai tokiu atveju reikia panaudoti piešinius, žaidimus, kad vaikas galėtų išsipasakoti. Su vaiko fantazijomis gali būti susijęs melas, kai vaikas, siekdamas išgyventi

sunkioje situacijoje, pasineria į fantazijas ir jomis pradeda tikėti. Taip vaikas siekia išsaugoti savigarbos likučius. Pavyzdžiui, į laikiną globą paimtos mergaitės iš labai skurdžios, alkoholizmu sergančių tėvų šeimos pradėjo globėjai pasakoti, kad jų namuose gražesni baldai, šaldytuvai ir t. t. Po pusės metų jos papasakojo tiesą, kai pradėjo pasitikėti globėjos geranoriškumu.

Kartais vaikai rūpinasi, kas nutiks tėvams ar kitiems šeimos nariams. Būtina pasakyti vaikui tiesą, tačiau jokių būdu nepažeminti vaiko tėvų ar kitų jam brangių artimųjų. Niekada negalima pažadėti vaikui to, ko negalėsite ištesėti.

Vaikams būdinga laukti stebuklo. Jie tikisi, kad problemos stebuklingai išsispręs savaime. Kadangi vaikai pasižymi egocentrizmu, dažniausiai jaučiasi kalti dėl skausmingų patirčių, nusipelnę blogo elgesio su jais ar bausmių. Todėl vaikui reikia nuolat sakyti, kad jis nekaltas dėl to, kas įvyko jo šeimoje.

Daug problemų turinčioje šeimoje augantys vaikai paprastai patiria vaidmenų sumaištį: kartais iš jų reikalaujama atlikti vaikų vaidmenį, bet dažniausiai jie gauna suaugusiųjų vaidmenį – rūpinasi, kad šeimoje būtų maisto, prižiūri mažesniuosius. Kartais vaikai nelanko mokyklos todėl, kad nori sutrukdyti tėvams pasigerti arba rūpinasi broliukais ir sesutėmis. Vaiko vaidmenų šeimoje įvertinimas ir įsigilinimas į jo šeimos situaciją yra būtina sąlyga, leidžianti atlikti efektyvią intervenciją. Dažnai vaiko problemos slepia jo stipriąsias savybes, kurios lieka neįvertintos.

Daug problemų turinčioje šeimoje augantis vaikas, viena vertus, yra labiau subrendęs nei jo bendraamžiai, sugeba išgyventi stresinėje situacijoje, kita vertus, neturi elementarių normalioje šeimoje augančio vaiko įgūdžių. Ši ypatybė labai svarbi socialiniam darbuotojui. Dirbdamas su tokiu vaiku, darbuotojas turi paklausti vaiko, ar jis supranta klausimą. Pavyzdžiui, socialinis darbuotojas klausia, kas jam skaito pasaką prieš miegą. Vaikas negali atsakyti, nes jo šeimoje niekam nerūpi, kada vaikas eina miegoti. Arba darbuotojas klausia, ar jis valosi dantis, ar turi dantų šepetuką. Vaikas gali nesuprasti klausimo, nes niekas jo šeimoje neliepia valyti dantų, ir jis nemato, kad kiti šeimos nariai tai darytų.

2.4.2. Interviu su vaikais metodai

Galima sužinoti reikalingos papildomos informacijos ir padaryti terapinį poveikį, kreipiant dėmesį į vaiko piešinius, skatinant vaiko fantaziją per lipdymą iš molio, plastilino bei žaidžiant įvairius žaidimus.

Vaiko piešiniai padeda atskleisti jo emocinę būklę, santykius su aplinka, šeimos ryšius. Vaikui nupiešus piešinį, svarbu jį aptarti su vaiku: paklausti, ką jis nupiešė, ką reiškia vienokia ar kitokia detalė, kaip jis jaučiasi, nupiešęs šį piešinį. Piešimo užduotys skiriamos tikslingai, pagal vaiko amžių. Trejų metų vaikas sugeba nupiešti galvakojį – paprašius nupiešti žmogų, jis nupiešia galvą, kartais su akimis, nosimi ir nuo galvos einančiomis linijomis, vaizduojančiomis kojas ir rankas. Ketverių metų vaikas, piešdamas žmogų, nupiešia ir liemenį. Nors jo piešinys dar labai pasviręs, tačiau tai nėra galvakojis – žmogus turi galvą, liemenį, rankas ir kojas. Rankos dažnai prasideda ties liemens viduriu. Nuo šešerių metų vaikas pradeda piešti žmogų vertikaliajoje padėtyje, jaučia horizontalios ir vertikaliajos padėties skirtumus. Pradedamos vaizduoti storesnės kojos ir rankos, kurios dažnai piešiamos nuo viršutinės liemens dalies, arčiau kaklo. Daugiau veido detalių – antakiai, blakstienos, atsiranda drabužių. Nuo trejų iki šešerių metų vaikai piešia scheminį žmogaus vaizdą, nuo septynerių metų atsiranda mišrus scheminis ir plastinis vaizdas, tačiau dominuoja scheminis vaizdas. Aštuonerių ar devynerių metų vaikų piešiniuose pastebima pusiausvyra tarp scheminio ir plastinio vaizdo, o nuo dešimties metų vaiko nupieštas žmogus įgauna realistinį vaizdą.

Vertinant piešinius atkreiptinas dėmesys į spalvas – paprastai niūrios, tamsios spalvos atspindi sunkią vaiko emocinę būseną, prislėgtą nuotaiką, skausmą, apleistumą. Šviesios spalvos būdingos sveikam, laimingam vaikui. Linijos brėžimo įvertinimas gali suteikti informacijos apie vaiko baimę, nerimą, pyktį, neigiamą savęs vertinimą. Neryški brūkšninė linija, sudaryta tarsi iš mažų atkarpėlių, gali atspindėti vaiko neryžtingumą, nepasitikėjimą savimi, baimę. Brūkšniavimas susijęs su nerimastingumu. Apžiūrint vaiko piešinį reikia pastebėti pieštuko spaudimo stiprumą. Labai ryškios linijos, nupieštos stipriai spaudžiant pieštuką, rodo padidėjusį vaiko psichomotorinį tonusą.

Nors vaiko piešiniai suteikia daug informacijos, tačiau tai yra tik pagalbiniė priemonė vaiko būklei įvertinti. Gaunamą informaciją reikia derinti su kitais duomenimis: interviu, vaiko gimimo ir vystymosi istorija, problemomis, dėl kurių vaikas atvestas pas socialinį darbuotoją.

V. Oaklander (1987) piešimą naudoja kaip terapinę priemonę. Anot autorės, piešimas yra:

1. Kūrybinis aktas, padedantis vaikui atsipalaiduoti, išreikšti save, savo jausmus.
 2. Malonus užsiėmimas, skatinantis bendrauti arba suteikiantis galimybę pabūti vienumoje.
 3. Diagnostinė priemonė, kai vaikas, pasakodamas apie piešinį, suteikia informacijos.
 4. Terapinė priemonė, padedanti vaikui suvokti save, savo jausmus, santykius su aplinka.
- V. Oaklander aprašo tokį piešimo terapijos procesą (Oaklander, 1988, liet. vert. 2007: 54–56):
1. Dalijimasis piešimo patirtimi – kaip atliko užduotį, kaip ją priėmė – tai vaiko dalijimasis savimi.
 2. Dalijimasis apie patį piešinį, apibūdinant jį savais žodžiais, suteikia papildomos informacijos.
 3. Padedama atrasti save piešinyje, paprašant praplėsti pasakojimą ir apibūdinti spalvas, detales, formas ir pan.
 4. Identifikacija su piešiniu prašant apibūdinti piešinį taip, tarytum tai būtų pats vaikas, leidžia labiau pažinti vaiką.
 5. Pasirenkama specifinių piešinio objektų ir su jais identifikuojamas vaikas.
 6. Skatinamas vaiko vedamas dialogas tarp kelių piešinio dalių arba vaiko susitapatinimas su piešinio dalimi ir kuriama istorija.
 7. Kreipiamas vaiko dėmesys į spalvas, klausiama, ką kokiomis spalvomis jis nupiešė, kokių spalvų jam reikia, ką jis nori tomis spalvomis pavaizduoti.
 8. Piešinyje ieškoma trūkstančių detalių, aiškinamasi, kodėl jų trūksta.
 9. Atidžiai stebimas vaikas, jo reakcijos, kvėpavimas, tylėjimas, kalbos tonas. Tai suteikia daug informacijos apie skausmingas patirtis, išgyvenimus, baimes ir pan.
 10. Padedama vaikui identifikuotis su piešiniu paklausiant, ar jis yra panašiai jautęsis, buvęs panašioje situacijoje, ką jis galėtų apie save pasakyti ir pan.
 11. Dirbama su vaiko gyvenimo situacijomis ir neužbaigtais reikalais, iškilusiais analizuojant piešinį.
- Nors vaiko piešiniai padeda suprasti vaiko situaciją, jam atsiverti ir

išsipasakoti, tačiau tai yra pagalbinių priemonė vaiko patirtai seksualinei prievartai diagnozuoti.

Paveikslėliai ir kortos

Pasak V. Oaklander (2007), galima dirbti su paveikslėliais. Paveikslėlių pasirinkimas suteikia informacijos apie vaiką, jo nuotaiką, gali atskleisti vaiko problemas. Tam reikia turėti daug įvairių spalvų ir piešinių paveikslėlių. Jų prisirenkama iš spalvotų žurnalų arba panaudojami įvairūs atvirukai. Vaikui leidžiama pasirinkti jam labiausiai patinkančius paveikslėlius. Po to jie aptariami su vaiku tokiu pat būdu kaip piešiniai.

Kortos gali būti kelių rūšių – paprastos žaidimo kortos ir specialios kortos, skirtos vaikų jausmams išreikšti. Paprastai šias kortas pasigamina darbuotojai. Tai – įvairūs piešiniai, atspindintys skirtingus jausmus: džiaugsmą, pyktį, skausmą. Vaikui pasiūloma išsitraukti kortą ir sukurti fantastišką pasakojimą, arba vaikas prašomas identifikuotis su kortos herojumi. *Jausmų kortos* padeda vaikui atpažinti ir išreikšti jausmus. Šis žaidimas labai tinka vaikams, kurie nemoka įvardyti savo jausmų.

Žaidimai su jausmų veidais:

- „Išsirink kortą“ – vaikas nežiūrėdamas ištraukia vieną kortą su nupieštu veidu ir kalba apie tą jausmą, kurį mato piešinyje (kada jautė, kaip, kas jį sukėlė ir t. t.).
- Žuvis – šalia išsirinkto nupiešto veido reikia turėti dar keturis kitus, sumaišyti kortas ir žaisti kaip žaidimą „Eik žvejoti“. Ištraukęs kortą, vaikas turi papasakoti, kada jautė nupieštą jausmą.
- Istorijos pasakojimas: a) reikia sugalvoti istoriją ir ją pasakoti vaikui. Pradėjus pasakoti apie jausmus, reikia sustoti, kad vaikas išsirinktų situacijai tinkamą kortelę su nupieštu jausmu (veide), tuomet galima tęsti pasakojimą arba vaikas pats gali nupiešti kortelėje veidą ir tęsti pasakojimą; b) sugalvoti istoriją ir pasakoti ją iki tos vietos, kai herojus išgyvena stiprius jausmus. Tada reiktų paprašyti išsirinkti jausmo kortą, kuri būtų susijusi su istorija, ir galima vaiko paklausti, ką veikėjas galėtų daryti, kad pasijaustų geriau. Po to galima sužinoti, kaip vaikas elgiasi sunkioje gyvenimo situacijoje.

Vaiko istorijos piešimas

Piešinių ciklas yra skiriamas vaikams nuo 6 iki 12 metų. Vaikui pateikiama nebaigtų piešti paveikslėlių su paaiškinimais. Jis turi baigti piešti kiekvieną paveikslėlį.

Piešinių ciklą sudaro tokios temos:

1. *Viskas keičiasi*. Vaikui pateikiami nupiešti keturi medžiai be lapų. Prašoma nupiešti, kaip kiekvienas medis atrodo skirtingu metų laiku: pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą.
2. *Žmonės keičiasi*. Nupiešiami tušti rėmeliai, kuriuose vaikas turi nupiešti, kaip jis atrodė būdamas kūdikiu, kaip atrodo dabar ir kaip atrodys senatvėje.
3. *Pasikeitimai sukuria netektį, o ši – gedėjimą*. Gedėjimas vaizduojamas bangomis.
4. *Mirtis yra gyvenimo pabaiga*. Vaikas turi nupiešti kažką gyvą ir kažką mirusį.
5. *Dauguma dalykų sukelia mirtį*. Vaikas turi nupiešti kelis dalykus, kurie sukelia mirtį.
6. *Žmogus, kurį mylėjau, mirė*. Vaikas turi nupiešti mirusio žmogaus portretą ir paaiškinti, kodėl tas žmogus buvo jam svarbus.
7. *Visi turi skirtingų jausmų*. Vaikui paliekami tušti apskritimai, prie kiekvieno parašytas vienas iš penkių jausmų. Vaikas turi nupiešti, kaip jausmas atrodo.
8. *Žmonės dažnai slepia savo jausmus*. Vaikas turi įvardyti ir nupiešti tris jausmus, kuriuos kartais slepia. Paklausiamo vaiko, ką jis daro, kai nori paslėpti tam tikrą jausmą, tada paprašome nupiešti ir įvardyti jausmą, kurį vaikas naudoja kaip kaukę, slėpdamas savo tikruosius jausmus.
9. *Jausmai yra tai, ką jaučiame savo kūne (savyje)*. Vaikas mato nupieštą tuščią žmogaus figūrą, kurioje skirtingomis spalvomis turi pažymėti tas kūno vietas, kuriose jaučia skirtingus jausmus.
10. *Jausmai gali sukelti didelį skausmą*. Tuščioje žmogaus figūroje rožine spalva vaikas pažymi tas vietas, kurias jam truputį skauda, tamsiai raudona – kuriose skausmas būna aštrus. Galima paklausti, ar yra vietų, kuriose vaikas slepia savo baimes, pyktį ir kitus jausmus.

Vaikams patinka vaidinti, kurti istorijas. Galima pasinaudoti lėlių teatro arba kitokiomis lėlėmis. Vaidindami vaikai susitapatina su savo herojais, išsako savo jausmus, lūkesčius, gali atrasti problemų sprendimo būdų.

Darbas su moliu: „<...> išpūdinga molio galia. Jis atveria duris į giliausius asmenybės klodus. <...> Dirbant su moliu vaiko mąstymo,

jausmų procesai labiausiai matomi <...> Atrodo, jog kūnas kalba molio padedamas“ (Oaklander, 2007: 74).

Molis gali būti naudojamas įvairiems tikslams – lipdymas iš molio kaip užimtumo priemonė, meninės vaizduotės ugdymas arba terapinė priemonė. Vaikas gali pajusti molį rankomis, lipdyti užsimerkęs ar atsimerkęs, tiesiog žaisti su minkšto molio gabalėliais, susitapatinti su nulipdytu herojumi, laisviau kalbėti apie savo išgyvenimus. Panašiai galima dirbti su plastilinu, tešla. Galima vaiko paprašyti nulipdyti visos šeimos skulptūrą. Skulptūros kūrimo proceso metu galima daug sužinoti apie šeimos ryšius, vaidmenis, tarpusavio santykius.

Pasakos, pasak V. Oaklander (2007) ir M. Molickos (2007), yra puiki terapinė priemonė įvairaus amžiaus vaikams. Tinkamai parinkta ir perskaityta pasaka padeda vaikui įveikti nerimą, baimę, atpažinti ir suprasti vertybes, formuoti požiūrį į pasaulį, aplinką, save, galiausiai pažinti patį save. „Pasakos – vaikui artimiausi kūriniai, kuriuose realus pasaulis pinasi su išgalvotu ir kuria jam suprantamą tikrovę. Jose vaikas susipažįsta su nerimą keliančiomis situacijomis ir randa puikių pavyzdžių, kaip spręsti problemas. Pasakų pasaulyje galima sutikti draugų, patirti įvairių nuotykių ir – svarbiausia – jos gali padėti atsikratyti baimių. Pasitelkus pasakas, galima maloniai ir džiugiai įveikti emociškai sunkias situacijas“ (Molicka, 2007: 6). Pasakos gali būti naudojamos kaip diagnostinė ir terapinė priemonės, kai vaikas gedi, patiria ar patyrė seksualinę prievartą, smurtą.

Toliau pateikiama pasaka, sukurta Vytauto Didžiojo universiteto socialinio darbo studentų Renatos Abromavičiūtės, Indrės Astrauskaitės, Raimondos Brazdžionytės ir Veros Puzinovos (2008).

Pasaka vaikams, išgyvenantiems netektį

Seniai seniai tarp žaliuojančių miškų ir žydinčių pievų stovėjo neapsakomo grožio pilis, kurioje dieną skambėdavo vaikų juokas, o vakarą mažiesiems buvo sekamos stebuklingos pasakos, pasakos, pilnos stebuklų, kuriose visada nugali gėris, veša draugystė ir meilė, o šeima – pati didžiausia vertybė. Toje pilyje kartu su savo tėveliais gyveno berniukas Laris ir mergaitė Sibilė – didžiausias tėvų turtas. Broliukas ir sesutė labai mylėjo vienas kitą ir buvo neišskiriami draugai. Vieną saulėtą vasaros dieną Laris ir Sibilė nutarė išsimaudyti. Diena buvo šilta, niekas nelaukė jokios audros. Vaikai pabučiavo tėtį ir mamą ir nurūko į pakalnę upelio link.

– Tik greitai sugrįžkite, – pasivijo juos mamos balsas. Vaikai pamojavo mamai ir nubėgo tolyn.

Greitai Laris ir Sibilė pasiekė upelį. Jo vanduo buvo skaidrus kaip krištolas, pilnas įvairiausių žuvų ir neapsakomo grožio vandens augalų. Vaikai smagiai leido laiką, išdykavo, maudėsi, žaidė ir nepastebėjo, kaip atslinko juodas audros debesys. Staiga pakilo stiprus vėjas, pasidarė taip tamsu, kad vaikai negalėjo rasti kelio namo. Trankėsi perkūnas, padangę raižė žaibai, pradėjo smarkiai lyti. Vaikai labai išsigando – jie bijojo perkūno ir žaibų, o šalti lietaus lašai tarsi maži ledo gabalėliai, rodos, skverbėsi pro odą ir šaldė kiekvieną kūno ląstelę.

Laris ir Sibilė kiaurai permirko. Laris stengėsi rūpintis sesute. Jis stipriai ją apkabino, tačiau ji visa drebėjo nuo šalčio ir iš baimės. Jie susirado didelį medį ir pasislėpė po jo šakomis nuo lietaus, tačiau vėjas buvo toks stiprus, kad prasiskverbė pro medžio šakas ir tankius lapus.

Prasidėjus audrai, tėvai suskato ieškoti vaikų, tačiau audra buvo tokia stipri, kad jie surado vaikus tik kitos dienos rytą. Jie abu miegojo po plačiomis ažuolo šakomis, apsikabinę ir prisiglaudę vienas prie kito. Tėvai parnešė savo vaikus namo. Sušildyti ir pamaitinti, jie saugiai užmigo savo lovelėse.

Išaušo kitos dienos rytas. Medžiuose čiułbėjo paukščiai, švietė saulė. Iš virtuvės sklido nuostabūs kvapai. Nors kitomis dienomis Laris ir Sibilė būdavo jau atsikėlę ir smagiai žaisdavo, tačiau šiandien pilyje buvo labai tylu. Nuėjusi į vaikų kambarį mama pastebėjo, kad Sibilė smarkiai karščiuoja. Susirūpinęs Laris sėdėjo prie sesers lovos. Tėvai iškvietė gydytoją, buvo pradėtas gydymas, tačiau niekas negelbėjo – Sibilės būklė vis blogėjo ir, praėjus savaitei po nelaimingų maudynių, Sibilė mirė – ji iškeliavo į Amžinybę pas angelus ir jau mirusius savo senelius.

Didžiulis skausmas kaip sunkus juodas debesys užgulė visą pilį ir jos gyventojus. Kiekvienas šeimos narys gedėjo vienas, tačiau visiems jiems reikėjo užuojautos, supratimo, palaikymo, tačiau nebuvo, kas jiems šiuos dalykus suteikia. Mama nustojo juoktis, ji pamiršo rūpintis gėlėmis, nors anksčiau tai labai mėgo, nesekdavo pasakų Lariui ir iš-tisas dienas praleisdavo Sibilės kambaryje žiūrėdama į jos nuotrauką. Ji dažnai eidavo aplankyti Sibilės kapo ir verkėdavo. Tėtis tapo labai

užsiėmęs – ištisas dienas iki vėlaus vakaro jis dirbdavo, o grįžęs taip pat nesikalbėdavo. Kitaip nei mama, jis retai eidavo į kapines, tačiau Lariui neturėdavo laiko pasekti pasakų. Nei mama, nei tėtis, nei Laris nesikalbėdavo apie tai, kaip jie jaučiasi. Nors anksčiau į pilį dažnai atvažiuodavo svečių, dabar jie nustojo lankytis. Kai Laris paklausė savo draugo, kodėl jo neaplanko, šis pasakė, kad bijo juos įžeisti, nes nežino, ką galima kalbėti šeimoje, kurioje atsitiko tokia nelaimė.

Sunkiausia buvo Lariui. Jis jautėsi labai kaltas dėl to, kad jo sesutė mirė. Jis kaltino save todėl, kad nesugebėjo ja pasirūpinti, paskui jautėsi kaltas dėl to, kad pakvietė ją tą dieną maudytis, nesugebėjo parvesti jos namo per audrą. Jis dar jautėsi labai kaltas dėl to, kad jo tėvai išgyvena sesutės netektį. Jis neteko pačios brangiausios savo žaidimų draugės. Tačiau jis bijojo kam nors papasakoti apie savo jausmus, be to, nebuvo net kam pasakoti – kiekvienas buvo užsidaręs savo skausminguose išgyvenimuose ir jais nesidalijo su kitais. Kiekvieną dieną Laris jautėsi vis blogiau. Naktimis jis sapnuodavo baisius sapnus: kaip Sibilė krenta į prarają, kaip jis negali jai padėti, aplinkui siaučia baisi audra, jis stengiasi Sibilę išgelbėti, tačiau yra per silpnas ir jam nesiseka – jis paleidžia sesės ranką, ir ji krinta į tamsią prarają. Berniukas pabUSDavo išpiltas prakaito, jis bijodavo užmigti, kad vėl nesusapnuotų to baisaus sapno. Jis blaškydavosi savo lovoje, labai norėdavo, kad jį paguostų mama ir tėtis, tačiau nedrįsdavo įeiti į tėvų kambarį, nes jausdavosi kaltas ir galvojo, kad tėvai jo nemyli dėl to, kas atsitiko.

Diena iš dienos Lario kaltės jausmas vis stiprėjo. Jis pyko ant savęs, paskui pyko ant tėvų ir viso pasaulio, pyko ant Dievo, kad neapsaugojo jo sesutės, vis labiau jautėsi kaltas ir niekam tikęs, nereikalingas. Jis nieko nenorėjo – nei žaisti, nei skaityti, nei pasivaikščioti, nei mokytis.

Vieną naktį prabudęs jis nusprendė, kad negali daugiau pasilikti tėvų namuose, todėl nutarė išeiti ir niekam netrukdyti. Jam išėjus, galvojo Laris, tėvams bus geriau. Jis atsikėlė ir išėjo iš namų. Patraukė keliuku miško link, nes buvo nusprendęs eiti ten, kur akys veda. Ilgai jis žingsniavo. Miškas tankėjo, buvo tamsu. Kiekvienas medis gąsdino vaiką. Jam atrodė, kad už jo stovi vilkas, pasirengęs jį sudraskyti. Tačiau, nepaisydamas baimės, berniukas traukė toliau.

Jis labai pavargo, išalko ir ištroško. Pagaliau tolumoje pamatė mažą žiburėlį. Priejęs arčiau išvydo mažą medinę trobelę. Iš kamino kilo dūmai, pro langą matėsi šviesa. Berniukas buvo pavargęs ir sušalęs, todėl nedrąsiai pasibeldė į duris.

Duris atidarė malonaus veido, pažilusi ir skara apsiautusi senutė. Ji labai priminė Lariui jo močiutę. Židinyje liepsnojo malkos, kambaryje buvo šilta ir jauku. Močiutė pakvietė jį į vidų, pasodino prie židinio ir apsiautė šilta skara. Paskui atnešė puodelį saldžios šiltos kakavos. Kai Laris sušilo ir pasistiprino, močiutė pradėjo meiliai jį klausinėti, kas atsitiko, kad atsidūrė miške vienas tokį ankstyvą rytą. Laris pradėjo pasakoti apie tai, kas slėgė jo širdį dėl sesutės mirties, savo kaltę, vienišumą ir jausmą, kad jis niekam nereikalingas ir nemylimas dėl to, ką jis padarė. Senelė atidžiai jo klausėsi linguodama galvą ir meiliai jį žiūrėdama. Kai Laris pabaigė pasakoti, pajuto, kad jo širdyje atsirado palengvėjimas. Senelė pasakė, kad jis nekaltas dėl sesutės mirties, nes nieko blogo nepadarė, priešingai – rūpinosi ja ir stengėsi padėti. Ji tvirtino, kad tėvai jį myli ir juo rūpinasi, tačiau jie taip pat jaučia skausmą dėl Sibilės mirties, todėl kurį laiką negali savo rūpesčio išreikšti taip kaip anksčiau. Tikriausiai jiems taip pat reikia supratimo ir užuojautos. „Žinau, kokį sunkų kelią tau teko įveikti, bet nebijok, laikas užgydo visas žaizdas. Nebijok būti laimingas, nes tu turi gyventi ir mylėti savo tėvus už abu – save ir sesutę. O dabar miegok, rytoj pasikalbėsime ir galbūt viskas kitaip atrodys.“

Senelei kalbant Laris pirmą kartą pasijuto ramus ir laimingas, jis nepajuto, kaip saldžiai užmigo. Rytui išaušus, Laris kambaryje buvo vienas, senelė buvo kažkur dingusi. Nemandagu išeiti nepadėkojus, reikia palaukti, kol senelė sugrįš. Taip jam bemąstant atsidarė durys, berniukas pamatė senelę, o už jos – savo tėvus. Mama ir tėtis buvo labai susirūpinę. Jie apkabino Larį ir pabučiavo. „Mes praradome vieną vaiką ir per savo neapdairumą galėjome netekti tavęs. Atleisk mums, vaikelai, atleisk...“

Senelė pasodino juos prie stalo ir paliko vienus, kad galėtų pasikalbėti. Jie ilgai kalbėjosi apie tai, kaip jaučiasi, ką jiems reikė Sibilė, kaip jie jos pasiilgo. Jie pasakė Lariui, kad jis nėra kaltas dėl ištikusios nelaimės ir kad jie jį labai myli ir niekada nenusotos mylėti. Pasikalbėję visi grįžo namo.

Šeima niekada nepamiršo Sibilės. Ji gyva jų širdyse. Dažnai ją prisimena. Jie išmoko gyventi ir džiaugtis gyvenimu, ir buvo šventai įsitikinę, kad Sibilė juos stebi iš dangaus.

Kai pasakos skaitomos vaikams dėl diagnostikos, dažnai jie atpažįsta situacijas, panašias į pasakos, ir ima šnekėti. Terapinis poveikis pasireiškia, kai vaikai išdrįsta kalbėti apie savo jausmus ir patirtį.

Užduotys raštu paprastai skiriamos vaikams, kurie jau moka rašyti. Jų pobūdis priklauso nuo to, koks šių užduočių tikslas. Gali būti pasiūlytas nebaigtų sakinių metodas – vaikai prašomi užbaigti sakinius, arba užduotys raštu, turint tam tikrą konkretų tikslą. Skiriant užduočių raštu, vaiką reikia patikinti, kad nebus kreipiamas dėmesys į rašybos ir skyrybos klaidas. Reikia aptarti su vaiku tuos klausimus, kurie buvo paliesti užduotyje. Vaikas gali parašyti laišką ir jame išsakyti savo jausmus, kurių negali išdėstyti kalbėdamas. Prieduose pateikiame užduočių, kurias vaikas gali atlikti raštu ir taip pradėti pasitikėti savimi ir kitais (Arent, 1992).

2.4.3. Interviu su pagyvenusiais ir senais žmonėmis

Dirbant su pagyvenusiais ir senais žmonėmis, reikia atsižvelgti į jų ypatumus. Paprastai seni žmonės kitaip jaučia laiką. Jiems atrodo, kad ateitis labai sutrumpėjusi, todėl dažniausiai neturi kantrybės laukti, be to, tokiais atvejais svarbus yra savo gyvenimo baigtinumo suvokimas. Iš to kyla jų reikalavimas – *čia ir dabar*. Darbuotojas, nekreipdamas į tai dėmesio, gali sukelti kliento nepasitenkinimą ir nepasitikėjimą. Socialinis darbuotojas turėtų būti labai jautrus ir gerai apgalvoti savo pažadus. Geriausia labai konkrečiai paskirti susitikimo datą, laiką ir jų laikytis.

Seni žmonės daug žino. Jie linkę tvirtai laikytis savo nuomonės ir nenori nusileisti. Plačiau ir giliau negu jauni žmonės suvokdami laikinumo perspektyvą, jie stengiasi išlaikyti savo vertybes ir nekeisti savo nuomonės, todėl, siekiant tam tikro pokyčio, su jais reikia ilgiau ir kantriau dirbti nei su jaunais žmonėmis.

Dažnai seni žmonės gyvena praeitimi. Jie linkę iš naujo prisiminti ir įvertinti savo gyvenimą, praeities įvykius. Kartais šie įvykiai būna labai skausmingi, kelia neviltį, baimę ir skausmą. Neretai jiems būna sunku sau atleisti praeities klaidas. Kartais skausmingų praeities įvykių iškyla dėl

kokios nors emocinės traumos. Pavyzdžiui, sužinoję apie mirtį ar nelaimingą atsitikimą, jie prisimena savo artimų žmonių netektis. Neretai juos kankina savigrauža dėl to, ko neįmanoma atitaisyti (pavyzdžiui, sena moteris kankinasi dėl išgyvento aborto).

Kaip jau buvo kalbėta, seni žmonės nori patys priimti sprendimą. Jie mėgsta koreguoti sprendimą net ir tada, kai negali pasirinkti dėl susiklosčiusių aplinkybių (pavyzdžiui, jei senas žmogus staiga guldomas į ligoninę, jis stengiasi kaip nors tai atidėti sakydamas, kad turi neatidėliotinų reikalų namuose). Žinant šią senų žmonių ypatybę, reikia pasiūlyti pasirinkti geriausią laiką ar palikti galimybę nuspręsti patiems. Dažniausiai jie būna labai prisirišę prie jiems žinomų, įprastų dalykų, daiktų ar žmonių, todėl vietos, daiktų tvarkos, žmonių pasikeitimas gali sukelti stresą ir sutrikimo jausmą. Įvertinant šį faktą, reikia sumažinti stresą, leidžiant pasiimti brangius daiktus, jei žmogus perkeliamas gyventi kitur, arba iš anksto perspėti apie darbuotojo, teikiančio pagalbą, pasikeitimą. Nereikia priimti kaip asmeniško nepasitikėjimo ženklų to fakto, kad senas žmogus apgailestaudamas prisimena prieš tai su juo dirbusį kolegą.

Seni žmonės dažnai linkę į konservatyvumą. Jie sunkiai priima naujoves dažniausiai bijodami, kad negalės prisitaikyti, suprasti, išmokti. Kartais jie lygina naujoves su savo praeitimi, todėl naujovės gali sukelti stresą. Jis sumažėja, įsijungus psichologiniam neigimo ar vengimo gynybiniam pasąmoniniam mechanizmui.

Jausdami savo trapumą dėl bėgančio laiko ir trumpėjant ateities perspektyvą, seni žmonės trokšta palikti ką nors po savęs. Tai gali būti susiję su nepatenkintais savirealizacijos poreikiais. Dažnai jie rūpinasi, kam palikti savo brangius (nebūtinai materialine prasme) daiktus, rašo atsiminimus, kartais nori kitais būdais įamžinti savo gyvenimą (pavyzdžiui, senutė norėjo įsteigti savo vardu pavadintą gyvūnėlių prieglaudą; arba padovanodami ką nors nevyriausybinei organizacijai reikalauja, kad toje agentūroje būtų užrašytas dovanotojo vardas matomoje vietoje).

Kuo brandesnis amžius, tuo didesnis žmogui kyla noras valdyti už save jaunesnius, kurie jam atrodo labai jauni, nepatyrę, nesuprantantys gyvenimo arba nemokantys gyventi taip, kaip reikia. Jie labai rūpinasi savo dažnai jau suaugusiais ar net pagyvenusiais vaikais. Pavyzdžiui, devyniasdešimties metų senutė buvo labai susirūpinusi savo šešiasdešimties metų dukra ir nerimavo, kaip jos dukra gyvens jai mirus, nes tokia nepraktiška.

Senų žmonių gyvenimą lydi nuolatinės netekties krizės. Ilgainiui jie netenka daugelio šeimos narių, draugų, artimųjų, lieka vieniši, jų socialinė aplinka labai susiaurėja. Be to, fiziniai amžiaus pakitimai: suprastėjusi klausa, rega, sunkiai atliekami judesiai ir kiti kūno negalavimai yra išgyvenami kaip netektis, kuri gali būti lydima pykčio, bejėgiškumo, vieatvės, depresijos jausmų. Tai – bendravimą apsunkinantys veiksniai, kuriuos reikia imti domėn bendraujant su senais žmonėmis.

Nepaisant amžiaus, ligų ir negalios, pagyvenę ir seni žmonės taip pat nori viskuo domėtis, turi pomėgių, jiems labai svarbu jaustis reikalingiems, sugebantiems, pripažintiems.

Kartais jie gali patirti vaidmenų sumaištį, nenorėdami priimti pagyvenusio žmogaus vaidmens arba šeimoje bandydami perimti tėvų vaidmenį ir prisiimti per daug atsakomybių. Tokiu atveju reikia padėti seniems žmonėms priimti senelių vaidmenį, o vaikams ir vaikaičiams – padėti suprasti pagyvenusio ir seno žmogaus amžiaus tarpsnio ypatumus ir su jais susitaikyti.

Taigi, pasirengimas imti interviu iš pagyvenusių ir senų žmonių apima kelis etapus:

- *Išankstinis informacijos rinkimas.* Prieš susitinkant su klientu, partartina turėti informacijos apie kliento fizinę, socialinę ir emocinę būklę: ar klientas gali savarankiškai judėti, kokia jo klausa, regėjimas, kaip klientas linkęs bendrauti, kokie jo santykiai su kitais socialiniais darbuotojais, medikais, artimaisiais, kaimynais. Ypač svarbu išsiaiškinti, ar nėra atminties sutrikimų, kurie dažnai tampa daugelio konfliktų tarp senų žmonių ir aplinkinių priežastimi.
- *Interviu laiko planavimas.* Napatartina skubėti. Pagyvenusiam ir senam klientui reikia skirti daugiau laiko nei jaunam. Pagyvenę žmonės linkę daug kalbėti ir nori būti išklaustyti. Išklausymas ir bendravimas dažnai šiems klientams gali būti pagrindinis poreikis, kuris lieka nepatenkintas stokojant laiko.
- *Įvertinimas ir intervencijos planavimas.* Atliekant įvertinimą ir planuojant intervenciją reikia kreipti dėmesį į pagyvenusio, seno žmogaus galbūt patirtą smurtą ir apleistumą. Būtina pastebėti fizinio smurto ir apleistumo požymius: sumušimo žymes, pasikartojančias traumas, lūžimus, įvertinti fizinę aplinką, nustatyti, ar patenkinami maisto, aprangos, medicininės priežiūros poreikiai. Svarbu

pastebėti psichologinio smurto požymius, kreipti dėmesį į tai, kaip artimieji bendrauja, kalba su pagyvenusiu, senu žmogumi, kaip jie kalba apie jį, ar nevartoja šurkščių posakių, ar nėra įžeidinėjimo, paniekos, įskaudinimo ar izoliacijos, ignoravimo. Ar pagyvenęs, senas žmogus nebijo su jumis kalbėtis? Kaip artimieji apibūdina kliento proto būseną?

- Dažnai pasitaiko, kad seni žmonės išnaudojami finansiškai, kai nepagrįstai, be savininko žinios naudojamos jiems priklausančios lėšos arba jų turtas, pasisavinama pensija, santaupos. Esant smurto ir ryškaus apleistumo požymių, planuojama skubi intervencija.
- *Sprendimų priėmimas.* Jie nėra linkę greitai priimti sprendimą. Todėl būtina skirti daugiau laiko, kad klientas galėtų apmąstyti ir nuspręsti, galėtų pakeisti savo sprendimą. Taip pat nereikėtų skubėti reaguoti ir priimti kliento atsisakymo. Vertėtų dar kartą aptarti planuojamą intervenciją, pateikiant argumentų ir leidžiant keletą dienų pagalvoti. Svarstykite alternatyvas kartu su klientu, neneikite jo abejonių, bet stenkitės jas suprasti.

2.4.4. Interviu su agresyviais klientais

Socialinis darbuotojas privalo pastebėti ir įvertinti kliento emocinę būseną, nerimą ir pyktį. Kliento nerimas ir pyktis gali būti situacinis, instrumentinis arba susijęs su kliento fizine būkle. Situacinis nerimas ir pyktis paprastai priklauso nuo tam tikrų aplinkybių – būtinumo kreiptis pagalbos, profesionalų nedėmesingumo, trukdžių aplinkoje ir pan. Instrumentinis nerimas ir pyktis pastebimi tuomet, kai klientas, demonstruodamas savo emocijas, siekia tam tikrų tikslų: pavyzdžiui, skubina darbuotojus greitai suteikti tokią pagalbą, kuri, jo nuomone, yra jam būtina (pavyzdžiui, reikalauja pinigų), arba grasina darbuotojams. Nerimastingi gali būti asmenys, turintys psichikos susirgimų, cheminių priklausomybių arba pasižymintys sociopatinio elgesiu. Socialinis darbuotojas turėtų pastebėti grėsmingus ženklus, rodančius kliento vidinį nerimą ir susikaupusį pyktį: būdingą veido išraišką, kūno kalbą, balso toną.

Veido išraiška: veido raumenys įtempti, galima pastebėti veido raumenų trūkčiojimą; vengiama akių kontakto (žiūrima pro šalį) arba spoksojama į vieną tašką, žvilgsnis piktas, kartais lakstantis nuo vieno objekto prie kito; lūpos kietai sučiauptos.

Kūno kalba: kūnas įsitempęs kaip styga, nerimastingi rankų judesiai, plaštakos trūkčiojimas, pirštų judesiai; grėsminga kūno poza, drebulys, raumenų trūkčiojimas, kartais grėsminga, „pasišiaušusi“, pasipriešinimą demonstruojanti išvaizda.

Balsas dažnai pakeltas, spiegiantis. Pagreitėjusi kalba, grasinimas, išreikštas žodžiais, susijaudinimas. Gali būti ir žemas, prislopintas balsas – juo siekiama gąsdinti ar grąsinti.

R. K. Jamesas ir B. E. Gillilandas (2001: 48) pateikia Piercy, Blair, Moran, Leviton perspėjančias nuorodas socialiniam darbuotojui, padedančias sumažinti agresijos pavojų. Prieš susitikdamas su klientu, socialinis darbuotojas turėtų:

1. Išsiaiškinti, koks elgesys būdingas klientui.
2. Atkreipti dėmesį į kliento elgesį apibūdinančius įrašus kliento dokumentuose, šeimos, bendradarbių perspėjimus, diagnozę.
3. Planuoti susitikimo laiką ir vietą, laikydamasis saugumo instrukcijų.
4. Įsitikinti, ar ganėtinai saugu institucijoje, ar greitai galima sulaukti efektyvios pagalbos.

Pastebėjęs grėsmingų ženklų, darbuotojas privalo:

1. Nustatyti tinkamas ribas ir jų laikytis. Pvz., susijaudinusiems klientams yra nepakenčiama būti arti kito žmogaus, todėl dirbant su jais atstumas turi būti didesnis nei paprastai. Reikia nesiginčyti su alkoholio išgėrusiais ar kitaip apsvaigusiais asmenimis.
2. Pasirūpinti saugia aplinka: baldus kabinete statyti taip, kad durys būtų arčiausiai darbuotojo, klientą praleisti pirma savęs, stebėti, kad klientas nebūtų darbuotojui už nugaros ar neįspraustų jo į kampą.
3. Pastebėti kliento jausmus. Nesumenkinti ir neignoruoti grėsmingų pykčio ženklų. Atspindėti jausmus: „matau, kad esate susierzinęs, gal galime apie tai pasikalbėti...; norėčiau jums padėti, papasakokite, kas jus jaudina?; esu čia tam, kad jums padėčiau; kartais nesmagu prašyti pagalbos, bet džiaugiuosi, kad jūs kreipėtės“.
4. Neprovoquoti kliento pykčio. Bendraudamas su klientu kalbėti aiškiai, gana garsiai ir suprantamai. Laikytis susitarimo, paaiškinti klientui priėmimo taisykles ir procedūras, pasirūpinti užimtumu, jei klientui reikia laukti. Nerodyti savo galios ir visąžinystės.
5. Tinkamai elgtis, pastebėjęs kliento agresyvumą: laikytis saugaus

atstumo, nespoksoti ilgą laiką tiesiai klientui į akis, nerodyti pirštu, vengti staigių judesių. Nežadėti to, ko negalės ištesėti. Mokėti laiku atsitraukti pastebėjęs, kad kliento susierzinimas didėja. Nepakelti balso net tada, kai klientas grasina, šaukia, skundžiasi. Valdyti savo jausmus, neparodyti pykčio, baimės, susierzinimo.

6. Pastebėjęs, kad kliento agresyvumas didėja, saugoti save.

Saugumo aspektu socialinių darbuotojų vizitai pas klientą į namus yra rizikingi, todėl socialinis darbuotojas turėtų pasitelkti riziką mažinančių priemonių:

1. Patartina kliento namus aplankyti dviem žmonėms.
2. Turėti ryšio priemonę, kuria būtų galima išsikviesti pagalbą.
3. Jei tenka eiti vienam, reikia informuoti ką nors iš savo bendradarbių apie vizito vietą, laiką, trukmę, numatomą grįžimo laiką.
4. Pasirengti vizitui, žinoti, ar rajonas, į kurį ruošiamasi vykti, yra saugus. Stebėti aplinką, numatyti galimas grėsmes.
5. Gerai suplanuoti vizitą, numatyti galimas elgesio strategijas. Vizito sėkmė dažnai priklauso nuo to, kaip kruopščiai ir detaliai jam pasiruošta.
6. Apsirengti kukliai, paprastai, kad galėtų patogiai judėti ir, esant būtinybei, atsitraukti.
7. Prieš pasibelsdamas į buto duris, keletą sekundžių pasiklaudyti, kokie garsai sklinda iš vidaus.
8. Nestovėti tiesiai prieš duris. Pabeldęs pasitraukti šiek tiek į šoną, kaip tai daro policininkai, kad jų nesužalotų, jei kartais iš vidaus kas nors sugalvotų šauti.
9. Kai klientas atidaro buto duris, įvertinti situaciją. Pastebėjęs nerimą keliančių ženklų – pasilikti tarpduryje. Jei bute yra keli žmonės – paklausti, kas jie ir ką čia veikia.
10. Pokalbio metu stebėti kambaryje esančių žmonių nuotaiką, veido išraišką, kūno kalbą. Neignoruoti pastebėtų grėsmės ženklų. Užimti tokią poziciją, kad būtų laisvas išėjimas. Jei įtampa kyla, nedelsiant palikti butą.

Pravartu prisiminti paprastą darbo su agresyviais klientais instrukciją ir ja vadovautis.

2 lentelė. Elgesio su agresyviais klientais instrukcija

Eil. Nr.	Kliento elgesys	Darbuotojo atsakas
1.	Agresyvūs žodžiai	Atidus, empatiškas, ramus elgesys. Reikia leisti išsakyti jausmus ir emocijas. Paprastai tai padeda, klientas nurimsta.
2.	Agresyvus veiksmas – staiga pašoka nuo kėdės, griebia koją nors daiktą, grėsmingai artėja	1. Rami teigiama komanda („Prašom sėsti, padėkite daiktą ant stalo...“) 2. Laikinas atsitraukimas („Paliksiu jus kuriam laikui; kai grįšiu, norėčiau, kad nerūkytumėte“). 3. Atsitraukimas . Jei nepadeda numatytos priemonės ir matote didėjančią agresiją, saugokite save ir kvieskite pagalbą.
3.	Įvykio, incidento aptarimas kito susitikimo metu	Būtina pasikalbėti apie įvykį, kad sumažintumėte įtampą, galėtumėte pasiekti numatytus tikslus bei sustiprintumėte kliento ir darbuotojo ryšį.

Rekomenduojama šią instrukciją laikyti socialinio darbo agentūrose, priimančiose klientus iš gatvės.

2.4.5. Bendravimas su negirdinčiais ar neprigirdinčiais žmonėmis

Jei tenka dirbti su neprigirdinčiais ar klausos negalią turinčiais žmonėmis, reikia išmanyti tam tikrus bendravimo ypatumus. Pirmiausia svarbu sužinoti, kokio pobūdžio yra negirdėjimas. Jei bendraujama su žmonėmis, kurių gimtoji kalba yra gestų, ir jei socialinis darbuotojas šios kalbos nemoka, turėtų būti pasirūpinta gestų kalbos vertėjo pagalba. Gali būti, kad asmuo mus prastai girdi dėl senyvame amžiuje atsiradusių klausos sutrikimų. Tokiu atveju reikėtų pasidomėti, kokiais būdais su šiuo žmogumi bendrauja aplinkiniai (pavyzdžiui, kalba garsiau, bendrauja raštu ar pan.). Svarbu atminti ir tai, kad jei žmogus naudoja klausos aparatą, dar nereiškia, kad jis jus gerai girdi, tad kalbėdami suteikite galimybę matyti jūsų veidą ir lūpas.

Rekomendacijos, kaip bendrauti su negirdinčiais ar prastai girdinčiais žmonėmis (Allen, Langford, 2008: 159):

- Susiraskite patogią, gerai apšviestą vietą, kurioje be pašalinių trukdžių ir triukšmo galėtumėte bendrauti.

- Kalbėdami visada būkite veidu atsisukę į pašnekovą, kad jis galėtų matyti jūsų veido išraišką ir lūpas.
- Jei vienu metu kalbatės su negirdinčiu ir girdinčiu žmogumi, venkite bendrauti tik su girdinčiuoju.
- Prieš pradėdami kalbėti sulaukite pašnekovo dėmesio.
- Kalbėkite aiškiai, bet ne per lėtai, nepersistenkite ir perdėtai neišryškinkite lūpų judesių. Stenkitės, kad veido išraiška ir kūno judesiai būtų natūralūs.
- Kalbėdami nerėkite. Asmeniui, naudojančiam klausos aparatą, didelis garsas trukdo jus gerai girdėti, ir tuo pat metu kuriate agresyvaus darbuotojo įvaizdį.
- Jei pašnekovas jūsų nesuprato, nesistengite daug kartų tą patį kartoti, geriau pabandykite tą patį pasakyti kitais žodžiais arba ieškote kitų išraiškos priemonių.
- Pasitikslinkite, ar pašnekovas suspėja sekti jūsų sakomas mintis. Būkite kantrūs ir, esant reikalui, skirkite daugiau laiko tinkamai bendrauti.
- Stenkitės kalbėti paprastai, nevertoti žargono ar kitų sudėtingų žodžių.

Bendraudant su negirdinčiu ar neprigirdinčiu žmogumi, kaip ir su kiekvienu kitu klientu, svarbiausia išlaikyti pagarbą, drąsiai rodyti norą suprasti ir padėti. Svarbu prisiminti, kad kūno kalbos signalai šiuo atveju yra ypač naudingi ir informatyvūs.

2.4.6. Bendravimas su silpnaregiais ir aklais žmonėmis

Aklieji – tai žmonės, kurie visai nemato dėl įgimtų ar įgytų priežasčių. Silpnaregiai – tai labai mažai matantys asmenys. Bendraudant su aklais ir silpnaregiais reikia prisiminti, kad pasaulį jie gali pažinti naudodamiesi kitais analizatoriais: klausa, uosle, lietim. Todėl nenustebsite, kai jie girdi mūsų pašnibždomis ištartus žodžius, prisimena pagal būdingus kvapus, atpažįsta žmogų paliesdami jo veidą. Aklieji ir silpnaregiai skaito ir rašo Brailio raštu. Tai – iškilių ženklų sistema, atpažįstama pirštais. Ją sukūrė Lui Brailis Prancūzijoje, Aklųjų institute, 1829 m. Ši sistema pradėta plačiai taikyti pasaulyje 1878 m. Lietuvoje Pranas Daunys 1927 m. pritaikė Brailio raštą lietuvių kalbai.

Bendraudant su aklais ir silpnaregiais žmonėmis reikia:

1. Suteikti aiškios žodinės informacijos apie aplinką, kurioje jis yra arba į kurią jam reikia patekti, pavyzdžiui: „Jūs esate kabinete, kairėje yra kabykla, prašom duoti savo paltą, aš jį pakabinsiu... Kėdė yra tiesiai už jūsų, duokite savo ranką – štai kėdės atrama, galite prisėsti... atsargiai – yra du laipteliai, kuriais turite palypėti... dar du laipteliai ir bus kiti laiptai... jau paskutinis laiptas į viršų, dabar eisime tiesiai...“
2. Pristatyti asmenis, su kuriais aklašis ar silpnaregis bendrauja: „Aš esu socialinis darbuotojas... Šalia manęs, jums iš kairės, stovi psichologė... mano darbo stalas tiesiai prieš jus...“
3. Paaiškinti veiksmus, kuriuos bendraujantis asmuo nori atlikti: „Norėčiau paspausti jūsų ranką... man reikia jūsų paso, dabar aš paimsiu jūsų asmens dokumentus, pasižymėsiu duomenis ir tuojau pat grąžinsiu... Aš trumpam paliksiu jus vieną kabinetą... Jums iš kairės yra kriauklė, galite nusiplauti rankas...“

Jei tenka lydėti neregį, reikia pasiūlyti jam laikytis jūsų parankės; partartina eiti šiek tiek priekyje, perspėti apie galimus netikėtumus: laiptus, nuokalnes, staigius posūkius ir pan. Negalima palikti nereginių vieno jam nepažįstamoje vietoje. Reikia palydėti ten, kur jis galėtų baltąja lazdele apčiuopti greta jo ar priekyje esančius objektus. Norint išvengti klaidų, reikia paklausti paties nereginių, kokios pagalbos jis tikisi ir kaip ją galima suteikti.

2.4.7. Daugiakultūris interviu

Gyvename daugiakultūrijoje aplinkoje. Dėl globalizacijos didėja gyventojų geografinis mobilumas, emigracija ir imigracija paliečia daugelį kraštų.

Socialiniam darbuotojui dirbant daugiakultūrijoje aplinkoje svarbu įvertinti:

1. Savo gebėjimą dirbti šioje aplinkoje.
2. Žinias apie kitos kultūros žmonių papročius, elgesio ypatumus, religiją ir t. t.
3. Įgūdžius atlikti intervenciją, priimtina kitos kultūros žmonėms.
4. Savo patirtį.

Dirbdamas daugiakultūrijoje aplinkoje, profesionalas turėtų pir-

miausia įvertinti **savo**, po to **kitų** požiūrį į aštuonis veiksnius (Bula, 2000: 171–173):

1. *Tautiškumą* (angl. *ethnicity*). Skirtingų tautybių žmonės turi skirtingą kultūrą, papročius, tradicijas, požiūrį į šeimą, bendruomenę. Nežinodami kitos kultūros papročių, tradicijų, požiūrių, vertindami pagal stereotipus, negebėsime padėti. Todėl, pradedant dirbti su skirtingos tautybės klientais, reikia paprašyti jų paaiškinti, kokie jų tautybės bruožai jiems reikšmingi, kokios tradicijos, papročiai, kaip jie stengiasi išlaikyti savo papročius, tradicijas, kiek jiems tai svarbu, kas, jų nuomone, galėtų padėti jiems išlaikyti tautinę tapatybę, ką jie labiausiai bijo prarasti ir pan.
2. *Socialinį lyties vaidmenį*. Įvairiose kultūrose socialiniai lyties vaidmenys gali smarkiai skirtis. Kai kuriose kultūrose moters vaidmuo ribojasi namų ūkiu ir vaikų gimdymu, kitose moteris turi platesnes veiklos galimybes tik tol, kol nėra ištekėjusi, po to užsidaro namų aplinkoje; dar kitose kultūrose moterys dalijasi su vyrais pareigomis ir atsakomybėmis.
3. *Amžių* (kai kuriose kultūrose žmogaus amžius skaičiuojamas nuo pradėjimo momento). Svarbu, nuo kada skirtingose kultūrose žmogus laikomas subrendusiu, kaip atsiskiriama nuo šeimos, ar yra kultūrinių iniciacijos ritualų. Reikia išsiaiškinti, kaip yra gerbiami pagyvenę ir seni žmonės įvairiose kultūrose, koks yra pagyvenusių ir senų žmonių vaidmuo šeimoje, bendruomenėje, ar vienodai gerbiami pagyvenę ir seni vyrai ir moterys.
4. *Socioekonominę klasę*. Svarbu suprasti, pagal kokius kriterijus įvairiose tautose ir kultūrose žmogus priskiriamas vienam ar kitam socialiniam sluoksniui: ar turi reikšmės turimų pinigų kiekis, daiktų skaičius, ar yra kitokių kriterijų, tokių kaip, pvz., priklausymas kokiam nors luomui, kastai, giminei. Be to, turimi piniginiai ištekliai suteikia ekonominio saugumo. Imigrantai iš labai neturtingų kraštų, kuriuose dolerio ar euro kursas aukštas, gali būti išnaudojami darbdavių, nes pastariesiems gali atrodyti, jog šie uždirba labai daug. Tačiau svetimoje šalyje toks pinigų kiekis gali leisti tik varganai egzistuoti. Tose kultūrose, kuriose ekonominis statusas labai svarbus, žmonės, atvykę į svetimą šalį, gali iš visų jėgų stengtis

padaryti aplinkiniams įspūdį, įsigydami prabangų daiktą. Jie gali galvoti, kad tik tuomet bus gerbiami ir su jais bus skaitomasi.

5. *Religiją*, kuri daugelyje kultūrų yra moralės, žmonių tarpusavio santykių pagrindas, suteikiantis gyvenimui prasmę. Ypač svarbu suprasti kitokių (nekrikščioniškų) religijų požiūrį į šeimą, bendravimą tarp lyčių, vyro ir moters vaidmenis šeimoje ir visuomenėje.
6. *Seksualinę orientaciją*. Įvairiose kultūrose gali būti pabrėžiama ar ignoruojama seksualinės orientacijos problema. Socialinis darbuotojas priima klientą tokį, koks jis yra, ir suteikia jam pagalbą, neskirstydamas pagal rasę, klasę ir seksualinę orientaciją. Pastebėjus diskriminacijos požymių, juos reikia pašalinti ir užtikrinti žmogaus teises.
7. *Skirtingus gebėjimus, vertybes, normas*, pvz., kaip elgiamasi su negaliaisiais, kaip ugdomi kurtieji, aklieji, neįgalieji ir pan.
8. *Kalbą*. Vertėtų išsiaiškinti, kokia yra kliento gimtoji kalba, kokią kalbą ir kokiam tikslui išmoko. Kai kada kitos kultūros žmonės, net ir mokėdami svetimą kalbą, ja nekalba. Tokio elgesio priežastis gali būti priešiškas žmonėms, kalbėjusiems ta kalba, arba baimė įžeisti kitų jausmus. Ryškus pavyzdys – vokiečiai, vengiantys kalbėti vokiškai dėl nacių padarytų nusikaltimų, arba lietuviai, vengiantys kalbėti rusiškai dėl sovietinių nusikaltimų.

A. T. Moralesas, B. Sheaforas ir M. Scottas (2007) rekomenduoja dirbantiems daugiakultūroje aplinkoje analizuoti kliento situaciją, remiantis ekosisteminiu modeliu – įvertinti individo, šeimos, kultūros, aplinkos ar struktūrinius ir istorinius veiksnius.

Vertinant individo problemas, būtina atkreipti dėmesį, kaip toje kultūroje buvo auklėjami, auginami vaikai, koks buvo jų santykis su tėvais, gimine, kaip jie išmoko įveikti sunkumus ir susidoroti su stresu, kokios vertybės buvo ugdomos, koks požiūris į mokslą ir profesijos įgijimą ir pan. Tokia informacija leidžia geriau suprasti kliento situaciją, jo požiūrį į problemas ir galimybę keistis.

Šeimos sistema – viena reikšmingiausių kiekvieno asmens gyvenime. Todėl reikia išsiaiškinti, kokios specifinės šeimos bendravimo formos vyravo šeimoje, kokios šeimos vertybės, ryšiai su išplėstine šeima, bendruomene, kas ir kaip šeimoje atsakingas už sprendimų priėmimą sprendžiant konfliktus ar kitose svarbiose situacijose.

Apie kultūrinius veiksnius jau buvo kalbėta anksčiau. Imant interviu reikia ne tik išsiaiškinti kultūrinius veiksnius, bet ir atkreipti dėmesį, kiek šie veiksniai skiriasi nuo tos kultūros, kurioje dabar gyvenama. Kuo ryškesnis šis skirtumas, tuo didesnę stresą išgyvena kitos kultūros žmonės ir tuo ilgesnis bei sudėtingesnis gali būti adaptacijos periodas. Pavyzdžiui, musulmonų tikybos moteris gali patirti didžiausią šoką, kai patenka pas vyrą gydytoją ginekologą.

Aplinkos ar struktūriniais veiksniams priskiriama politinių, socialinių, ekonominių veiksnių sistema, reguliuojanti arba paveikianti individo ir šeimos gyvenimą. Svarbu sužinoti apie kitos kultūros kliento patirtį savo šalyje: išsiaiškinti, kaip švietimo, medicininės pagalbos, socialinės apsaugos, policijos sistemos funkcionuoja toje šalyje, iš kurios jie atvyko. Žmogus, ilgą laiką gyvenęs autoritarinėje valstybėje, gali būti linkęs nepasitikėti valstybinėmis institucijomis arba jaustis bejėgis, nerodyti iniciatyvos. Ten, kur medicininė sistema blogai išvystyta, tėvai gali nesuprasti, kad vaikus reikia skiepyti arba koreguoti jų įgimus susirgimus. Jei atvykstama iš šalių, kuriose mergaitės rengiamos tik motinos ir žmonos pareigoms, gali kilti sunkumų, kai reikalaujama visus vaikus leisti į mokyklą, neišskiriant jų lyties ir pan.

Istoriniai veiksniai. Rengiantis dirbti su kitos kultūros klientu svarbu sužinoti, kokios istorinės kliento šaknys, kultūrinis paveldas; koks tos šalies santykis su šalimi, į kurią atvyko klientas; kokių įvykių toje šalyje jos piliečiams teko išgyventi, įskaitant gamtos nelaimes, ekonomines suirutes, karus, revoliucijas, pasipriešinimo judėjimus, deportacijas, badą, įkalinimą ir pan. Būtina nustatyti, kaip šie įvykiai paveikė klientą; kokių jausmų jam sukelia ta šalis, į kurią jis atvyko, ir kaip priimanti šalis į jį reaguoja.

Kitai variantui, reikėtų įvertinti agresoriaus ir aukos santykį. Pavyzdžiui, čėčėnų tautybės pilietis Rusijoje gali būti vertinamas kaip galimas agresorius, Lietuvoje – kaip auka, nukentėjusi nuo Rusijos agresijos, ir pan.

Kliento šalies istorijos žinojimas padeda suprasti jo elgesį, stipriąsias ir silpnąsias savybes. Žinant, kokių istorinių įvykių ar sukrėtimų klientui teko išgyventi, galima numatyti pagalbos teikimo kryptis, apimtį ir trukmę. Skausminga istorinė patirtis yra susijusi su potrauminio stresinio sindromo pasireiškimu, būdingais elgesio modeliais, gebėjimu įveikti stresą, pajauti gyvenimo prasmę.

Socialinis darbas daugiakultūroje aplinkoje suteikia galimybę tobulinti profesines kompetencijas ir ugdyti toleranciją.

Klausimai ir užduotys pasikartoti

1. Jums reikia imti interviu iš 5 metų vaiko. Kaip pasirengsite šiam interviu?
2. Jūsų klientė yra 85 metų moteris. Jūs pradėjote su ja dirbti po to, kai jos socialinė darbuotoja perėjo į kitą darbą. Kiekvieno susitikimo metu klientė pradeda kalbėti apie savo buvusią socialinę darbuotoją, pasakoti, kokia ji buvo maloni ir gera. Kaip jūs pasielsite šiuo atveju? Kaip galite paaiškinti tokį klientės elgesį?
3. Jums reikia bendrauti su kurčiu klientu. Jūs nesuprantate gestų kalbos. Ką darysite, kaip pasirengsite interviu?
4. Kaip elgsitės su agresyviu klientu?
5. Suplanuokite interviu su aklu klientu.

3 skyrius

VAIKŲ IR JAUNUOLIŲ SOCIALINIŲ GEBĖJIMŲ LAVINIMAS

3.1. Socialinių gebėjimų lavinimo teorinės perspektyvos

Analizuojant socialinių gebėjimų lavinimo problematiką, svarbu apibrėžti termino „socialinis gebėjimas“ vartojimą. Vienų autorių teigimu, žmogaus socialiniai gebėjimai – tai socialinio elgesio formos, kuriomis siekiama geresnių tarpusavio santykių (LeCroy, 1983), kiti nurodo, kad tai – automatizuotas gebėjimas adaptyviai ir adekvačiai elgtis (Bulotaitė, 1996). Bendrojo išsilavinimo standartuose (1997) socialiniai gebėjimai yra apibūdinami kaip gebėjimai sugyventi su kitais asmenimis ir jų grupėmis, užmegzti ir plėtoti tarpasmeninius ryšius, rasti kompromisą, konstruktyviai spręsti konfliktus ir t. t.

Vienas svarbiausių socialinių gebėjimų lavinimo ypatumų yra tai, kad jų įgyjama mokantis (Trower ir kt., 1978; Argyle, 1983; Gresham, Elliott, 1994). Egzistuoja įvairių glaudžiai tarpusavyje susijusių teorijų, aiškinančių, kaip žmonės išmoksta elgesio. Gebėjimų lavinimo metodų, kuriais siekiama plėtoti vaikų ir tėvų kompetencijas, pagrindas dažnai yra elgesio mokymo ir keitimo principai, kurie yra kildinami iš daugiau nei vienos teorijos. *Bihevioristinė* ir *socialinė-kognityvinė elgesio teorijos*, *socialinio išmokymo teorinė koncepcija* bei praktikos poreikiai sukūrė įvairių elgesio korekcijos ir raidos modelių.

Socialinio elgesio ugdymas, remiantis *bihevioristine teorija*, yra teigiamų ar neigiamų paskatinimų naudojimas siekiant ugdyti norimą ir slopinti netinkamą individo elgesį. Pasak B. F. Skinnerio (1971), skatinimas

yra procesas, kai tam tikras elgesys yra pastiprinamas siekiant, kad jis kartotųsi ir ateityje. Sisteminiis teigiamas vaiko skatinimas lemia pozityvų elgesio pokytį, o netinkamo elgesio ignoravimas ar išpėjimas jį padarius padeda tokį elgesį slopinti. Socialinių gebėjimų lavinimo kontekste individo teigiamam elgesiui skatinti taikomos verbalinės paskatos (pagyrimas, pritarimas ir kt.). Vaikams, kurie nereaguoja į verbalines paskatas ir pagyrimus, tinka materialūs (daiktiniai) apdovanojimai. Vaikas, atlikęs veiksmą, kurio iš jo tikimasi (pvz., pasisveikino su kitu vaiku, pasidalijo savo daiktais), gauna kuponą. Vėliau jį vaikas gali iškeisti į norimą žaislą ar daiktą. Vaikams, turintiems įvairiausio pobūdžio problemų (ypač varginamiems fizinių negalių), mėgstamas valgis gali būti veiksminga priemonė netinkamam elgesiui pakeisti. Kartais tai tampa vienintele priemone. Tačiau šią skatinimo formą siūloma taikyti, kai kitos priemonės nedaro poveikio. Kad ir kokia būtų paskata, ją visada turi lydėti skatinamieji žodžiai. Taip galima siekti, kad skatinamieji žodžiai vaikui taptų svarbūs ir kitokių skatinimų ilgainiui būtų galima atsisakyti. Netinkamam ugdytinio elgesiui kontroliuoti taikomos nemalonus priemonės arba nutraukiama maloni veikla (negatyvus paskatinimas). Tokiu atveju, taikant kuponų sistemą, pasielgus netinkamai, šis kuponas iš vaiko paimamas. Tokios neigiamos formos kaip *bausmė* aptarimui neteikiama reikšmės, nes laikomasi nuostatos, kad elgesys turi būti kontroliuojamas paskatomis, o ne papeikimais.

Socialinio išmokimo teorinis požiūris pabrėžia, kad elgesio yra išmokstama, o socialinių išmokimą labiausiai veikia imitacija, modeliavimas ir pastiprinimas. Dažniausiai gyvenime socialinių gebėjimų mokomės stebėdami ir atkartodami žmonių, kurie mums svarbūs, tokių kaip šeimos nariai, draugai, mokytojai, elgesį. Stebint ir modeliuojant kitų elgesį socialinėje grupėje, galima išugdyti reikalingų socialinių gebėjimų. Mokymasis stebint gali vykti gaunant grįžtamąjį ryšį, kurį suteikia kas nors, kas atstovauja tam tikro elgesio modeliui. Socialinio mokymosi teoretikai mano, kad veiksmingiausiai elgesio mokomasi, kai taikomas modeliavimo metodas kartu su elgesio, kurio siekiama, pastiprinimu. Empiriniai tyrimai rodo (Gresham, 1985), kad elgesio modeliavimas yra veiksmingas vaikų ir jaunimo socialinių gebėjimų lavinimo metodas.

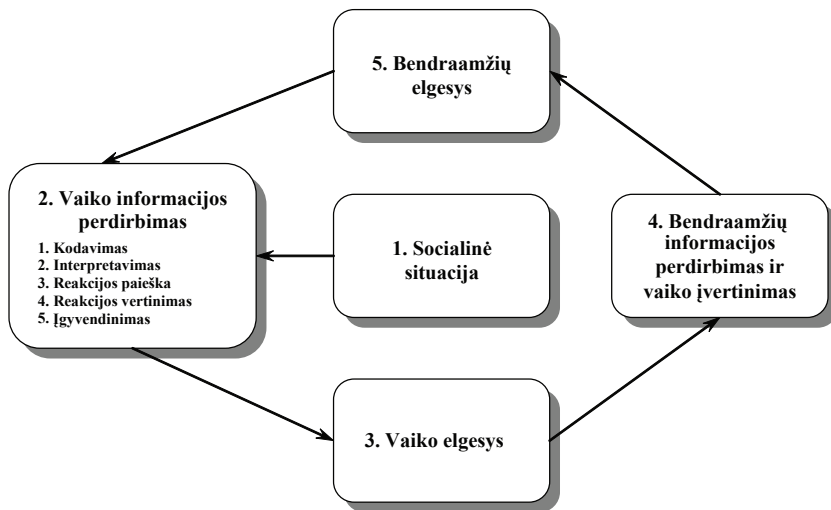
Anot A. Banduros (1977), vaikams suteikus galimybę, jie linkę atkartoti (modeliuoti) ką tik matytą elgesį. Todėl šis socialinio elgesio ugdymo

principas sėkmingai taikomas kai kuriose socialinio ugdymo programose lavinant socialinius gebėjimus. Remiantis šia teorija, elgesio modeliavimo veiksmingumas priklauso nuo kelių priežasčių. Pirmiausia vaikas turi būti susidomėjęs rodoma medžiaga, kad galėtų išskirti, kuris demonstruojamas elgesys yra svarbus. Antra, vaikui reikia susitapatinti su demonstruojamu modeliu (įžiūrėti panašumą su tuo žmogumi) ir ganėtinais juo susižavėti, kad norėtų tą elgesį pakartoti. Trečia, vaikas turi atsiminti parodytą elgesį ir gebėti jį atkartoti (LeCroy, Milligan, 1991). Remiantis šiuo lavinimo principu, socialinius gebėjimus galima lavinti ne tik pasitelkiant bendramamžį, bet ir suaugusių grupės vadovų elgesio modelių pavyzdžius.

Socialiniams įgūdžiams lavinti gali būti taikomas vienas iš dviejų modeliavimo tipų. Socialinių gebėjimų lavinimas remiantis tikru modelio pavyzdžiu vyksta, kai vaikai stebi socialinį elgesį natūralioje aplinkoje, pavyzdžiui, klasėje. O simbolinis modeliavimas – tai socialinio modelio elgesio imitavimas stebint filmuotą medžiagą. Tyrimais įrodyta (Gresham, Elliott, 1993), kad abu – tiek simbolinis, tiek tikru elgesio pavyzdžiu grindžiamas modeliavimas – yra veiksmingi metodai socialiniams įgūdžiams lavinti, nors empiriniuose tyrimuose dažniau taikomas simbolinis modeliavimas, nes pastarąjį lengviau įgyvendinti praktiškai. Modeliavimas pagal tikrą modelį gali būti lankstesnė technika klasėje ar kitoje grupėje dėl to, kad tai suteikia galimybę pakeisti modeliavimą, remiantis besimokančiojo poreikiu. Be to, tokio pobūdžio modeliavimas yra paprasčiau pritaikomas praktikoje.

Socialinės-kognityvinės krypties atstovai domisi, kaip vaikas mąsto ir samprotauja apie save ir jį supantį pasaulį, kaip šie procesai susiję su jo socialiniu elgesiu (Žukauskienė, 1996). Šis teorinis požiūris pabrėžia aktyvius vaiko pastangas suteikti savo socialinei patirčiai prasmę. K. A. Dodge'as ir kt. (1986) teigia, kad vaikas pirmiausia koduoja, suvokia ir interpretuoja socialinius pavyzdžius (stimulus), vėliau generuoja elgesio reakcijas į juos, kurias įvertina ir atrenka optimalią reakciją bei įgyvendina pasirinktą elgesį, taip pat stebi jo poveikį (žr. 1 pav.).

Šia teorine nuostata pagrįsta intervencijos metodika pabrėžia individo vidinę elgesio savireguliaciją. Remiantis šiuo požiūriu, dažniausiai taikoma socialinių įgūdžių metodika yra instruktavimas (angl. *coaching, instructing*). Instruktavimas – tai tiesioginis žodinis nurodymas, kaip elgtis konkrečioje situacijoje. Instruktavimo metodiką sudaro trys

1 pav. Asmenybės socialinės sąveikos modelis (Dodge et al., 1986)

pagrindiniai etapai. Pirmiausia duodamas žodinis nurodymas, kaip elgtis (konkreto socialinio gebėjimo etapai), vėliau vaikui suteikiama galimybė naują gebėjimą pritaikyti savo elgesyje. Galiausiai pateikiamas grįžtamasis ryšys apie tai, kaip tas įgūdis buvo įgytas, duodama patarimų ateičiai. Dažniausiai „instruktorius“ yra mokytojas, socialinis darbuotojas arba psichologas, nors gali būti ir bendraamžis. Kaip rodo tyrimai, šis socialinių gebėjimų lavinimo metodas yra veiksminga socialinių gebėjimų lavinimo priemonė. S. Oden ir S. R. Asheris (1977) naudojo instrukavimo metodiką lavindami 3 ir 4 klasių mokinių socialinio dalyvavimo, bendravimo, bendradarbiavimo ir bendraamžių palaikymo gebėjimus. Ši metodika buvo veiksminga keliant moksleivių sociometrinį statusą grupėje (Gottman, Gonso, Schuler, 1976; Ladd, 1981). Taigi, instrukavimas, nors dažniausiai konceptualizuojamas kaip žodinės instrukcijos metodika, reikalaujanti kognityvinių įgūdžių, kad vaikas sugebėtų perkelti instrukciją į norimą elgesį, taip pat gali būti papildytas elgesio arba socialinio mokymosi metodikomis.

Taigi socialinės-kognityvinės krypties atstovai remiasi prielaida, kad, lavinant vaikų socialinius gebėjimus, neadaptyvus socialinis elgesys bus pakeistas adaptyvesniu įgyjant socialinių žinių, praktiškai išbandant naują gebėjimą, gaunant iš aplinkos pastiprinimo (Eisler, 1976, pgl. LeCroy, 1983).

F. M. Greshamas ir R. J. Nagle'as (1980) vykdė tyrimą, kurio metu lygino modeliavimo metodiką su instruktavimu. 3 ir 4 klasių mokiniai dalyvavo programoje, kurios metu buvo taikomi skirtingi socialinių gebėjimų metodai: modeliavimas; instruktavimas; modeliavimas ir instruktavimas. Tyrimas atskleidė, kad geresnių elgesio pokyčio rezultatų buvo sulaukta į socialinių gebėjimų lavinimo metodiką įtraukiant ir instruktavimo, ir modeliavimo elementų.

Vaikų socialinius ir tėvystės gebėjimus lavinant grupėje remiamasi bendrosiomis *grupių raidos* teorinėmis nuostatomis (Zastrow, 1993), pabrėžiančiomis, kad grupės pereina natūralius vystymosi etapus, kurie vyksta tam tikra seka. Kiekviena grupė, kaip ir atskiras žmogus, pereina tam tikrus raidos etapus: egzistuoja grupės pradinis etapas, kai nauji nariai susipažįsta, vėliau pereinama prie kitos komunikacijos kokybės – grupės nariai nustato asmenines ribas ir galią. Išsprendus jėgos ir kontrolės klausimus, prasideda intymumo tarp grupės narių etapas, kuriame grupės dalyviai įgalinami veiksmingai siekti asmeninių ir grupės tikslų, grupė išsiskirsto – atsisveikinimo stadija. Įvairūs autoriai nurodo skirtingus grupių vystymosi etapų pavadinimus, tačiau visi jie iš esmės neprieštarauja vieni kitiems. Literatūros šaltiniai atskleidžia (Rosenfeld, Caye, 2008), kad kiekviename grupės raidos etape jos dalyviams būdingas tam tikras elgesys, o socialiniam darbuotojui (ar kitam grupės vadovui) yra siūlomi konkretūs žingsniai, palengvinantys raidos procesus ir padedantys veiksmingai organizuoti grupės darbą (žr. 3 lentelę).

Grupės raidos etapų supratimas socialiniam darbuotojui leis:

- numatyti, ko galima tikėtis iš grupės dalyvių elgesio;
- padėti grupės nariams veiksmingai dirbti;
- padėti grupei pasiekti jos tikslus.

3 lentelė. Grupės raidos etapai

Grupės raidos etapas	Dalyviams būdingas elgesys	Charakteringi etapo bruožai	Grupės vadovo pareigos
Susiorientavimo	<p>Grupės nariai nerimauja, prisijungdami prie grupės.</p> <p>Ryžto stygius</p> <p>Įsijungti į veiklą ar prisiimti atsakomybę.</p> <p>Ilgas tylėjimas arba nedrąši kalba.</p> <p>Nepasitikėjimas ir jautrumas kitų dalyvių atsakymams.</p> <p>Bandymas surasti bendrą sąlyčio tašką.</p> <p>Gyvybingų vaidmenų paieška: pritarimo, priėmimo ir pagarbos siekimas.</p> <p><u>Kylantys klausimai</u></p> <p>Kokių tikslų siekia ši grupė?</p> <p>Ar tinku šiai grupei?</p> <p>Ar noriu priklausyti šiai grupei?</p> <p>Kokios yra užduoties ribos?</p> <p>Kokie yra grupės socialiniai aspektai?</p>	<p>Bandymai apibrėžti užduotis ir nuspręsti, kaip grupė mėgins tas užduotis įvykdyti.</p> <p>Grupės nariai dažnai sutinka ir kalba abstrakčiai.</p> <p>Nariai elgiasi tam tikru būdu siekdami priklausyti grupei (jiems reikia taisyklių ir lyderio) arba kaip nepriklausomi (jie atmeta taisykles ir nenori lyderio).</p> <p>Nariai pradeda apsispręsti, kiek jie investuos į grupę.</p> <p>Šiam etapui artėjant į pabaigą, grupės nariai pradeda tikrinti nustatytas ribas – jie jau geriau supranta normas, ir kai normos tampa gana aiškios, susiorientavimo etapas baigiasi.</p>	<p>Padėti dalyviams suprasti grupės paskirtį.</p> <p>Aptarti tokius einamuosius klausimus kaip grupės gyvavimo trukmė, susitikimų laikas, pertraukos, susitikimų praleidimas ir elgesio normos.</p> <p>Padėti grupės nariams suformuluoti asmeninius tikslus, suteikti galimybę jais pasidalyti su grupe.</p> <p>Skatinti narius tiesiogiai kalbėtis vieni su kitais apie jų pastebėjimus, atsiliepimus ir įžvalgas – tai turėtų padėti nariams labiau pasitikėti vieni kitais.</p>

Grupės raidos etapas	Dalyviams būdingas elgesys	Charakteringi etapo bruožai	Grupės vadovo pareigos
Konflikto	Nusprendę pasilikti grupėje, dalyviai dėmesį nukreipia į tokius klausimus kaip autonomija, valdžia ir kontrolė. Nusivylimas grupe gali pasireikšti priešišku, žodiniu įžeidinėjimu, atsitraukimu arba grupės tikslų supainiojimu. Izoliuoti grupės nariai, neturintys jokio pogrupio paramos, gali nustoti lankytis grupėje. Konfliktas, asmeninių skirtumų gynimas yra <i>normali</i> ir <i>nuspėjama</i> reakcija.	Kova grupės viduje. Padidėjusi įtampa. Pasipriešinimas užduoties keliamiems reikalavimams. Grupės narių polarizacija. Užduoties konfliktas. Socialinis konfliktas: nelinkę į asmeniškumus prieš pernelg linkusius į asmeniškumus. Nariai save išskiria iš grupės. Sutrikimas dėl grupės tikslo ir paskirties. Susirūpinimas dėl per didelio grupės darbo krūvio. Konfliktas aštrėja, neapibrėžtumo mažėja, bet neapibrėžtumo sumažėjimas nereiškia sutikimo, greičiau – aštresnį konfliktą.	Elgtis palankiai ir užtikrintai. Konstruktiviai priimti kritiką. Vengti prisijungti prie kurio nors pogrupio. Išsiaiškinti, kaip konfliktas yra suvokiamas – sutelkti narių dėmesį. Sumažinti pastangas užglaistyti konfliktą ar jo išvengti. Skatinti subalansuotą grįžtamąjį ryšį. <i>Didinti bendravimo kokybę:</i> - siūlant kalbėti paeiliui; - pratinantis įsigilinti į problemą prieš siūlant sprendimus; - kalbėti savo vardu; - kreiptis tiesiogiai į asmenį, kuriam skirti jūsų žodžiai.

Grupės raidos etapas	Dalyviams būdingas elgesys	Charakteringi etapo bruožai	Grupės vadovo pareigos
Pusiausvyros / intensyvaus darbo	<p>Stiprėjantis grupinės patirties pripažinimas.</p> <p>Moralinio pasitenkinimo ir bendrumo jausmo stiprėjimas.</p> <p>Stiprėjantis prisirišimas prie grupės tikslo.</p> <p>Didesnė motyvacija įgyvendinti planus.</p> <p>Tarpusavio pasitikėjimo didėjimas.</p> <p>Kitų unikalumo pripažinimas.</p> <p>Vienybės ir harmonijos augimas.</p>	<p>Nariai pripažįsta grupės, kaip visumos, gyvybingumą ir savo pačių unikalumą grupėje.</p> <p>Nariai susitvarko su konfliktu, kylančiu iš grupės, kaip visumos, ir dėl individualių tikslų.</p> <p>Nariai nusprendžia, kokio artimumo ryšiai turi sieti grupės narius.</p> <p>Nariai nustato, kad vadovo vaidmuo ir įgaliojimai neatitinka „visažinio“ ar „kvailio“ įvaizdžio.</p>	<p>Toliau remti socialinį grupės vystymąsi, bet veiklos klausimai turi likti pirmame plane.</p> <p>Skatinti kūrybiškumą.</p> <p>Informuoti narius apie grupės progresą.</p> <p>Remti organizuotas ir sistemiskas pastangas siekiant individualių tikslų.</p>
Išsiskyrimo	<p>Grupės nariai išgyvena įvairių jausmų, tokių kaip pyktis, liūdesys, nerimas.</p> <p>Kai kurie nariai nekinančiai atsiliepia apie grupę ir taip nuojos atsiriboja.</p> <p>Kartais dalyviai atsisako pripažinti, kad atėjo grupės darbo pabaiga (pvz., jie susirašo narių vardus ir adresus, planuoja papildomus neformalius susitikimus).</p>	<p><u>Tipiškas elgesys pasireiškia:</u></p> <p>dažnesniu vėlavimu;</p> <p>išaugusiu nelankomumu;</p> <p>svajojimu ar kitu nusišalinimu per susitikimus būdingu elgesiu;</p> <p>temų, susijusių su ligomis, mirimo procesu ir mirtimi, aptarimu; mažesniu įsitraukimu į grupės veiklą.</p>	<p>Vengti prisijungti prie kurio nors pogrupio.</p> <p>Skatinti grupės narius kalbėti apie darbo grupėje patirtį, užbaigti nebaigtus aptarti (užduoties ar socialinius) klausimus.</p> <p>Sukurti grįžtamojo ryšio mechanizmą, kuris informuotų grupės dalyvius, kaip atsiliepiama apie grupės darbą.</p> <p>Esant reikalui, suplanuoti susitikimą rezultatams aptarti.</p> <p>Dalytis savo išgyvenimais, susijusiais su grupės darbo pabaiga, pripažįstant bet kokius prieštarigus jausmus.</p> <p>Laiduoti dalyvių teigiamus jausmus apie save ir grupę.</p>

Šaltinis: Rosenfeld, Caye, 2008.

Aprašytos teorinės ir praktinės gairės leidžia nustatyti bendras kryptis, kurių gali laikytis specialistai, dirbantys su vaikais ir jaunuoliais.

3.2. Socialinių gebėjimų stokos problemos

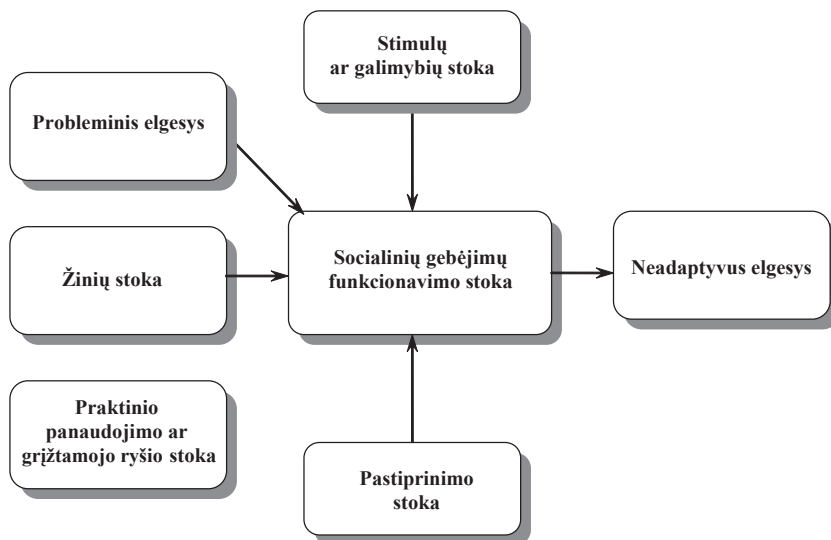
M. L. Combs ir D. A. Slaby (1977) teigia, kad vaikų socialinių gebėjimų stoka atsiskleidžia per netinkamus jų pykčio reiškimo būdus, sunkumus užmegzti draugiškus santykius, konfliktus su autoritetais, nepajėgumą atsispirti bendraamžių neigiamai įtakai. Kai kurių mokinių netinkamo elgesio priežastys yra neišvystyti bendravimo gebėjimai: vaikai nemoka tinkamu būdu perduoti kitiems informacijos apie savo poreikius, norus ir jausmus (Žukauskienė, 2001: 9). Anot autorės, pykčio priepuoliai, savęs žalojimas, agresyvus elgesys būdingi vaikams, kurių socialiniai gebėjimai nėra ganėtinai išugdyti. Psichologinių tyrimų duomenys rodo, kad vaikai, neišsiugdę socialinių gebėjimų, prasčiau mokosi ir sunkiau prisitaiko mokykloje (Gedvilienė, 1999).

Nepakankami socialiniai gebėjimai paveikia vaikų ir ypač paauglių santykių su bendraamžiais kokybę. J. D. Coie'us ir K. A. Dodge'as (1983) nustatė, kad menki vaiko socialiniai įgūdžiai lemia bendraamžių atstūmimą, o tai, įvairių tyrimų duomenimis, prognozuoja visą grandinę psichologinių ir socialinių vaiko problemų. Atstumti vaikai ir paaugliai, palyginti su populiariesniais jų bendraamžiais, rečiau patenka į prosocialią, tarpusavio santykius skatinančią sąveiką ir dažniau įsitraukia į destruktinį bendravimą (Ladd, 1983), sulaukia mažiau mokytojų paramos, dažniau tampa bendraamžių agresijos objektu (Coie ir kt., 1992), jiems būdingas aukštesnio socialinio streso lygis, jie skaudžiau išgyvena vienišumą (Asher, Wheeler, 1985; Crick, Ladd, 1993). S. L. Franzoi ir kt. (1994) paauglių tyrimo rezultatai rodo, kad žemesnio statuso kategorijai priskiriamiesiems – atstumtiems ir izoliuotiems – vaikams buvo būdingas neaukštas socialinės integracijos lygis. Agresyvūs ir atstumti vaikai daug rečiau užmezga teigiamus santykius su savo bendraamžiais. J. D. Coie'us ir kt. (1990), J. N. Hughesas ir kt. (1991) teigia, kad atstumti agresyvūs vaikai susiduria ne tik su socialinėmis problemomis, bet ir su tokiomis ilgalaimėmis problemomis kaip delinkventinis elgesys paauglystėje, kriminalinis elgesys vyresniame amžiuje.

Socialinio statuso tyrimų apžvalga leidžia tvirtinti, kad bendraamžių

pripažinimas tiesiogiai siejasi su paauglio socialine kompetencija. Pavyzdžiui, J. D. Coie'us ir G. Krehbiel (1984) nurodo, kad bendraamžių sociometriniai vertinimai padeda nustatyti socialiai nekompetentingus vaikus. Skirtingo statuso charakteristikos atskleidžia tai, kad tarpusavio santykiai su bendraamžiais siejasi su skirtinga paauglių elgsena. Aukšto statuso paaugliai yra draugiški, linkę padėti aplinkiniams, jautrūs, turi humoro jausmą. O žemo statuso moksleiviai jaučiasi vienišesni, jų socialiniai-kognityviniai gebėjimai prasčiau iš(si)ugdyti, su aplinkiniais šie moksleiviai elgiasi agresyviau, yra linkę atsitraukti nuo formalios bendraamžių grupės ir pan.

Siekdami geriau suvokti vaikų ir paauglių socialinių gebėjimų deficito mechanizmą, pateikiame F. M. Greshamo ir S. N. Elliotto (1990) schemą, iliustruojančią kintamuosius, kurie lemia vaikų socialinių gebėjimų stoką (žr. 2 pav.).

2 pav. Kintamieji, lemiantys vaikų socialinių gebėjimų stoką
(vgl. Gresham, Elliott, 1990)

Anot tyrėjų, socialinių gebėjimų stoką lemia penki veiksniai: 1) galimybių ar stimulų išmokti arba taikyti prosocialų elgesį stoka; 2) problemiškas elgesys, kuris trukdo įgyti gebėjimų arba taikyti prosocialų elgesį;

3) socialinių žinių trūkumas; 4) praktinio panaudojimo arba grįžtamojo ryšio stygius; 5) socialiai įgudusio elgesio pastiprinimo stoka.

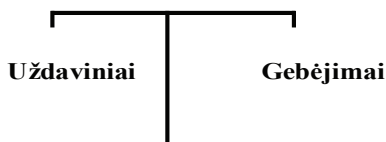
Tyrimai rodo, kad žemesnę socialinę kompetenciją turintys vaikai ir paaugliai stokoja tam tikrų verbalinių ir neverbalinių elgesio formų (Hersen, Eisler, 1976, pgl. LeCroy, 1983). Tai gali lemti kelios priežastys. Anot R. P. Weissberg ir kt. (2003), kai kurie vaikai turi tinkamų socialinių gebėjimų, bet nedrįsta jų panaudoti. Kita priežastis yra ta, kad nors tarpusavio sąveikos gali būti neveiksmingos, toks elgesys gali nesikeisti dėl elgesio alternatyvų stokos. Socialinės-kognityvinės krypties atstovai (Dodge, Price, 1994) pateikė empiriškai pagrįstas išvadas, kad moksleivių elgesio problemos yra susijusios su socialinės informacijos stygiumi ir iškraipymu. Tyrėjai lygino agresyvių bei atstumtų ir grupėje prisitaikančių vaikų elgesį ir paaiškėjo, kad šių grupių skirtumai atsiskleidžia socialinių gebėjimų srityje (Coie, Krehbiel, 1984).

3.3. Socialinių gebėjimų lavinimo, kaip socialinės kompetencijos plėtotės, aptartis

Socialinės kompetencijos klausimais pastaraisiais metais labai daug diskutuojama, šalies švietimo reforma moksleivių socialinės kompetencijos ugdymą iškelia kaip vieną iš prioritetinių tikslų. Manoma, kad asmens socialinė kompetencija įvairiais jo amžiaus tarpsniais turi skirtingų bruožų, tačiau kai kalbama apie vaikų ir paauglių socialinę kompetenciją, vėl susiduriama su nevienodu šios sąvokos traktavimu. Plačiai paplitusi „socialinės kompetencijos“ sąvoka siejama su įvairių socialinių gebėjimų turėjimu. Kai kurie tyrėjai, aptardami vaikų socialinę kompetenciją, pabrėžia tokius jų socialinius gebėjimus kaip sprendimų priėmimas, problemų sprendimas, savęs pažinimas, empatija, streso įveika ir kt. (Argyle, 1983; Sarason, 1981, pgl. Hubbard, Coie, 1994; Bulotaitė, 1996). A. Juodaitytė (2002) taip pat akcentuoja vaikų socialinių gebėjimų svarbą socialinės kompetencijos kontekste. Anot autorės, šie gebėjimai suteikia vaikams galimybę jaustis visaverčiams, nes jie tampa pajėgūs atlikti tam tikrus socialinius-kognityvinius veiksmus, ir tai padeda jiems įsitraukti į naujus santykius, toleruojamus aplinkinių. E. Feldman, K. A. Dodge'as (1987), K. A. Dodge'as, J. M. Price'as (1994), N. R. Crick, K. A. Dodge'as (1996),

E. A. Lemerise, W. F. Arsenio (2000), N. Frederickson, J. Turner (2003), L. Mayeux, A. H. N. Cillessenas (2003) vaikų socialinę kompetenciją tiria orientuodamiesi į jų socialinius-kognityvinius procesus. Kiti tyrėjai, apibrėždami socialinę kompetenciją, išryškina socialinius rezultatus, kurių pasiekia vaikai (turėti draugų, būti populiariam ir kitų mėgstamam, veiksmingai sąveikauti su bendraamžiais) (Anderson, Messick, 1974; Foster, Ritchey, 1979, pgl. Hubbard, Coie, 1994). J. Pikūnas (1994) socialinę kompetenciją apibrėžia kaip gebėjimą draugiškai sugyventi su savo bendraamžiais, kitais asmenimis ir jų grupėmis, sudaryti patenkinamus ir sėkmingus ilgalaikius tarpasmeninius ryšius.

Socialinę kompetenciją galima suprasti kaip pusiausvyros klausimą (Slot, Spanjaard, 1999). Anot autorių, socialinė kompetencija pasiekama tada, kai asmuo įgyja pakankamai socialinių gebėjimų, kad pajėgtų atlikti užduotis, su kuriomis jis susiduria kasdieniame gyvenime (žr. 3 pav.).

3 pav. Socialinės kompetencijos modelis

Remiantis raidos psichologija, įvairiais gyvenimo etapais žmogui yra aktualūs skirtingi raidos uždaviniai. Raidos uždavinių atlikimas yra svarbi optimalios raidos sąlyga. Toliau pateikiamose lentelėse nurodomi vaikų ir paauglių pagrindiniai raidos uždaviniai. Specialistams, dirbantiems praktinę darbą, siūloma kiekvieną uždavinį sukongretinti – formuluoti skirtingas tam tikrų socialinių gebėjimų reikalaujančias užduotis.

Vaikų (6–13 metų) raidos uždaviniai

1. Atsižvelgimas į kitų žmonių interesus.
2. Savarankiškumas ir atsakomybė (namuose).
3. Mokymasis.
4. Draugystė.
5. Naudojimasis pagrindine infrastruktūra (transportu, pinigais).

Paauglių (14–21 metų) raidos uždaviniai

1. *Naujų santykių su šeima kūrimas*: tapimas mažiau priklausomam nuo tėvų, savo padėties nustatymas kintančių santykių tarp šeimos narių ir giminių kontekste.
2. *Mokymasis arba darbas*: naujų žinių ir įgūdžių, kurie padėtų įgyti profesiją ir pasirinkti darbą, įgijimas.
3. *Laisvalaikis*: pramogos laisvu laiku, naudingai praleidžiamas laisvalaikis.
4. *Tinkamų gyvenimo sąlygų susikūrimas ir išlaikymas*: gyvenamosios vietos, kurioje galima tinkamai gyventi, paieška ir susikūrimas, sugebėjimas bendrauti su kartu gyvenančiais žmonėmis.
5. *Santykiai su valdžia ir institucijomis*: supratimas, kad yra viršesnių institucijų ir asmenų, taip pat savo interesų gynimas, laikantis numatytų taisyklių ir normų.
6. *Rūpinimasis savo sveikata ir išvaizda*: rūpinimasis gera fizine forma ir išvaizda, gera mityba, pernelyg didelės rizikos vengimas.
7. *Socialinių ir draugystės ryšių kūrimas ir puoselėjimas*: ryšių kūrimas ir puoselėjimas, santykių pasekmių suvokimas, gebėjimas rasti draugų, pasitikėjimas vieni kitais, abipusis pripažinimas ir supratimas.
8. *Intymumas ir seksualumas*: galimybių ir troškimų, susijusių su intymiais, seksualiniais santykiais, supratimas.

Esant papildomų sąlygų, paaugliams skiriama dar ir papildomų uždavinių (Spanjaard ir kt., 2008).

Asmuo yra kompetentingas, kai modeliui būdinga pusiausvyra, tačiau socialiniai darbuotojai dažniausiai dirba su vaikais, kurių gyvenime dėl tam tikrų veiksnių vyrauja disbalansas. Asmens socialinės kompetencijos raidai neigiamą įtaką daro streso veiksniai (žr. 4 pav.). Dėl išorinių streso veiksnių, tokių kaip mylimo žmogaus netektis (artėjančios ar įvykusios) tėvų skyrybos, mokyklos pakeitimas, ligos, naujo šeimos nario gimimas, prievarta ar kt., sunkiau įvykdyti raidos uždavinius.

4 pav. Veiksmų, sukeliančių stresą, įtaka

Asmens kompetencijos raidai įtaką daro ir apsauginiai veiksniai. Šie veiksniai (vidiniai ir išoriniai) padeda lengviau atlikti uždavinius ir saugo asmenį nuo streso veiksnių (žr. 5 pav.).

5 pav. Apsaugos veiksnių įtaka

Šis socialinės kompetencijos modelis praverčia, kai norime žinoti, su kokiomis problemomis ir užduotimis vaikas ar jaunuolis susiduria ir kokių gebėjimų (ne tik socialinių) stokoja. Vystyti socialinę kompetenciją – tai išmokyti vaikus ir paauglius socialinių gebėjimų, kurių jiems reikia esamu laiku bei reikės ateityje, norint sėkmingai tvarkyti kasdienes užduotis ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Siekiant lavinti vaikų ir paauglių socialinius gebėjimus, reikia parinkti tokių užduočių, kurios atitiktų jų galimybes. Vaikų ir paauglių aplinkoje turi būti pakankamai iššūkių ir galimybių mokytis, kurie suteiktų progų tobulėti. Be to, socialinę kompetenciją galima ugdyti mobilizuojant apsauginius veiksniai. Tai reiškia, kad turime atrasti ir skatinti vaiko

/ jaunuolio teigiamas asmenines savybes ir socialinę paramą jo aplinkoje. O streso veiksnių neigiamą įtaką galima bandyti sumažinti arba panaikinti ir išmokyti vaiką / jaunuolį geriau su šiais veiksniais susidoroti. Apibendrinant galima būtų teigti, kad pristatytas kompetencijos modelis sukuria tvirtą pagrindą elgesio ir (arba) psichosocialinių problemų turintiems vaikams ir jaunuoliams įvertinti ir padėti.

Pastarąjį dvidešimtmetį užsienio šalių mokslininkai ir specialistai, dirbantys socialinio darbo, socialinio ugdymo ir psichinės sveikatos srityse, daug dėmesio skiria vaikams ir paaugliams parengti gyventi sudėtingoje visuomenėje. Anot C. W. LeCroy'aus (1983), socialinių gebėjimų ugdymo aktualumą išryškina dažnai kylančios vaikų ir paauglių socialinės problemos, kurios, anot autorių, turi būti atpažintos, o joms mažinti skirta prevencinių priemonių. Remiantis šia koncepcija, vaikų ir paauglių probleminių elgesį lemia negebėjimas įgyti socialinių gebėjimų, tinkamų pritaikyti tam tikroje socialinėje aplinkoje. Tyrimai rodo, kad, norint išvengti vaikams ir jaunuoliams kylančių socialinių problemų arba jas mažinti, jie turi būti *renjami socialiniam gyvenimui lavinant socialinius gebėjimus* (Cochrane, Myers, 1980). Nustatyta, kad dauguma jaunuolių, turinčių įvairių elgesio problemų, niekada nėra dalyvavę socialinių gebėjimų lavinimo programose (LeCroy, 1983). Remiantis užsienio mokslininkų tyrimais, tinkami socialiniai gebėjimai padeda moksleiviams plėtoti draugiškus ryšius su bendraamžiais, geriau bendrauti su tėvais, mokytojais, kitais suaugusiais, įgyti platesnę kompetenciją, skatina vaiko asmenybės raidą, gerina psichologinį klimatą klasėje, leidžia pasiekti geresnių mokymosi rezultatų (LeCroy, 1983; LeCroy, Milligan, 1991). Anot L. Bulotaitės (1996), socialiniai gebėjimai lemia veiksmingą bendravimą ir bendradarbiavimą, sprendimų priėmimą, problemų sprendimą. Atlikti tyrimai patvirtina, kad socialinių gebėjimų lavinimas turi įtakos teigiamam jaunuolių elgesiui ir jų kognityviniam pokyčiui (Combs, Slaby, 1977). Įrodyta, kad socialinių gebėjimų lavinimas yra pats veiksmingiausias būdas išvengti bendraamžių atstūmimo grupėje (Coie, Krehbiel, 1990; Pepler et al., 1995a). B. Grebliauskienė ir N. Večkienė (2003) pabrėžė socialinių gebėjimų svarbą adaptuojantis kintančioje visuomenėje.

Užsienio autoriai, ypač iš JAV ir Kanados, taip pat Didžiosios Britanijos, Australijos, Naujosios Zelandijos, Skandinavijos, kitų Europos šalių, daug dėmesio skyrė moksleivių socialinei kompetencijai ugdyti lavinant

jų socialinius gebėjimus. Literatūros apžvalga rodo, kad socialinės kompetencijos ugdymo programoms būdinga ugdytinių amžiaus (nuo ikimokyklinio iki studentiško) ir problemų sprendimo (agresijos, bendraamžių atstūmimo, depresijos, patirto smurto, delinkventiškumo ir kt.) įvairovė. Dalis socialinių gebėjimų lavinimo programų yra skirtos specifinių poreikių ar problemų turintiems ugdytiniais. Tai – intervencinis ir reabilitacinis socialinių gebėjimų, kurie yra reikalingi jų stokojantiems vaikams ir paaugliams, lavinimas. Intervencinis socialinių gebėjimų lavinimas yra taikomas moksleiviams, kurių probleminis elgesys nėra dažnas, o reabilitacinis – moksleiviams, turintiems sudėtingų elgesio problemų. Remiantis skirtingų autorių pateiktais duomenimis, tokio pobūdžio socioeducacinių programų reikia ribotam bendrojo lavinimo mokyklų ugdytinių skaičiui. Kaip teigia C. G. Vincent ir kt. (2002), apie 15 proc. ugdytinių reikia papildomų socialinio ugdymo programų jų socialiniams gebėjimams lavinti. J. M. Kauffmanas (2001) pažymi, kad mokyklos populiacijoje yra nuo 2 iki 16 proc. moksleivių, turinčių elgesio problemų.

Dalis tyrėjų pabrėžia socialinės kompetencijos ugdymą kaip bendrą asmenybės parengimą gyventi visuomenėje, atlieka moksleivių, neturinčių rimtesnių psichosocialinių problemų, mokslinius tyrimus ir orientuojasi į visą mokyklos moksleivių kolektyvą. Šis vadinamasis preventcinis (profilaktinis) socialinių gebėjimų lavinimas gali būti taikomas daugumai įvairaus amžiaus moksleivių. Anot C. G. Vincent ir kt. (2002), moksleivių socialinę kompetenciją reikia ugdyti lavinant socialinius gebėjimus, įtraukiant visą mokyklos bendruomenę. Nors švietimo ir ugdymo įstaigų moksleiviai pasižymi skirtinga socialinės kompetencijos branda, tačiau, kaip nurodo autoriai, socioeducacinės programos gali būti naudingos 80 proc. bendrojo lavinimo mokyklų ugdytinių. Kiti tyrimai patvirtina, kad socialinių gebėjimų lavinimas siekiant prevencinių tikslų gali būti naudingas visam klasės kolektyvui: 2004 metų tyrimo (Vyšniauskytė-Rimkienė, 2006) rezultatai tarp 7 klasės moksleivių atskleidė, kad dauguma jų (96,8 proc.) pasižymi vidutine socialinės kompetencijos raiška.

Moksleivių socialinių gebėjimų lavinimo svarbą pabrėžia ir šalies tyrėjai. M. Barkauskaitės (1997) atlikti 9-ųjų klasių moksleivių tyrimai akivaizdžiai įrodo, kad moksleiviams būna sunku bendrauti su kitais žmonėmis – jie nepasitiki savo jėgomis, nuolat jaučia baimę, neturi savo nuomonės.

G. Navaitis (1998, 2001) pabrėžia, kad dažniausiai nurodomiems paauglio socializacijos sunkumams galima priskirti bendravimo su bendraamžiais problemas. Remiantis Pasaulinės sveikatos organizacijos tarptautinės moksleivių apklausos 1994 m. rezultatais, iš 5 428 penktųjų, septintųjų ir devintųjų klasių moksleivių, apklaustų įvairiose Lietuvos vietovėse, maždaug du trečdaliai mano, kad jiems „labai lengva“ arba „lengva“ susirasti naujų draugų. Tačiau nors ir nedidelė, bet vis dėlto yra dalis paauglių, kurie neturi nė vieno artimo draugo (apie 5 proc. berniukų ir 7 proc. mergaičių) (Zaborskis ir kt., 1996). Taigi, nors vaikai ugdomi socialinę kompetenciją bendraudami su savo bendraamžiais, deja, ne visada jie savarankiškai geba tapti socialiai kompetentingi (Combs, Slaby, 1977), – tai patvirtina kryptingo jų socialinių gebėjimų lavinimo aktualumą.

Plėtojant moksleivių socialinę kompetenciją, socialinio darbuotojo ir socialinio pedagogo vaidmuo tampa itin reikšmingas. Būtent ši profesija įpareigoja ir įgalina ieškoti būdų spręsti asmens sąveikos su aplinka problemas. Šių specialybių atstovai turi reikiamų teorinių socialinės psichologijos, vaikų raidos, pedagogikos žinių ir socialinių problemų sprendimo įgūdžių. J. Vaitkevičius (1995) socializaciją pristato kaip vieną iš svarbių socialinio pedagogo darbo sričių. Kiti autoriai (Kvieskienė, 2003) išryškina socialinio pedagogo vaidmenį lavinant ugdytinių socialinius gebėjimus ir nurodo, jog tai – vienas iš pagrindinių jo profesinės veiklos tikslų. A. Frey ir N. George-Nichols (2003) nagrinėja komandinio darbo svarbą lavinant moksleivių socialinius gebėjimus švietimo ir ugdymo įstaigose. Autoriai siūlo į šį atsakingą socialinio ugdymo darbą įtraukti mokyklos administraciją, kitus darbuotojus, tėvus ir ypač pabrėžia socialinio darbuotojo vaidmenį koordinuojant šį darbą.

Tačiau nepakanka tik gerų norų ir entuziazmo, siekiant veiksmingai lavinti vaikų socialinius gebėjimus. Tik praktinė veikla, kuri grindžiama vertybėmis, žiniomis, kritine analize ir refleksija, yra laikoma kompetentinga. Specialistas, siekiantis lavinti vaikų socialinius gebėjimus, turi turėti didaktikos žinių, specifinių gebėjimų ir siekti pats tobulėti.

Vedančiajam socialines pratybas svarbu gebėti:

- užmegzti pozityvų kontaktą su vaiku;
- kurti pasitikėjimu grindžiamus santykius;
- būti elgesio modeliu (mokyti savo pavyzdžiu);
- stebėti;

- gebėti suteikti grįžtamąjį ryšį pratybų metu;
- vesti diskusijas;
- mokėti rasti pusiausvyrą tarp darbo ir poilsio – kai reikia rimtai dirbti; esant reikalui, gebėti kurti atpalaiduojančią darbo atmosferą, „lengvesnes“ akimirkas panaudoti pajuokavimui;
- tinkamai pritaikyti praktinės patirties pavyzdžius;
- gebėti kontroliuoti dalyvių emocijas;
- gebėti derinti darbo būdus, reguliuoti perduodamą praktinių užduočių ir žinių kiekį;
- panaudoti rašytinę ir vaizdinę medžiagą (pvz., filmukus);
- gebėti pateikti namų užduotis.

Socialinės kompetencijos plėtojimo lavinant ugdytinių socialinius gebėjimus analizės metu kyla klausimas dėl *lavinimo* sampratos. Aptardami šią sąvoką įvairūs autoriai sutinka, kad tai yra įvairių (fizinį, intelektualų, praktinių) gebėjimų plėtotė (Rajeckas, 2004), gebėjimų savarankiškai ir kūrybiškai veikti plėtojimas mokymo procese, mokymas žinias taikyti praktiškai (Jovaiša, 2001). Kai kurie autoriai socialinių gebėjimų plėtojimą mokymo procese yra linkę vadinti *ugdymu*, tačiau šiame darbe laikomės nuomonės, kad „ugdymas“ yra per plati sąvoka šiam pedagoginės veiklos aktui įvardyti, o tikslinga socialinių gebėjimų plėtotė yra įgyvendinama *lavinant*, t. y. suteikiant socialinių žinių apie tam tikrą elgesį ir mokant ugdytinius tas žinias praktiškai ir savarankiškai pritaikyti savo elgesyje.

Atlikta nemažai empirinių tyrimų, kuriais siekta išsiaiškinti, kokie ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikų socialiniai gebėjimai turi būti lavinami. Ugdytojams praktikams siūloma moksleivius mokyti draugystės, problemų sprendimo, empatijos, pasipriešinimo bendraamžių įtakai, neverbalinio ir verbalinio bendravimo, pagalbos kitiems, bendradarbiavimo gebėjimų, kurie leidžia vaikams mokytis užmegzti draugiškus ryšius ir įgyti aukštesnę socialinę kompetenciją.

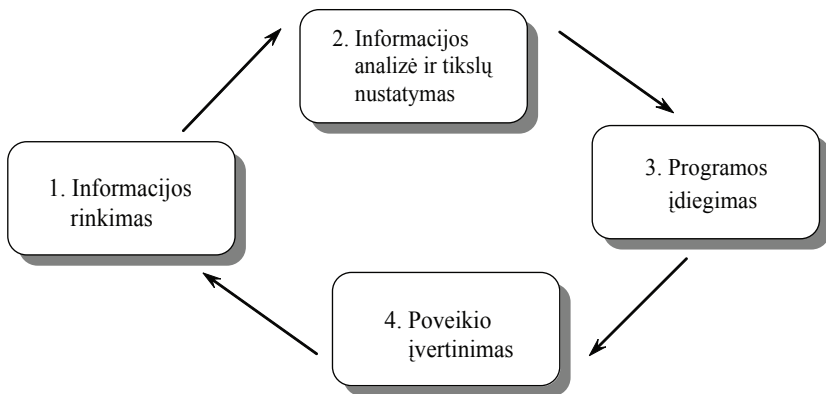
Mokslininkai A. P. Goldsteinas (1999), V. Greshamas ir S. N. Elliottas (1990) kelis pastaruosius dešimtmečius aktyviai darbuojasi vaikų socialinių gebėjimų tyrimų ir lavinimo metodikų srityje. Šie autoriai išskiria pagrindines įvairaus amžiaus vaikų ir jaunuolių socialinių gebėjimų, kuriuos rekomenduoja lavinti, rūšis.

<ul style="list-style-type: none">• Bendradarbiavimo gebėjimai• Atkaklumo gebėjimai• Atsakomybės gebėjimai• Empatijos gebėjimai• Savireguliacijos gebėjimai (Gresham, Elliott, 1990)	<ul style="list-style-type: none">• Įvadiniai socialiniai gebėjimai• Sudėtingesni socialiniai gebėjimai• Jausmų pažinimo ir valdymo gebėjimai• Gebėjimai, padedantys sumažinti įtampą• Planavimo gebėjimai (Goldstein, 1999)
--	--

Vis dėlto išplėsti socialinių gebėjimų programą nėra pati geriausia išeitis (LeCroy, Milligan, 1991), nes keliama prielaida, kad geriau apsiriboti tu socialinių gebėjimų lavinimu, kurie individui yra patys svarbiausi. Konkrečios grupės ar individualaus vaiko *tikslus suponuoja aktualūs grupės (vaiko) poreikiai*. Todėl socialinis darbuotojas ar kitas specialistas, rengdamas socialinių gebėjimų lavinimo programą, pirmiausia turi atsižvelgti į pagrindines kliento reikmes.

3.4. Socialinių gebėjimų lavinimo programos komponentai

Siekiant vykdyti veiksmingas socialinių gebėjimų lavinimo programas, tam tikri veiklos etapai turi būti pereinami dar prieš įdiegiant programą, kiti – pasibaigus socioedukaciniam poveikiui. Toliau išsamiau aptariami pagrindiniai socialinių gebėjimų lavinimo programos etapai (žr. 6 pav).

6 pav. Socialinių gebėjimų lavinimo programos etapai

Informacijos rinkimas. Kai kurie autoriai (LeCroy, Milligan, 1991) šį veiklos etapą vadina *situacijos įvertinimu*. Jis padeda atskleisti poveikio grupės ar individualaus vaiko specifinius poreikius. Pirmiausia socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas ar kitas specialistas, siekiantis lavinti moksleivių socialinius gebėjimus, turi įvertinti ir atsižvelgti į ugdymo procese dalyvausiančių paauglių ar jaunesnių vaikų socialinių gebėjimų lygį, įvertinti jų pasiekimus ir stipriąsias savybes bei nustatyti, kokių specifinių socialinių gebėjimų stokojama ir kokius reikia lavinti.

Informacijos rinkimo etape galima taikyti įvairius socialinių gebėjimų įvertinimo metodus: interviu, sociometrinę procedūrą, vaidmenų žaidimą, tiesioginį ar antrinį vaiko elgesio stebėjimą ar tam tikslui sukurtą klausimyną.

Tiesioginio stebėjimo metodas yra ypač naudingas tais atvejais, kai socialinis darbuotojas kartu su vaiku ar jaunuoliu praleidžia didžiąją jo dienos dalį ir turi galimybę stebėti moksleivio tarpusavio sąveikas įvairiose situacijose. Tokiomis sąlygomis tiesioginį elgesio stebėjimo metodą galima taikyti dažnai, stebėti vaiką natūralioje aplinkoje ir, atsižvelgiant į tai, kad socialinių gebėjimų stoka pasireiškia specifinėse situacijose, įvertinti individualaus vaiko / jaunuolio socialinio gebėjimo kompetencijas bendraujant su skirtingais bendraamžiais ir suaugusiaisiais, tokio elgesio pasikartojimą ir aplinkos sąlygas.

Taikant tiesioginio stebėjimo metodą, siūloma laikytis dviejų taisyklių:

1. Aprašyti įvykius, remiantis *matomu elgesiu*.
2. Analizuoti stebėjimą pagal *atskirus įvykius*, kurie kartu sudaro įvykių grandinę (naudojama A – B – C schema).

A PRIEŽASTIS – *situacija, kurioje toks elgesys (stimulus) kyla.*

B ELGESYS – *kaip vaikas / jaunuolis elgiasi (reakcija)?*

C PASEKMĖ – *vaiko / jaunuolio elgesio pasekmės (pasekmė).*

Surinkus informacijos apie vaiko elgesį per tam tikrą laikotarpį, reikia ją peržiūrėti ir nustatyti, ar yra dėsningumas tarp situacijos, vaiko elgesio ir pasekmių. Nustačius, kokiose situacijose vaiko elgesys pasikartoja, išanalizavus vaiko elgesio pobūdį, galima pradėti formuluoti intervencinės (ar prevencinės) programos tikslus, siekiant netinkamą elgesį slopinti, o tinkamą – įtvirtinti.

Tačiau praktikoje labai dažnai į socialinį darbuotoją / pedagogą kreipiamasi pagalbos jau įvykus tam tikram incidentui (pvz., po muštynių, didelio konflikto), kai specialistas neturi galimybės tiesiogiai stebėti vaiko elgesio (priešistorės, eigos ir veiksmų situacijai pasibaigus). Tokiais atvejais, siekiant išvengti subjektyvaus vertinimo, socialiniam darbuotojui siūloma remtis *antrinio stebėjimo* metodu, kuris padeda objektyviai atkurti įvykio seką.

4 lentelė. Antrinio stebėjimo etapai

1. Suteikite vaikui / jaunuoliui galimybę pačiam papasakoti apie įvykį, išklausykite atidžiai ir supratingai.
2. Išsakykite pradinius pastebėjimus, parodykite, kad norite užduoti dar kelis klausimus. Nurodykite aiškia priežastį.
3. Užduokite konkrečių klausimų apie situaciją, elgesį ir pasekmes. Kartu atsižvelkite į dvi pagrindines tiesioginio stebėjimo taisykles.
4. Garsiai apibendrinkite, ką jaunuolis jums pasakė.
5. Paklauskite, ar jaunuolis daugiau nieko nenori jums pasakyti.
6. Padėkokite jaunuoliui už tai, kad jis papasakojo savo istoriją, ir pereikite prie kito etapo.

Šaltinis: Spaanjard, Krooi, Blažaitė (2008).

Praktikoje taikant antrinio stebėjimo metodą labai svarbu būti aktyviu klausytoju, vengti išankstinės nuomonės („Ji(s) visada taip elgiasi“) ar elgesio stereotipų, teisimo („Kodėl tu taip padarei?“) ir moralizavimo („Juk negražu taip elgtis!“), nes tokiu atveju vaikas ne tik neatskleis tikrosios situacijos, bet gali pradėti nepasitikėti jumis ir kitais suaugusiaisiais.

Kad būtų galima kuo tiksliau įvertinti vaiko socialinį elgesį, A. P. Goldsteinas (1999) siūlo derinti įvairių tipų vertinimo metodus (pvz., stebėjimą ir klausimą) ir pasitelkti kuo daugiau vertintojų. Dauguma teoretikų ir praktikų pabrėžia, kad, norint iki galo susidaryti vaiko elgesio vaizdą, turėtų būti apklausti mokytojai (kitas su vaiku dirbantis personalas), tėvai ir patys moksleiviai. Socialinių gebėjimų lavinimo programą planuojant įgyvendinti ne mokyklos aplinkoje (dienos centre, psichinės sveikatos centre, nepilnamečių kolonijoje ar kitur), į vaiko elgesio vertinimo procesą galima įtraukti vaiko bendraamžius, brolius ar seseris, kitus svarbius aplinkos žmones.

Socialinis darbuotojas, rinkdamas informaciją ir nustatydamas tikslus, gali taikyti įvairius metodus:

- pokalbį su vaiku, tėvais ir kitais svarbiais asmenimis iš vaiko socialinio tinklo;
- vaiko elgsenos (turimų ir trūkstamų įgūdžių) stebėjimą kasdienėje veikloje;
- socialinių gebėjimų (tokių, kurių reikia norint atlikti vaiko / jaunuolio raidos uždavinius) įvertinimą;
- vaiko / jaunuolio bylos peržiūrą;
- diagnostinius įrankius.

5 lentelė. **Socialinių gebėjimų įvertinimas**

Svarbūs klausimai analizuojant vaiko arba jaunuolio turimus ir stokojamus socialinius gebėjimus:

- Koks yra dabartinis vaiko / jaunuolio gyvenimas (gyvenimo sąlygos, šeima, mokykla, laisvalaikis)?
- Kaip vaikui / jaunuoliui sekasi kasdienėje veikloje?
- Kokių įgūdžių vaikas / jaunuolis turi ir kokių stokojama siekiant įvykdyti raidos uždavinius?
- Koks yra jo(s) socialinis tinklas (praeitis, dabartis, ateitis)?
- Ar yra socialinių ir psichologinių problemų?
- Kokios elgsenos problemos (jų pobūdis)?
- Kaip ji(s) įsivaizduoja savo ateitį?
- Kokie tikslai vaikui / jaunuoliui yra svarbūs?

Socialinių gebėjimų lygį taip pat galima nustatyti, remiantis gebėjimų peržiūros lapu (žr. priedus). Moksleivio paprašoma užpildyti lapą, kuriame surašyti įvairūs socialiniai įgūdžiai. Savo įgūdžius kiekvienoje srityje jis gali įvertinti pagal tai, kaip juos yra įvaldęs arba kokių norėtų įgyti. Dažniausiai naudojami skalės atsakymų variantai, kuriuos vaikas prašomas apibraukti: niekada, retai, kartais, dažnai, labai dažnai.

Informacijos analizė ir tikslų formulavimas. Surinkus informaciją, būtina išsamiai ją išanalizuoti. Kruopšti informacijos analizė padeda suformuluoti aktualius tikslus ir uždavinius, atsakyti į klausimą, ko šia socioedukacine programa siekiama. Prieš pradėdant lavinti socialinius gebėjimus svarbu, kad pats paauglys arba jaunesnis vaikas suformuluotų tikslus,

kuriuos jis nori pasiekti. Intervencijos arba ugdymo plano tikslai turi būti konkretūs, pasiekiami, juos turi būti įmanoma įvertinti.

Toliau pateikiama praktinė užduotis „Tikslų kortelės“, padedanti formuluoti tikslus, į šį procesą įtraukiant pačius paauglius. Kolegos olandai (Spaanjard ir kt., 2008) sukūrė ir praktiškai sėkmingai taiko šį praktinį metodą, dirbdami ir su vaikais, ir su paaugliais, tačiau mes rekomenduojame šią priemonę naudoti dirbant su vyresniais vaikais, kurie geba skaityti ir įvertinti savo poreikius. Socialinis darbuotojas, dirbdamas su paaugliu, pateikia tikslų korteles; kiekvienoje iš jų yra surašyti tikslai ir norai siekti pokyčių, susiję su atitinkamomis raidos užduotimis (iš viso yra aštuonios kortelės). Paauglys tikslo kortelėje surašo savo norus ir pasirenka svarbiausius. Darbas su tikslų kortelėmis didina motyvaciją keistis: jaunuoliai patys nurodo, ką norėtų pasiekti.

6 lentelė. Tikslų kortelės pavyzdys

<p>SOCIALINIAI IR DRAUGYSTĖS RYŠIAI</p> <p>Aš norėčiau:</p> <ul style="list-style-type: none">☐ dažniau būti su draugais☐ priklausyti kokiam nors grupei☐ rašyti laiškus draugams ar šeimos nariams☐ susitarti susitikti ir ateiti laiku☐ gerai sutarti su bendraamžiais☐ išmokti užmegzti kontaktą☐ išspręsti su geru draugu iškilusį konfliktą☐ surasti, kas mane išklausytų☐ keliauti su draugais ar šeima☐ turėti žmogų, kuriuo galėčiau tikrai pasitikėti☐ išmokti apsispręsti dėl mitybos☐ rasti draugų, kurie nevirtotų alkoholio ar narkotikų☐ turėti tikslą gyvenime☐ išmokti pasakyti „ne“, kai kiti žmonės mane įkalbinėja daryti tai, ko aš nenoriu☐ turėti daugiau draugų☐ rasti geriausią draugą☐ suprasti, kas aš esu☐ kokie nors kiti dalykai
--

Šis metodas yra taikomas su paaugliu susitinkant nebe pirmą kartą; šiam susitikimui būtina iš anksto pasirengti.

Priemonės: tikslų kortelių pavyzdžiai, tušti nedidelio formato popieriaus lapeliai.

Praktinio metodo eiga

1. Įžanga. Darbuotojas pasiūlo vaikui pasikalbėti apie „tai, ką jis norėtų pakeisti“, ir trumpai nusako šio metodo tikslą (geriau pažinti vaiką siekiant jam padėti).
2. Pateikiamos tikslų kortelė(s) su įvairiais norais / tikslais. Pateikiamų kortelių skaičius priklauso nuo poreikio ir vaiko amžiaus.
3. Kai paauglys kortelėje pažymi pagrindinius tikslus, jie yra užrašomi ant popieriaus juostelių.
4. Paauglio paprašoma popieriaus juosteles su tikslais suskirstyti į tris grupes: „labai svarbu“, „svarbu“, „gali šiek tiek palaukti“.
5. Paprašoma kiekvieną tikslų pogrupį suskirstyti pagal prioritetus: „Prašom sudėti juosteles, kas tau yra *labai svarbu*, pagal eilę (nuo to, kas tau svarbiausia šiuo metu, ir taip toliau)“.
6. Užrašykite pirmuosius dešimt norų ir paprašykite kiekvieną iš jų paaiškinti.

Kitų tikslų kortelių pavyzdžiai pateikiami prieduose.

Rekomendacijos formuluojant tikslus:

- apibrėžkite tikslus iš kompetencijos tobulinimo perspektyvos, teigiamai suformuluokite, kokių elgesio pokyčių siekiama;
- nustatykite tikslus pagal elgesio, kurį galima būtų stebėti, principus: *tikslai turi būti realūs, įvykdomi, juos turi būti galima įvertinti*;
- suskirstykite tikslus į asmeninio darbo etapus;
- susiekite tikslus su ateitimi;
- susiekite tikslus su norais, galimybėmis ir vaiko bei jo aplinkos stipriosiomis savybėmis;
- sukurkite pusiausvyrą tarp tikslų, kurie duos greitų rezultatų, ir ilgalaikių siekių;
- įrašykite tikslus į *veiksmų planą* arba *sutartį*.

Individualus socialinių gebėjimų lavinimo planas ar intervencija yra aptariami su moksleiviu. Tai gali būti *sutartis*, kurią, be kitų, pasirašo pats moksleivis. *Veiksmų plane* apibrėžiami tikslai, paaiškinama, kaip, kada ir

kas šiuos tikslus įgyvendins. Socialinių įgūdžių ugdymo grupėje galima sudaryti *sutartį*, kurioje būtų numatytos dalyvavimo taisyklės. Jei lankomumas privalomas, galima nurodyti papildomų taisyklių, susijusių su lankymu ir dalyvavimu.

Sutarties pavyzdys

<p>Sutinku su šiomis sąlygomis:</p> <ul style="list-style-type: none">– Aš lankysiu visus susitikimus (išskyrus ypatingus atvejus arba ligą).– Ateisiu laiku.– Aš stengsiuosi kiek galima daugiau išmokti.– Aš atliksiu namų užduotis.– Aš niekam už socialinių pratybų grupės ribų nepasakosiu to, ką kiti vaikai kalba grupėje.– Aš gerbsiu kitų grupės vaikų nuomonę.– Po ____ mėnesių pažanga bus vertinama kartu su tėvais ir _____ <p>_____</p> <p>Vardas, pavardė _____</p> <p>Data _____</p>

Socialinių gebėjimų lavinimo programos įdiegimas. Orientuojantis į suformuluotų socialinių pratybų tikslų ir uždavinių įgyvendinimą, reikia aptarti priemones, veiksenas, kurios būtų parankiausios plėtojant vaikų socialinius gebėjimus, numatyti programos etapus ir turinį, poveikio įvertinimo būdus.

Prieš diegiant socialinių pratybų programą siūloma atlikti parenjamąjį darbą: supažindinti moksleivių tėvus / globėjus, klasės vadovą, pedagogus, mokyklos / globos ir ugdymo įstaigos administraciją su socioeducacinės programos tikslais, metodais, numatomais rezultatais. Remiantis nuostata, kad tėvų bendradarbiavimas yra labai svarbus veiksnys socialinių gebėjimų lavinimo srityje (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003), prieš socialines pratybas paauglių ir jaunesnių vaikų tėvams siūloma pristatyti socialinių gebėjimų lavinimo programą, tikslus, uždavinius ir metodus, vėliau informuoti tėvus / globėjus apie programos eigą. Informuoti moksleivių tėvus apie edukacinę programą galima keliais būdais: klasės susirinkimo metu (jei dirbama su visa klase), o nesant galimybės

užmegzti tiesioginį kontaktą su moksleivių tėvais, prašoma užpildyti raštišką sutikimą, kuriame nurodoma, jog sutinkama, kad jų vaikas dalyvautų socialinėse pratybose. Jei planuojama aktyviau į programą įtraukti suaugusiuosius, parengiamajame etape labai svarbu tiksliai numatyti šio proceso eigą (žr. priedus).

Reikia žinoti socialinių pratybų skaičių, susitikimų dažnumą, trukmę, grupės dydį, susitikimų vietą, galimybes moksleiviams dalyvauti kiekviename susitikime (dėl didelio vaikų užimtumo mokykloje ir po-pamokinėje veikloje būtina kruopščiai suderinti susitikimų laiką).

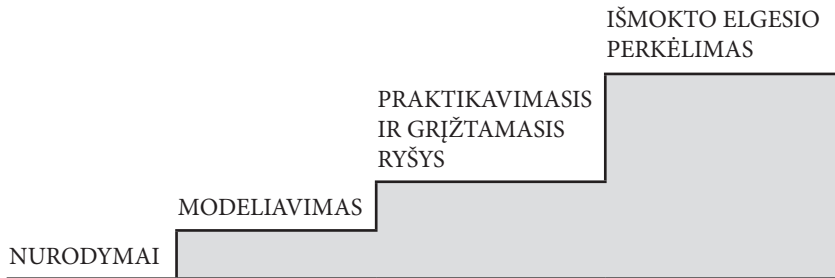
Taikyto poveikio įvertinimas. Programos įvertinimas padeda atsakyti į klausimą, ar socialinių gebėjimų lavinimo programa buvo veiksminga, ar pasiekė savo tikslą, taip pat leidžia pamatyti programos privalumus ir trūkumus, padarytas klaidas, todėl šiam etapui siūloma skirti ypatingą dėmesį. Nepakanka pasakyti, kad moksleivio socialiniai gebėjimai teigiamai pakito. Kad būtų galima įvertinti programos dalyvių pažangą, reikalingi tam tikri metodai. Tam siūloma naudoti tokį patį klausimyną (jei toks buvo naudotas) kaip ir prieš socialines pratybas. Siekiant išanalizuoti vaiko ar jaunuolio elgesio pokytį, siūloma įvertinti suaugusiųjų, kurie turėjo galimybę stebėti vaiko elgesį, nuomonę (tėvų, globėjų, klasės vadovo, mokytojų).

Socialinių gebėjimų pokyčio analizė yra periodiškai atliekama ir keičiama, kai gaunama naujos arba papildomos informacijos (pavyzdžiui, tiesioginio stebėjimo metu arba tada, kai vaikas / jaunuolis įvaldo tam tikrą įgūdį). Socialinių gebėjimų programai pasibaigus, siūloma dar kartą įvertinti vaiko / jaunuolio elgesį, praėjus tam tikram laikui (pvz., 3, 6 mėnesiams), nes vaikai, programai pasibaigus, dar gali būti nepajėgūs naujų elgesio formų pritaikyti savo elgesyje realiame gyvenime.

Socialinių gebėjimų lavinimo programai pasibaigus ir įvertinus vaikų socialinių gebėjimų plėtotę, planuojama tolesnė veikla. Nustačius planuotus vaiko elgesio pokyčius, programą galima užbaigti. Tačiau išsiaiškinus, kad vaiko elgesys pakito nedaug ar visai nepakito, tačiau pagalbos poreikis išliko, programa gali būti tęsiama. Tokiu atveju vėlgi reikia nuspręsti, kokiu metu šią veiklą naudingiausia vykdyti: ar pradėtą programą tęsti, ar ją planuoti po tam tikro laiko.

3.5. Socialinių gebėjimų lavinimo metodai

Nėra vienos visuotinai priimtos ugdymo metodikos, kuria būtų galima remtis lavinant individo socialinius gebėjimus. Vieni autoriai siūlo vaikų ir paauglių socialinius gebėjimus lavinti, labiau orientuojantis į elgesio modeliavimą, kiti – į instrukcijų, kaip tinkamai elgtis, pateikimą, grįžtamąjį ryšį ir pan. Praktinėje veikloje dažnai pasirenkama taikyti įvairius socialinių gebėjimų lavinimo metodus (žr. 7 pav.), nes tai skatina mokytis socialiai kompetentingo elgesio ir jį taikyti praktiškai, – mišrus metodų taikymas apima daugumą veiksnių, skatinančių išlavinti savo socialinį gebėjimą.

7 pav. Socialinių gebėjimų lavinimo metodai

Kiekviename socialinių gebėjimų lavinimo etape taikomi skirtingi lavinimo metodai, kurie įgalina keisti elgesį. Trumpai apibūdinsime kiekvieną etapą.

Socialinio gebėjimo pristatymo, kitaip dar vadinamo *nurodymu* (instruktavimu), metu moksleiviams suteikiama žinių apie naują elgesio formą. Kiekvieną socialinį gebėjimą galima suskirstyti į tam tikrus kognityvinius (suvokimo) ir bihevioristinius (elgsenos) etapus. Šių etapų turinys priklauso nuo asmens turimų įgūdžių. Dirbant su mokymosi sunkumų turinčiais vaikais (ar jaunuoliais), kiekvienas etapas turi apimti labai mažą (kognityvinės) elgsenos dalį. Pradiniame socialinių gebėjimų lavinimo etape svarbu tiksliai įvardyti kiekvieną socialinio gebėjimo žingsnį.

7 lentelė. **Kiekvienas socialinis gebėjimas yra skirstomas į pavienius žingsnius:**

- Žingsniai yra konkretūs elgesio komponentai (mintis arba veiksmas).
- Žingsniams galima suteikti pavadinimą.
- Kiekvienas žingsnis prasideda nurodomuoju veiksmoždžiu.
- Kiekvienam socialiniam gebėjimui reikėtų priskirti keturis ar penkis žingsnius (ne daugiau).

Pavyzdys

*Socialinį gebėjimą **pradėti pokalbį** galima suskirstyti į etapus:*

1. *Sugalvok pokalbio temą (sportas, oras, mokyklos renginiai ir t. t.).*
2. *Pasisveikink su kitu žmogumi.*
3. *Pradėk pasakoti arba užduok klausimą.*
4. *Atsižvelk į kito žmogaus reakciją.*
5. *Nuspręsk, ar kitas žmogus susidomėjęs ir ar tu gali: a) tęsti, b) pakeisti pokalbio temą, c) nutraukti pokalbį.*

Jeigu socialinį gebėjimą sudaro daugiau negu *penki etapai*, tuomet jie skiriami į du (arba daugiau) gebėjimus. Žingsnių detalumas ir konkretumas priklauso nuo vaiko / jaunuolio amžiaus ir gebėjimų (*priečiuose pateikiama socialinių gebėjimų pavyzdžių, suskirstytų į žingsnius*). Kituose socialinio gebėjimo lavinimo etapuose (modeliuojant ir (arba) praktikuojantis) socialinis darbuotojas ar kitas specialistas, dirbantis su moksliviais, remiasi tais pačiais socialinio gebėjimo žingsniais.

Veiksminga socialinį gebėjimą, kuris tuo metu lavinamas, užrašyti ant lentos ar didelio lapo (svarbu atsižvelgti į vaikų gebėjimą skaityti). *Nurodant, kaip taikyti socialinį gebėjimą*, siūloma vaikų patirtį sieti su aptariamu gebėjimu ir pateikti kuo daugiau pavyzdžių iš jų kasdienio gyvenimo. Konkrečiame gebėjimo lavinimo etape svarbu pabrėžti šio elgesio naudą besimokančiajam, nes tai daro tiesioginę įtaką vaiko motyvacijai mokytis. Taip pat verta pažymėti, kad šis įvadinis socialinio gebėjimo lavinimo etapas turi būti trumpas, keleto minučių trukmės, be ilgų teorinių išvedžiojimų ar nereikalingų diskusijų.

Modeliavimas – tai mokymasis mėgdžiojant kito žmogaus elgesį. Kaip

rodo tyrimai, tai yra veiksmingas naujo elgesio mokymo arba anksčiau išmokto elgesio susilpninimo ar pastiprinimo metodas. Modeliavimo metodą taikant praktikoje gali būti *išmokti*, *pastiprinti* ar *susilpninti* labai įvairūs elgesio variantai. Pavyzdžiui, moksleivius galima mokyti padėti kitiems, elgtis savarankiškai, būti empatiškiems, save atskleisti, atsisakyti agresyvaus elgesio ir t. t.

Kiekvieną dieną žmonės stebi įvairų aplinkinių elgesį, tačiau toli gražu ne visų jų elgesį linksta mėgdžioti. Tyrimai rodo, kad veiksmingiausi modeliavimą *stiprinantys veiksniai* – tai modelio ir modeliavimo ypatumai, stebėtojo savybės.

Modelio ypatumai. Planuojant socialinių gebėjimų lavinimo programą būtina atsižvelgti į specialisto, kuris sieks moksleivių elgesio pokyčio, savybes. Vaikams mokantis naujo elgesio, modelio (suaugusiojo) ypatumai yra labai svarbūs: mėgstamam, teigiamą autoritetą tarp vaikų turinčiam pratybų vadovui yra daugiau galimybių sulaukti vaikų dėmesio ir noro atkartoti jo elgesį. Anot A. P. Goldsteino (1999), veiksmingiausiai mokomasi tuomet, kai *modelis*: a) yra labai įgudęs ir profesionaliai demonstruoja tam tikrą elgesį; b) stebėtojui yra autoritetas; c) suteikia besimokančiajam pageidaujамų paskatinimų; d) yra tos pačios lyties, panašaus amžiaus ir socialinio statuso; e) yra draugiškas ir paslaugus, o svarbiausia – f) duoda atlygį už tinkamą elgesį.

Modeliavimo ypatumai. Modeliavimo metodas veiksmingiausias, kai:

- elgesys demonstruojamas aiškiai ir tiksliai;
- lavinti pradama nuo lengviausio socialinio gebėjimo, pereinant prie sudėtingesnių;
- gebėjimas, kurio mokoma, kartojamas, kol yra įgyjamas;
- stengiamasi vengti nereikšmingų detalių;
- elgesį demonstruoja daugiau negu vienas modelis.

Stebėtojo savybės. Modeliavimo metodo kokybė yra neatsiejama nuo besimokančiojo aktyvaus įsitraukimo į šį procesą. Aptariamasis metodas veiksmingesnis, kai stebėtojas (moksleivis):

- prašomas pakartoti modelio parodytą elgesį;
- yra panašus į modelį;
- yra draugiškai nusiteikęs elgesį demonstruojančio žmogaus atžvilgiu;
- gauna atlygį už imituojamą modelio elgesį.

Vedant socialinių gebėjimų lavinimo pratybas svarbu būti susipažinus su *mokymosi modeliuojant etapais*: tai 1) dėmesio sutelkimas, 2) informacijos išlaikymas atmintyje, 3) elgesio demonstravimas.

Dėmesys. Norint išmokti naujo elgesio, neužtenka tik stebėti modelį, – būtina sutelkti dėmesį į demonstruojamą socialinį gebėjimą. Mokinių dėmesį galima sustiprinti užrašant ant lentos ar popieriaus lapo kiekvieną žengtą socialinio gebėjimo žingsnį, modeliavimo metu vengiant bereikšmių detalių, naują įgūdį demonstruoti kuo vaizdingiau ir taikyti prieš tai pristatytus *modeliavimą stiprinančius veiksnius*. Siekiant padėti programos dalyviams aktyviau įsitraukti į socialinio gebėjimo demonstravimą, siūloma iš anksto padalyti socialinių gebėjimų korteles. Taip pat vaikų prašoma stebėti grupės vadovo elgesį ir atidžiai klausytis, kas yra sakoma. Socialiniam darbuotojui modeliuojant naują gebėjimą, rekomenduojama socialinių gebėjimų žingsnius garsiai įvardyti.

Informacijos išlaikymas atmintyje. Kad matytas elgesys vėliau galėtų būti pakartotas, vaikas turi jį atsiminti. Todėl socialinio gebėjimo suskirstymas į pavienius žingsnius padeda mokiniui lengviau užkoduoti ir atkurti naują informaciją. Kaip rodo tyrimai (Goldstein, 1999), didžiausią įtaką informacijai išvirtinti atmintyje daro naujo socialinio gebėjimo taikymo savo elgesyje praktika.

Elgesio atliktis. Jei asmuo buvo sutelkęs dėmesį ir įšiminė elgesį, kuris buvo modeliuojamas, tai dar nereiškia, kad jis išmoko atitinkamai elgtis. Svarbiausia ne tai, ar asmuo gali pakartoti elgesį, kurį stebėjo, bet ar jis praktiškai jį pritaiko. Tai, kad išmoktas naujas socialinis gebėjimas taptų asmens elgesio dalimi, daugiausia priklauso nuo atlygio, kurio tikimasi už tokį elgesį.

Praktikavimasis, kitaip vadinamas *vaidmenų žaidimu* (angl. *role-play*) – tai socialinių gebėjimų lavinimo metodas, padedantis perimti realų elgesį: vaikui suteikiama galimybė suaugusiojo parodytą socialinį gebėjimą atlikti pačiam. Siūlydami vaikui / jaunuoliui išbandyti naują gebėjimą, jį pritaikyti praktiškai, galime tikėtis, kad moksleivis jį ims taikyti savo elgesyje.

Anot S. Kemerienės ir kt. (2001), tikimybė, kad vaidmenų žaidimo metodo taikymas padės keisti elgesį ir požiūrį, didėja tuomet, kai:

- vaikas turi galimybę rinktis – bandyti praktikuotis ar ne;
- praktikuojantis improvizuojama;

- vaikas gauna atlygį, paskatinimą ar įvertinimą už pademonstruotą elgesį.

Šio socialinių gebėjimų lavinimo metodo taikymas skiriasi dirbant individualiai su vaiku ir vedant socialines pratybas moksleivių grupėje. Socialinius gebėjimus lavinant individualiai yra pakankamai laiko praktikuoti kiekvieną socialinį gebėjimą. O dirbant su grupe, priklausomai nuo jos dydžio, pratybų skaičiaus ir trukmės, moksleiviai dažnai turi mažiau laiko pritaikyti naujas elgesio formas vaidmenų žaidimo metu. Dėl šios priežasties praktikai, dirbančiam su vaikų grupe, siūloma ne skubėti pradėti lavinti naujus socialinius gebėjimus, o suteikti pakankamai laiko kiekvienam grupės dalyviui bandyti pritaikyti naujas elgesio formas savo elgesyje.

Vaidmenų žaidimams reikalingos konkrečios situacijos, atitinkančios nustatytus vaikų poreikius: pavyzdžiui, dažnai su namiškiais besipykstantį paauglį galima mokyti, kaip elgtis susipykus su tėvais, kaip reaguoti į draudimus, kaip išsakyti savo neigiamus jausmus ir pan.

Grįžtamasis ryšys – tai suteikimas informacijos apie tai, kaip vaikui sekėsi naują socialinį gebėjimą taikyti suvaidintoje situacijoje, pabrėžiant, kiek jo elgesys sutapo su modelio elgesiu. Šiame socialinio gebėjimo lavinimo etape ypač svarbus teigiamas socialinis paskatinimas – įvertinimas, pagyrimas. Paskatinimu laikomas bet koks įvykis, padidinantis tikimybę, kad tam tikras elgesys kartosis.

Skiriamos 3 paskatinimo rūšys (Kemerienė ir kt., 2001):

- materialus paskatinimas (pinigai, saldumynai ir pan.);
- socialinis paskatinimas (pagyrimas, teigiamas įvertinimas);
- savęs paskatinimas – kai žmogus pats teigiamai vertina savo elgesį (kai pačiam žmogui patinka, kaip jis elgiasi).

Grįžtamasis ryšys moksleiviui suteikiamas po kiekvieno vaidmenų žaidimo. Šis lavinimo metodas besimokančiajam padeda sužinoti, kaip pasisekė (ar nepasisekė) taikyti nurodytus elgesio žingsnius, ir drauge įgalina vaiką / jaunuolį šį elgesį taikyti savo gyvenime. Socialinis darbuotojas (ar kitas specialistas) pirmiausia palaukia, kol kiti grupės dalyviai (jei dirbama grupėje) išsakys savo nuomonę apie atliktą vaidmenų žaidimą, ir tik po to pats pakomentuoja. Tuomet specialistas suteikia grįžtamąjį ryšį apie tai, kaip moksleiviui sekėsi, ir vaikui skirtą socialinį paskatinimą (pagiria, išsako palankią nuomonę ar padrąšina). Kad socialinės pratybos būtų

veiksmingos, svarbu išmanyti, kaip teikti socialinį paskatinimą vaikams, lavinantiems socialinius gebėjimus. Siūloma laikytis tam tikrų rekomendacijų.

Rekomendacijos, kaip veiksmingai paskatinti (Goldstein, 1999):

1. Paskatinama tokiu atveju, kai socialinio gebėjimo žingsniai vaidmenų žaidimo metu buvo nuosekliai pritaikyti.
2. Teigiamas įvertinimas pateikiamas iš karto po to, kai buvo pritaikyti socialinio gebėjimo žingsniai.
3. Svarbu paskatinti ir vaiką, kuris dalyvavo vaidybiniame žaidime, bet turėjo atlikti pasyvų vaidmenį. Šiam dalyviui galima padėkoti už tai, kad padėjo, bendradarbiavo ir pan.
4. Paskatinant įvardijamas specifinis kontekstas (pvz., pagiriama už konkrečius elgesio aspektus, tokius kaip deramas balso tonas, tinkama laikysena, žodžių formuluotės).
5. Kiekvienam grupės dalyviui suteikiama pakankamai progų praktikuotis, kad ji(s) turėtų galimybę pelnyti teigiamą savo elgesio įvertinimą.
6. Paskatinimų skaičius priklauso nuo vaiko pademonstruoto socialinio gebėjimo kokybės.
7. Palanki nuomonė apie vaiko elgesį neturėtų būti išsakoma tokiu atveju, kai vaidmenų žaidimo metu nepanaudojami nurodyti socialinio gebėjimo etapai (išskyrus tuos atvejus, kai pirmojo ar antrojo susitikimų metu vaikas parodo nemažas pastangas).
8. Paskatinama pastebėjus konkretaus vaiko teigiamų elgesio pokyčių.

Po to, kai moksleivis išklauso visų dalyvių jam suteiktą grįžtamąjį ryšį, jo prašoma pasidalyti savo nuomone apie tai, kaip jam sekėsi pritaikyti socialinio gebėjimo etapus, ir pakomentuoti kitų išsakytas pastabas. Tokiu būdu vaikas prusinasi pats įvertinti savo elgesio veiksmingumą ir mokosi savo elgesį vertinti kitų suteikto grįžtamojo ryšio kontekste.

Socialinis darbuotojas (ar kitas specialistas), pateikdamas grįžtamąjį ryšį vaikui, turi būti labai konkretus ir orientuotis į specifinius pademonstruoto ar stokojamo elgesio aspektus, o ne apsiriboti abstrakčiais apibendrinimais (pvz.: „Labai gerai pademonstravai šį gebėjimą; šaunuolis, tau

puikiai sekėsi“ ar pan.). Suprantama, grįžtamasis ryšys gali būti teigiamas arba neigiamas. Išsakydamas neigiamas pastabas, specialistas turi nurodyti konstruktyvius pasiūlymus, kaip netinkamas elgesio būdas gali būti keičiamas norima linkme. Taip pat svarbu pažymėti, kad vien neigiamas komentavimas nėra veiksminga priemonė siekiant teigiamo vaiko elgesio pokyčio. Todėl prieš sakant neigiamą komentarą svarbu įvardyti ir tai, kas vaikui pavyko. Pateikus kritinių pastabų, reikia suteikti moksleiviui progą dar kartą pabandyti praktiškai pritaikyti socialinį gebėjimą.

Išmokto elgesio perkėlimas (generalizacija). Svarbiausia ne tai, kad pratybų dalyvis išmoktų tam tikro elgesio, bet tai, kad mokėtų jį pritaikyti realiame gyvenime. Dėl šios priežasties būtina pateikti elgesio generalizacijos (socialinio gebėjimo pritaikymo įvairiais gyvenimo atvejais) instrukcijas, t. y. reikia paaiškinti moksleiviams, kokiose gyvenimo situacijose jie galės pritaikyti gebėjimą, kurio yra mokomi. Tai skatina pritaikyti įgytą socialinį gebėjimą. Tam tikslui po kiekvienų pratybų moksleiviai gauna namų užduočių. Jos padeda įtvirtinti tą socialinį gebėjimą, kurio buvo mokoma pratybų metu, skatinti jį pritaikyti natūralioje aplinkoje (Furnham, Argyle, 1981; Elliott, Busse, 1991; Kemerienė ir kt., 2001; Stephen, Donna, 2003).

A. Furnhamas ir M. Argyle'as (1981) pabrėžė generalizacijos svarbą ir prilygino šį socialinio gebėjimo įgijimo etapą lavinimo proceso Achilo kulnui. Apie generalizacijos reikšmę rašė ir kiti autoriai (Elliott, Busse, 1991), siūlantys panaudoti kiek galima daugiau išmokto elgesio perkėlimo elementų, lavinant socialinius gebėjimus. Patariama moksleivius mokyti tokių elgesio būdų, kurie būtų vertinami ir naudingi realiame jų gyvenime ir būtų natūraliai pastiprinami.

C. G. Vincent ir bendraautorių (2002) nuomone, kai socialinis gebėjimas taps svarbus pačiam ugdytiniui (bus palankiai pripažintas mokytojų ir bendraamžių), tikėtina, kad tas gebėjimas taps moksleivio elgesio dalimi. Taip pat socialinių gebėjimų lavinimą siūloma susieti su vieta ir žmonėmis, kurie yra kasdienio vaiko gyvenimo dalis. Remiantis K. A. Dodge'o ir kt. (1986) pateikto socialinės sąveikos modelio (žr. 1 pav.) antruoju ir trečiuoju etapais (tada orientuojamasi į individualaus moksleivio socialines kognicijas ir elgesį), socialinio klasės tinklo (grupės) nepanaudojimas lavinant socialinius gebėjimus gali riboti socioeducacinių programų rezultatų generalizaciją ir pastiprinimą. Anot B. G. Simonso-Mortono ir

kt. (2003), lavinant socialinius vaikų, paauglių gebėjimus, geresnių rezultatų būtų galima sulaukti į šį procesą tiesiogiai ar netiesiogiai įtraukiant ir šeimą. Kiti autoriai pabrėžia pedagogų įtraukimą į šį socialinio ugdymo procesą. Ir daugiau autorių (Constable, Walberg, 1999) siūlo remtis *sistemų teorija*, ugdant socialinę kompetenciją, ir į šį procesą įtraukti daugiau moksleivių aplinkos žmonių.

Socialinių gebėjimų lavinimo metodų taikymo seka dirbant praktiškai gali kisti, priklausomai nuo gebėjimo, kurio mokoma, įsisavinimo ir pritaikymo lygio. Pavyzdžiui, socialinis darbuotojas, pastebėjęs, kad grupėje dar yra vaikas, nespėjęs suprasti ar įsisavinti tam tikro socialinio gebėjimo etapo, atitinkamai turėtų pakartoti socialinio gebėjimo žingsnius, kad ugdytinis suprastų, ir, esant reikalui, siūlyti vaikui juos pabandyti praktiškai pritaikyti savo elgesyje. Kaip jau buvo minėta anksčiau, socialinių gebėjimų lavinimo programa skirta ne tam, kad moksleivis išmoktų socialinį gebėjimą pritaikyti vaidybinio vaidmenų žaidimo metu, o kad mokėtų elgesį taikyti realiame gyvenime. Pastebėta, kad mokant vaikus socialinio gebėjimo *atsisakyti* (pasakyti „ne“) prireikia daugiau laiko, – tokiu atveju rekomenduojama socialiniam gebėjimui lavinti skirti daugiau pratybų. Praktinė patirtis taip pat atskleidžia, kad vaikams (ypač dirbant individualiai) gali pakakti pristatyti kelis naujo gebėjimo lavinimo etapus (tik nurodyti, kaip elgtis; kartais užtenka modeliuoti tinkamą elgesį ir pan.), tad svarbiausia nuolat stebėti konkretaus vaiko ir visos grupės elgesį ir atitinkamai koreguoti socialinių gebėjimų lavinimo programą.

3.5.1. Socialinių gebėjimų lavinimas kasdienėse situacijose

Daugumos socialinių gebėjimų išmokstama kasdieniame gyvenime. Tėvų, mokytojų, socialinių darbuotojų / pedagogų įnašas vaikams mokantis socialinių gebėjimų ypač reikšmingas, nes pastarieji skatina tinkamą, taip pat koreguoja netinkamą jų elgesį. Šie žmonės yra socialinių gebėjimų mokytojai kasdieniame vaiko gyvenime. Naujo elgesio mokoma pasakant, kaip reikia tinkamai elgtis, kartais praktiškai modeliuojant konkretų įgūdį. Siekdamas pakeisti nepageidaujamą elgesį, socialinis darbuotojas (pedagogas) turi pateikti pageidaujamo elgesio alternatyvą ir, kai to reikia, socialinį įgūdį pademonstruoti. Kitą variantą, socialinis

darbuotojas arba mokytojas pabrėžia tai, **ką reikėtų daryti**, o ne tai, **kaip nereikėtų elgtis**.

Pavyzdžiui, susidarius kritinei situacijai, geriau vaikui paaiškinti, ką jis *turi daryti*, nurodant mažus žingsnelius, negu pasakyti, kaip elgtis negalima. Vietoj kritinės pastabos: „Baik trankyti durimis ir garsiai triukšmauti“ siūloma pasakyti: „Prašom uždaryti duris ir ramiai atsisėsti į savo vietą“.

Kai kalbama apie *kasdienę veiklą*, turima galvoje tai, kas atliekama reguliariai tam tikru dienos metu. Kasdienės veiklos pavyzdžiai – tai atsisėlimas, prausimasis ir apsirengimas, pusryčiavimas, ėjimas į mokyklą, pamokų ruošą, laisvalaikio veikla ir t. t. Kiekvienai tokiai veiklai reikia skirtingų įgūdžių. Planuojant ir atliekant kasdienes veiksmus, būtina atsižvelgti, viena vertus, į vaikų saugumą, kontrolę, fizinės aplinkos apribojimus, kita vertus, į lavinimo ar netgi intervencijos galimybes. Kitaip tariant, aplinka ir kasdienė veikla turėtų teikti kiek įmanoma daugiau galimybių vaikams mokytis. Mokytojai ir socialiniai darbuotojai, dirbantys grupėje, išnaudoja šias galimybes, siekdami mokyti vaikų naujų įgūdžių.

Į kasdienę veiklą įeina ir *taisyklės*, t. y. aiškūs susitarimai dėl to, ką galima ir ko negalima daryti skirtingose situacijose. Suaugusiųjų atsakomybė – kurti taisykles, kai vaikų gyvenime jų stokojama, arba koreguoti jas, jei jos netinkamos.

8 lentelė. Rekomendacijos, kaip kurti taisykles

Atsižvelkite į taisyklių atliekamą *funkciją*.
Taisyklės turi būti *aiškios*.
Taisyklės turi padėti lengviau *išmokti naujos elgsenos*, o ne *panaikinti dabartinę elgesį*.
Venkite draudimų, pasakykite vaikams / jaunuoliams, ką jie *gali* daryti.
Pasakykite, *kodėl* vaikui / jaunuoliui turi būti naudinga taip elgtis.
Taisyklės yra *lanksčios*: jeigu taisyklės nebetinka, jos pakeičiamos naujomis.
Taisyklės gali būti *kontroliuojamos*.
Užrašykite taisykles, kad vaikas / jaunuolis jas galėtų perskaityti.
Aiškindami taisykles, venkite beasmenių įvardžių ir neveikiamosios formos.

Toliau pateikiama metodų, kuriuos galima taikyti įvairiuose kasdienės veiklos epizoduose, taip pat įgyvendinant socialinių gebėjimų lavinimo programą.

Pagrindiniai socialinių gebėjimų lavinimo metodai kasdienėse situacijose:

- Grįžtamasis ryšys.
- Nurodymai arba pasiūlymai (įvardijimas, kaip tiksliai elgtis ir kokia gali būti alternatyvaus elgesio nauda iš vaiko interesų perspektyvos).
- Socialinio gebėjimo modeliavimas.
- Praktinis panaudojimas (jaunuolis turi pakartoti jūsų pademonstruotą įgūdį, po to suteikite grįžtamąjį ryšį apie jo veiksmus).

Grįžtamasis ryšys. Šio socialinių gebėjimų lavinimo metodo svarbą elgesio keitimo kontekste jau aptarėme ankstesniame skyriuje. Kai kuriais atvejais pakanka vaikui suteikti teigiamą grįžtamąjį ryšį apie jo tinkamą elgesį, kad nepriimtinas elgesys keistųsi. Siekiant veiksmingai pritaikyti šį socialinių gebėjimų lavinimo metodą, siūloma laikytis toliau pateiktų rekomendacijų.

9 lentelė. **Tinkamo elgesio grįžtamojo ryšio etapai**

1. Užmezgkite teigiamą kontaktą (pokalbį pradėkite teigiamu tonu; akių kontaktas, pageidautinas vienodas akių lygis).
2. Tiksliai apibūdinkite (įgūdžiai, išskaidyti į komponentus) tinkamą vaiko / jaunuolio elgesį: pasakykite, ką vaikas / jaunuolis padarė gerai.
3. Paaiškinkite (įvardykite teigiamas pasekmes), kokia gali būti nauda, kodėl toks elgesys gali jam padėti.

Grįžtamąjį ryšį galima suteikti įvairiai: yra išskiriami trys grįžtamojo ryšio lygiai, kaip galima reaguoti į tinkamą vaikų / jaunuolių elgesį.

Grįžtamojo ryšio lygiai

- 1 lygis: teigiamas gestas arba žodis.
- 2 lygis: teigiamas gestas arba žodis *ir* pasakymas, ką vaikas padarė gerai.
- 3 lygis: teigiamas gestas arba žodis, pasakymas, ką vaikas padarė gerai, *ir* pagrindimas, kodėl taip naudinga elgtis.

Pagrindžiant tinkamą elgesį svarbu apibūdinti teigiamas pasekmes

(nauda: *kodėl taip naudinga elgtis*), kurių sulauks vaikas / jaunuolis. Paaiškinimai, *kodėl naudinga atitinkamai elgtis*, yra labai svarbūs naujų įgūdžių socialinio lavinimo srityje – jie motyvuoja ir skatina mokytis naujų įgūdžių.

Paaiškinimai, *kodėl taip naudinga elgtis*,

- turėtų būti trumpi ir taiklūs;
- susieti su tinkamu elgesiu;
- suformuluoti teigiamais žodžiais;
- susiję su vaiko (paauglio) patirtimi ir atitinkantys jo interesus.

Pavyzdžiai

Jeigu susitvarkysi savo kambarį, tau bus lengiau susirasti savo daiktus.

Jeigu pirmiausia paruoši namų darbus, likusį laiką galėsi skirti laisvalaikiui.

Jeigu laiku ateisi į pamoką, išgirsi, kai mokytoja duos užduočių.

10 lentelė. **Nurodymų etapai**

1. Užmegzkite teigiamą kontaktą.
2. Pristatykite temą: „Ar neprieštarautum, jeigu aš ...“, „Ar galiu“, „Ar galėčiau tave pamokyti“.
3. Apibūdinkite elgesį (socialinis gebėjimas, išskaidytas į komponentus).
4. Paaiškinkite, kokia gali būti nauda atitinkamai elgiantis.
5. Patikrinkite, ar vaikas / jaunuolis supranta, ką jūs pasakėte: „Ar viskas aišku?“

Siekiant išmokyti naujų socialinių gebėjimų, ne visada pakanka vaikams / jaunuoliams papasakoti, kaip reikia elgtis. Kartais būtina pademonstruoti ir sudaryti sąlygas praktiškai išbandyti tam tikrą socialinį gebėjimą.

Tokius pratimus reikėtų kartoti reguliariai, pageidautina – įvairiose situacijose.

11 lentelė. Pagrindiniai socialinio gebėjimo modeliavimo ir įtvirtinimo etapai

1. Užmezgkite teigiamą kontaktą.
2. Žodžiu nurodykite, koks elgesys būtų tinkamas esamoje situacijoje (socialinis gebėjimas yra išskaidomas į atskirus žingsnius).
3. Pademonstruokite konkretų socialinį gebėjimą.
4. Paklauskite besimokančiojo, kokius gebėjimo etapus jūsų elgesyje jis pastebėjo.
5. Ant lapo užrašykite pademonstruoto socialinio gebėjimo žingsnius.
6. Įvardykite vaikui šio konkretaus elgesio naudą („Jeigu elgsies taip, tai...“).
7. Paprašykite besimokančiojo pakartoti jūsų pademonstruotą įgūdį.
8. Suteikite vaikui / jaunuoliui teigiamą grįžtamąjį ryšį.
9. Aptarkite, kada ir kur galima taikyti naują socialinį įgūdį.

Veiksmingiausias būdas išmokyti socialinių gebėjimų yra derinti lavinimą kasdiniame vaiko gyvenime su socialinių įgūdžių lavinimo programa. Kai socialiniai įgūdžiai lavinami tam skirtų programų metu, socialinis darbuotojas (arba kitas specialistas) gali susieti tai su konkrečių gebėjimų pritaikymu vaikų realiame gyvenime. Socialinis darbuotojas kartu su vaiku / jaunuoliu taip pat gali aptarti, kaip ir kada socialinį gebėjimą galima pritaikyti įvairiose situacijose. Be to, socialinis darbuotojas arba mokytojas gali sukurti tam tikrų situacijų kasdiniame gyvenime ir skatinti vaiką / jaunuolį taikyti socialinių pratybų metu išminktą įgūdį. Tų pačių socialinių gebėjimų vystymas skirtingose situacijose skatina plačiau pritaikyti ir išmoktus įgūdžius. Keitimasis informacija ir geras ryšys tarp socialinių darbuotojų bei kitų su vaikais dirbančių specialistų yra svarbi sąlyga siekiant padėti vaikams formuoti teigiamą elgesį.

3.5.2. Individualus socialinių gebėjimų lavinimas

Lavindamas atskirų paauglių ar jaunesnių vaikų socialinius gebėjimus, specialistas (socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas) paprastai prieš nustatydamas tikslus, kurie tenkintų jo individualius poreikius, pirmiausia surenka reikalingos informacijos apie vaiką. Individualus socialinių gebėjimų lavinimas paprastai susideda iš tam tikro skaičiaus susitikimų su vaiku (rekomenduojama susitikti 8–10 kartų). Kiekvieno susitikimo metu taikomi skirtingi metodai, kurie padeda vaikui lavinti socialinius ge-

gebėjimus, jam reikalingus kasdieniame gyvenime. 21 lentelėje yra surašyti individualaus socialinių gebėjimų lavinimo etapai.

12 lentelė. **Individualios socialinių gebėjimų lavinimo programos pavyzdys**

Susitikimai	Susitikimo tikslas	Metodai
1	Surinkti informaciją apie vaiką / jaunuolį – jo dienos režimą ir kaip jis atlieka įvairias raidos užduotis	Kasdienės vaiko veiklos savaitinio tvarkaraščio analizė
2	Surinkti informacijos apie tai, kodėl paaugliui reikalingas specialus socialinių gebėjimų lavinimas, pvz., dėl agresyvaus elgesio pamokų metu	Tiesioginis ir antrinis stebėjimas
3	Išanalizuoti informaciją ir sudaryti intervencijos planą bei numatyti konkrečius tikslus	Socialinės kompetencijos analizė, tikslų kortelės, socialinių gebėjimų klausimynas
4	Ugdymo tikslas – mokyti gauti informacijos pozityviais būdais 1 įgūdis: pavyzdžiui, ramiu tonu užduoti klausimą mokytojui	Įvairūs metodai (grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys)
5	Ugdymo tikslas 2 įgūdis	Grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys
6	Ugdymo tikslas 3 įgūdis	Grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys
7	Ugdymo tikslas 4 įgūdis	Grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys
8	Ugdymo tikslas 5 įgūdis	Grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys
9	Ugdymo tikslas 6 įgūdis	Grįžtamasis ryšys, nurodymai, modeliavimas, praktika, namų užduotys
10	Poveikio įvertinimas	Tiesioginis ir antrinis stebėjimas, socialinių gebėjimų klausimynas

Parengta remiantis: Spaanlard ir kt., 2008.

Prieš pradėdant vykdyti socialines pratybas socialinis darbuotojas / pedagogas ir moksleivis susitinka susipažinti. Darbuotojas pristato, kaip vyksta pratybos, ir pasako, kokių rezultatų vaikas / jaunuolis gali iš jų tikėtis. Pageidautina, kad pokalbyje dalyvautų bent vienas iš vaiko / jaunuolio tėvų. Šio susitikimo metu aptariamos priežastys, dėl kurių vaikas atsiųstas lavinti socialinius gebėjimus, ir tai, į kokius tikslus ir uždavinius, vaiko / jaunuolio ir jo tėvų nuomone, turėtų būti visų pirma atkreiptas dėmesys pratybų metu. Jei socialinis darbuotojas jau yra surinkęs informacijos apie vaiką / jaunuolį, jis šia informacija (išvadamis) pasidalija su vaiku / jaunuoliu ir jo tėvais. Individuali socialinių gebėjimų lavinimo programa baigiama ugdymo plano tikslų įvykdymo rezultatų įvertinimu. Programai pasibaigus, siūloma vaikui / jaunuoliui įteikti socialinių gebėjimų lavinimo programos dalyvio pažymėjimą.

3.5.3. Socialinių gebėjimų lavinimas grupėse

Vaikų ir paauglių socialinius gebėjimus galima lavinti individualiai – panaudojant kasdienes jų gyvenimo situacijas ar kuriant intervencines programas konkrečiam vaikui, tačiau darbas grupėje išsiskiria specifiniais privalumais (žr. 13 lentelę).

13 lentelė. Socialinių gebėjimų lavinimo programos taikymo dirbant su individualiu atveju bei grupėse privalumai ir trūkumai

Lavinimo būdas	Privalumai	Trūkumai
Individualios pratybos	Suteikia daugiau galimybių naujus socialinius gebėjimus taikyti praktikoje. Labiau pritaikyta konkrečioms vaikų poreikiams. Galima daugiau laiko skirti konkrečiam asmeniui. Lengviau užmegzti tarpusavio santykius. Padeda keisti asmeninę informaciją. Leidžia rasti tinkamą atsaką į asmeninius vaiko interesus ir konkrečius poreikius. Leidžia sekti vaiko mokymosi ritmą.	Nėra bendraamžių modelių. Nesuteikia galimybės naujų socialinių gebėjimų taikyti praktikoje su kitais bendraamžiais. Nėra grįžtamojo ryšio iš bendraamžių.

Lavinimo būdas	Privalumai	Trūkumai
Pratybos grupėse	Vaikai gali mokytis bendrauti vienas iš kito. Yra galimybė mokytis iš kitų grupės narių patirties. Vaikai mokosi bendradarbiauti vienas su kitu. Yra grįžtamasis ryšys. Teigiami sektino elgesio pavyzdžiai. Grupės nariai gali pasidalyti savo problemomis. Moksleiviai gali kalbėti apie kitų problemas remdamiesi savo požiūriu. Padeda vaikui suprasti, kad jis (ji) nėra vienintelis(-ė), kuris(-i) susiduria su tokiomis problemomis. Grupės dinamikos nauda. Pateikiama požiūrių įvairovė. Laiko aspektu vienas grupės vadovas vienu metu gali dirbti su daugiau moksleivių.	Rizikinga suburti nepilnamečius teisės pažeidėjus, jie gali išmokti vienas iš kito neigiamo požiūrio ir netinkamo elgesio. Neigiamo elgesio modelio pavojus. Dažnesni netinkamo elgesio atvejai, kurie trukdo mokytis. Yra galimybė atsirasti neformaliai nepriimtino elgesio grupės lyderiui. Vaikai gali nenorėti kalbėti apie asmeninius dalykus grupės akivaizdoje. Sunku pritaikyti programą įvairių mokymosi gebėjimų ir skirtingo intelekto lygio vaikams / jaunuoliams.

Grupės dydis

Dalyvių skaičius lemia grupės charakteristiką – sutelktumo ir įtampos laipsnį. Mažėjant narių skaičiui, didėja grupės sutelktumas ir mažėja įtampa grupėje. Dėl šios priežasties vedant socialinių gebėjimų lavinimo pratybas grupėje svarbu atsižvelgti ir į grupės dydį. Skirtingi autoriai pateikia įvairių grupės dydžio rodiklių bei apibrėžimų. Kadangi socialinės pratybos yra vedamos didelėse grupėse (dažniausiai mokyklos klasėse) arba mažose vaikų grupelėse, toliau trumpai jas pristatysime.

Didelė grupė. Įvairūs autoriai nevienodai apibrėžia, kas yra didelė grupė. Vieni teigia, kad tai – grupė, kurią sudaro nuo 10 iki 15 narių, tačiau taip pat sutinkama, kad mokyklos klasės dydis (nuo 25 iki 30 moksleivių) atitinka *didelės grupės* kriterijus. Darbas su didele grupe suteikia grupės vadovui galimybę panaudoti gausius energijos išteklius, kurių suteikia grupės narių kilmė ir patirties įvairovė. Reikia sutikti, kad

didelėje grupėje (pvz., klasėje) ne visi moksleiviai turi galimybę išsakyti savo mintis ar pasidalyti emocijomis, tačiau drauge jie turi progą išgirsti daug įvairių *kitų* bendraamžių samprotavimų. Droviems vaikams ir tiems moksleiviams, kurie dar nėra išvystę gebėjimų kalbėti grupėje, tokia grupė padeda sužinoti savo bendraamžių nuomonę įvairiais klausimais, mokytis naujų elgesio formų, stebėti ir modeliuoti kitų elgesį. Taigi, iš vienos pusės, didelės grupės pobūdis leidžia būti pasyviais dalyviais, iš kitos – aktyviais bendraamžių grupės stebėtojais. Dirbdami tokio dydžio grupėse, jų vadovai gana greitai atpažįsta tuos moksleivius, kuriems sudėtinga prisitaikyti prie didelio grupės dalyvių skaičiaus ir valdyti savo elgesį. Tokiu atveju šie moksleiviai gali būti nusiųsti į *mažą grupę* arba jiems gali būtų pasiūlyta individuali socialinių gebėjimų lavinimo programa. Nustačius, kad moksleivis įgudo taikyti naujus socialinius gebėjimus mažoje grupėje, vėliau, siekiant veiksmingesnės elgesio generalizacijos, siūloma sudaryti jam sąlygas mokytis pritaikyti naujas elgesio formas didelėje grupėje.

Kai kurie autoriai pabrėžia, kad klases padalijus į mažesnes grupes ugdymo procesas tampa veiksmingesnis (Rose, 1982; Bandzevičienė, 1999; Jacikevičienė ir kt., 1999). Vedant socialinių gebėjimų lavinimo programą didelėje grupėje, taip pat siūloma moksleivius jungti į mažesnius darinius, o su visa grupe susitikti darbo pradžioje ir pabaigoje – duodant nurodymų, vedant diskusijas ir formuluojant išvadas. Dirbant su didele grupe (klase), ją galima padalyti į dvi ar net keturias mažas grupes.

Maža grupė. Mažą grupę gali sudaryti nuo 2 iki 15 narių. Literatūroje grupės pagal narių skaičių diferencijuojamos įvairiai, pavyzdžiui, nuo 2 iki 6, nuo 7 iki 12 ir nuo 13 iki 25 narių (Teresevičienė, Gedvilienė, 2000). Darbas su maža grupe leidžia kiekvienam individui pareikšti savo nuomonę ir būti išklausytam. Maža grupė suteikia saugumo jausmą, tai padeda nariams labiau atsiverti, jausti mažesnę įtampą. Mokslininkai ir praktikai socioeducacinių programų taikymo mažose grupėse metodą pasitelkia labai plačiai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose socialinių gebėjimų lavinimo ir kitas socioeducacines programas ilgą laiką buvo įprasta vesti mažose grupėse. Reikia pažymėti, kad socialinių gebėjimų lavinimas mažose grupėse dažniau yra diegiamas orientuojantis į intervencinę pagalbą. Tokios moksleivių problemos kaip bendraamžių atstūmimas, izoliavimas, agresyvumas veiksmingai sprendžiamos derinant kelias darbo

formas (individualų darbą; darbą mažoje grupėje, įtraukiant vaikus, kurie gali savo pavyzdžiu būti modeliais; darbą su didele grupe (klase), padedant jai keisti požiūrį į kintantį vaiko elgesį).

Grupių sudarymas

Į socialinių gebėjimų lavinimo grupę moksleiviai patenka skirtingais būdais: a) socialinis darbuotojas nustato vaikų poreikį mokytis naujų socialinio elgesio formų, b) moksleiviai kreipiasi savarankiškai arba c) gali būti atsiųsti kitų specialistų (pvz., klasės vadovo, psichologo). Formuojant vaikų ar jaunuolių grupes, kuriose bus lavinami jų socialiniai įgūdžiai, svarbu kreipti dėmesį į grupės sudėtį (narių amžių, išsivystymo lygį, prasižengimų pobūdį, elgesio specifiką ir kt.). Pateikiama lentelė, kurioje išsamiau nurodoma, kokiais kriterijais remiantis siūloma vaikus paskirti į

14 lentelė. Socialinių gebėjimų lavinimo grupių sudarymo kriterijai

Rekomenduojama į vieną grupę burti vaikus, kurių (kurie):	Nerekomenduojama į vieną grupę burti vaikų, kurių (kurie):
<ul style="list-style-type: none"> • panašūs amžius; • ta pati lytis; • panašūs interesai; • panašūs socialinių gebėjimų lygis; • panašūs socialinių gebėjimų trūkumas; • panašaus pobūdžio prasižengimai; • ta pati mokykla / kaimynystė (kai kuriais atvejais tai netinka); • panašūs poreikiai; • panašios problemos; • nuolat vartoja psichotropines medžiagas (narkotikus ar alkoholį). 	<p><i>labai skiriasi:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> amžius; lytis; intelekto koeficientas; socialinių gebėjimų lygis ir jų trūkumas; probleminio elgesio pobūdis; <ul style="list-style-type: none"> • toks pat probleminis elgesys (kartais tai nėra blogai); • rimtos elgesio problemos; • turi ir neturi asmenybės sutrikimų; • elgesio problemos susijusios ir nesusijusios su narkotikų vartojimu; • elgesio problemos susijusios ir nesusijusios su lytimi; • elgesio problemos susijusios su vagiliavimu ar smurtu; • turi ryškių nukrypimų; • susiduria su daug problemų.

vieną grupę ir kokios grupės dalyvių ypatybės riboja lavinimo(si) procesą bei grupės darbą.

Taisyklių kūrimas

Lavinant socialinius moksleivių gebėjimus grupėje, viena iš svarbių užduočių – **darbo taisyklių grupėje kūrimas**. Kaip ir kasdienėje veikloje, grupių veikloje svarbios *taisyklės*, t. y. aiškūs susitarimai apie tai, ką galima ir ko negalima daryti skirtingose situacijose. Taisyklės gali būti pateiktos vadovo arba kuriamos visos grupės narių, atsižvelgiant į jų poreikius, grupės specifiką. Grupės taisyklių kūrimas yra organizuojamas darbo pradžioje ir duoda galimybę plėtoti geresnius, tarpusavio pasitikėjimą skatinančius santykius, leidžia ugdytiniams pajusti lygybę grupėje, padeda gerbti ir priimti individualius skirtumus – tai, anot N. Frederickson (2003), ypač svarbu vykdant moksleivių socialinių gebėjimų lavinimo programą. Anot M. Teresevičienės ir G. Gedvilienės (2003), šios užduoties (grupės taisyklių kūrimo) tikslas – mokytis pastebėti kitų poreikius, skatinti pasitikėti kitais, suteikti vienodas galimybes dalyvauti grupės darbe. Mokslininkų atlikti tyrimai patvirtina, kad, mokiniams stengiantis laikytis savo sukurtų taisyklių, pakito ir jų socialiniai gebėjimai – tartis su kitais grupės nariais, pastebėti kitų poreikius.

Kuriant taisykles labai svarbu vaikus ir ypač jaunuolius įtraukti į taisyklių kūrimo procesą – tai didina motyvaciją patiems laikytis nustatytų taisyklių, skatina prisiimti atsakomybę už savo elgesį. Būtina atsižvelgti ir į grupėje dalyvaujančių vaikų amžių – kuo jaunesni vaikai, tuo paprastesnės turėtų būti taisyklės ir jų formuluotės, jų turėtų būti mažiau. Vyresniems moksleiviams siūloma suteikti daugiau atsakomybės kuriant taisykles. Rekomenduojama grupės vadovui iš anksto būti apgalvojus, kokių taisyklių grupėje reikėtų laikytis (pvz., lankomumo, pagarbos ir t. t.), kad pastebėjus, jog stokojama bazinių taisyklių veiksmingam grupės darbui, pasiūlytų jas įtraukti į sąrašą.

Kuriant taisykles labai reikšminga ir jų formuluotė. Abstrakčios, neigiamais teiginiais formuluojamos taisyklės vaikams būna nesuprantamos, o negatyvus formuluotės aspektas (pvz., nesimušti, nebėgioti ar pan.) gali padaryti priešingą poveikį, nuteikti ugdytinius prieštarauti. Praktinė patirtis atskleidžia, kad kuriant taisykles vaikai dažnai provokuoja ir teiraujasi, ką daryti, jei susitarimai tinkamai elgtis bus pažeidžiami. Siūloma

kalbėtis su grupės dalyviais apie tai, kad svarbu negalvoti apie bausmes, bet pamąstyti apie paskatinimus už tinkamą elgesį.

Pirmojo susitikimo su grupe metu skiriama laiko grupės nariams artimiau susipažinti. Net jei grupę sudaro tos pačios klasės vaikai, nereikėtų vengti skirti pakankamai laiko šiai užduočiai atlikti, nes moksleiviai ne visada pažįsta savo bendraklasius, jei su jais artimiau nedraugauja. Kita priežastis, dėl kurios verta šiam įvadiniam grupės darbui skirti daugiau dėmesio, yra tai, kad keitimasis asmenine informacija gerina tarpusavio santykius, teigiamai veikia grupės klimatą, taip pat padeda suaugusiajam, dirbančiam su grupe, geriau pažinti grupės dalyvius.

Vedant socialinių gebėjimų lavinimo pratybas, remiamasi grupių raidos teorinėmis nuostatomis. Tad kiekvieno susitikimo su grupe metu atsižvelgiama į grupės raidos stadiją, psichologinį klimatą, tarpasmeninę dalyvių sąveiką. Pavyzdžiui, jei stebint darbą grupėje matyti, kad moksleiviai sunkiai susikoncentruoja, jaučiama įtampa, taikomos papildomos priemonės – psichogimnastiniai pratimai, siekiant sėkmingai įveikti šį grupės raidos etapą.

3.5.3.1. Socialinių gebėjimų lavinimo grupėje metodai

Moksleivių socialinius gebėjimus lavinant grupėje, remiamasi anksčiau pristatytomis (3 pav.) bazinėmis socialinių gebėjimų lavinimo procedūromis.

1. **Nurodymai:** trumpai supažindinama su socialinio gebėjimo apibrėžtimi, pateikiama pavyzdžių, moksleivių prašoma nurodyti pristatyto gebėjimo pavyzdžių, siūloma vaikams pasidalyti savo patirtimi.
2. **Modeliavimas:** demonstruojamas socialinis gebėjimas (socialinis darbuotojas / pedagogas parodo visus gebėjimo etapus).
3. **Praktikavimasis:** vaikai patys išmėgina naują socialinį gebėjimą žaisdami (vaidindami) įvairias situacijas.
4. **Grįžtamasis ryšys:** kiti grupės dalyviai ir vadovai dalijasi išpuodžiais apie tai, kaip moksleiviams sekėsi – pagiria, skatina; moksleivio verbalinis savo veiklos įvertinimas.
5. **Elgesio generalizacija:** pasiūloma iki kito susitikimo pritaikyti naują gebėjimą kasdienėse gyvenimo situacijose.

Rekomendacijos grupių vadovams

- Iš anksto parenkite socialinių gebėjimų etapus ir pavyzdį, pagal kurį modeliuosite socialinį įgūdį. Pademonstruokite aiškų neprikaištingo elgesio pavyzdį.
- Kuo mažiau kalbėkite; pagrindinis uždavinys – formuoti įgūdžius.
- Suteikdami vaikui grįžtamąjį ryšį, atskirkite kiek galima daugiau teigiamų dalykų, net jei ne visi socialinio įgūdžio etapai buvo pereiti.
- Jei reikia, paprašykite, kad moksleivis atliktų pratimą dar kartą, esant reikalui, leiskite jam pasikeisti vaidmenimis, kad jis galėtų stebėti ir pamatyti teisingai taikomo socialinio gebėjimo poveikį.
- Priminkite konkretaus socialinio gebėjimo teikiamą naudą, apibendrinkite, paskirkite namų užduočių.

Socialinių gebėjimų įtvirtinimas

Keletą kartų įtvirtinus socialinį gebėjimą, svarbu paskatinti vaikus / jaunuolius nepamiršti ir nuolat lavinti jį kasdieniame gyvenime.

Jei grupė susitinka nebe pirmą kartą, pradžioje prisimenamas paskutinis socialinis gebėjimas, kurio buvo mokomasi. Pasisveikinęs su moksleiviais, grupės vadovas primena socialinio gebėjimo pavadinimą ir prašo grupės dalyvių pasidalyti savo patirtimi, kaip sekėsi ši gebėjimą pritaikyti realiame gyvenime. Labai svarbu išklausti kiekvieną grupės narį, pageidaujantį pasisakyti, turi būti suteikiama galimybė visiems vaikams pasidalyti savo patirtimi. Šiame etape reikia įdėmiai išklausti vaikų pasisakymus siekiant išsiaiškinti, ar pastarąjį socialinį gebėjimą vaikai sugeba pritaikyti savo elgesyje. Esant reikalui, reikia priminti konkrečius socialinio gebėjimo žingsnius, o nustačius, kad vaikai dar negeba pritaikyti naujo gebėjimo savo elgesyje natūralioje aplinkoje – suteikti jiems galimybę lavintis pratybų metu. Ne mažiau svarbu vaikus pagirti už konkretų teigiamą elgesį, taip paskatinant ir ateityje veikti prosocialiai.

Namų užduotys moksleivius pratina naudotis išmoktu socialiniu gebėjimu.

Skiriant namų užduočių galima:

- 1) *paašškinti namų užduoties tikslą ir tai, kaip ją reikia atlikti;*
- 2) *išvardyti situacijas, su kuriomis moksleiviai iš tiesų susiduria gyvenime: kiekvienas turi sugalvoti situacijų, kuriose kitą savaitę jis gali pritaikyti aptariamą socialinį įgūdį;*
- 3) *pateikti struktūrą ir esmę: kartu su paaugliu socialinis pedagogas /*

darbuotojas suformuluoja konkrečią, įvykdomą užduotį (kur, kada, su kuo, ką);

4) *užrašyti ir susitarti*: paauglys (ar grupės vadovas) užrašo visas užduoties detales į užduočių sąsiuvinį (kuriame yra surašyti ir svarbiausi mokymosi dalykai, susiję su įvairiais įgūdžiais);

5) *numatyti galimą nesėkmę*: grupės vadovas perspėja, kad nors įgūdis bus taikomas tinkamai, gali nepavykti pasiekti laukiamo tikslo.

Pratybų pradžioje namų užduotims aptarti siūloma laikytis pateiktų rekomendacijų:

1) *Individualus aptarimas*. Grupės vadovas paklausia jaunuolio, kaip jam sekėsi atlikti užduotį.

2) *Gerai atliktų užduočių patvirtinimas*. Grupės vadovas aptaria su jaunuoliu tokius dalykus:

- ką pasisekė padaryti gerai?
- koks buvo rezultatas?
- ar tikslas buvo pasiektas?
- ką buvo galima padaryti geriau?

3) *Nelabai gerai atliktų užduočių analizė*. Grupės vadovo reakcija priklauso nuo tam tikrų „nesėkmės“ priežasčių. Galimos priežastys:

- tinkamas įgūdžio taikymas ne visada laiduoja sėkmę;
- įgūdis buvo taikomas neteisingai (grupės vadovas stengiasi nustatyti, kas buvo padaryta ne taip, kaip reikia);
- jaunuolis neišdrįso pritaikyti įgūdžio;
- nepasitaikė tinkama situacija;
- jaunuolis pamiršo apie tai arba jam tiesiog nesinorėjo.

Moksleivių socialiniams gebėjimams įtvirtinti savo elgesyje reikalingas intensyvus grupės vadovo, mokytojo ir tėvų ar globos namų socialinių darbuotojų bendradarbiavimas. Mokytojai ir tėvai ar socialiniai darbuotojai toliau formuoja išminktą įgūdį kasdiniame jaunuolio gyvenime, pasitelkdami tokius metodus kaip:

- socialinio gebėjimo taikymo įtvirtinimas (nepamirštama to aptarti, kai paauglys pritaiko įsisavintą įgūdį);
- socialinio gebėjimo taikymo skatinimas, pvz., nurodant progą, kada būtų galima pritaikyti įgytą įgūdį;
- papildomų progų taikyti gebėjimą suradimas, pvz., kalbantis su socialiniu darbuotoju;

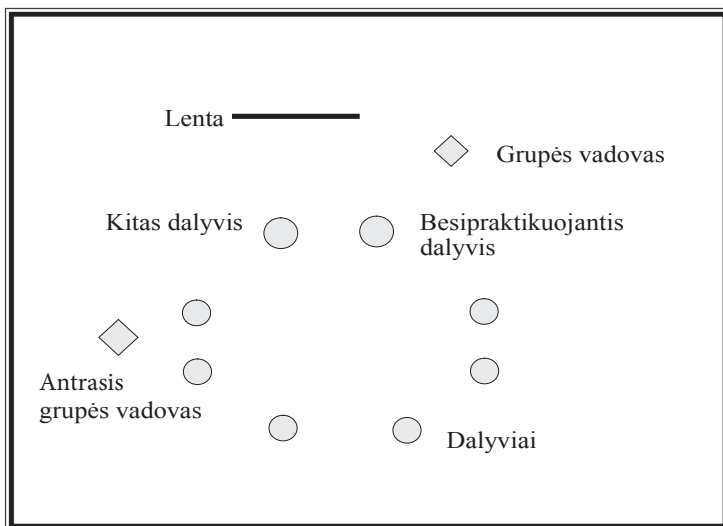
- progų taikyti gebėjimą (mokymosi situacijų) sukūrimas kasdieniame gyvenime, kad jaunuoliai kuo dažniau galėtų mokytis jį taikyti.

3.6. Praktinės rekomendacijos

3.6.1. Tinkamos aplinkos sukūrimas

Kaip ir dirbant su bet kokia kita grupe, vedant socialinių gebėjimų lavinimo pratybas vaikams ar jaunuoliams, patartina atsižvelgti į tam tikrus pasiūlymus, kaip ruošti erdvę susitikimams: patalpos dydį, apšvietimą, baldų išdėstymą ir pan. Svarbu, kad tai būtų rami ir saugi vieta, kurioje nesigirdėtų pašalinių garsų ir kuri leistų grupės dalyviams atsipalaiduoti bei įsitraukti į mokymosi procesą. Patalpos darbui su grupe dydį pirmiausia lemia grupės dydis: atsižvelgiant į tai, siūloma pasirinkti nei per didelę (pvz., aktų ar sporto salę), nei per ankštą patalpą (kad, grupės nariams susėdus ratu ar puslankiu, kiekvienam dalyviui būtų patogų sėdėti). Reikia nuspręsti, kur grupės dalyviai sėdės (ant kėdžių, kilimo ir pan.). Pasitaiko, kad dirbant mokyklos patalpose nėra galimybių rasti kambarių, kuriuose būtų galima laisvai judėti – stalai pritvirtinti prie grindų ir pan. Tokiu atveju siūloma rinktis kitas patalpas (pvz., mokyklos biblioteką, muziejų ar socialinio pedagogo / psichologo kabinetą), nes kiekvienas grupės dalyvis turi turėti galimybę sėdėti ant atskiros kėdės ir, reikalui esant (pvz., ledlaužių metu), laisvai judėti. Siekiant, kad grupė veiksmingai funkcionuotų, socialinių pratybų metu jos dalyviai sėdi ratu arba puslankiu.

Erdvę ruošiant susitikimams svarbu sukurti jaukią aplinką. Gyvos gėlės, vaikų piešiniai ar darbeliai, šviesus (gali būti ir ryškesnis) sienų koloritas ar kitos įdomios interjero detalės pagyvina erdvę. Remiantis autorės praktine patirtimi pastebėta, kad, esant galimybei, socialinėms pratyboms moksleiviai mieliau renkasi tas patalpas, kuriose kitu metu nevyksta pamokos. Grupės vadovas, ruošdamas erdvę susitikimams, turėtų atkreipti dėmesį ir į patalpos apšvietimą. Siekiant sukurti jaukią atmosferą patalpa, kurioje bus dirbama su grupe, turėtų būti gerai apšviesta.

8 pav. Grupės dalyvių padėtis patalpoje (pagl. Goldstein, 1999)

Darbai su grupe reikalingos minimalios darbo priemonės – lenta su rašikliu (ar kreida), kortelių rinkinys kiekvienam dalyviui (kiekvienoje kortelėje nurodytas vienas socialinis gebėjimas: gebėjimo pavadinimas ir konkretūs žingsniai), jei vaikai nepažįstami – vardų kortelės. Plakatai (dideli lapai) su užrašytais socialinių gebėjimų etapais, kuriuos būtų galima iškabinti klasėje (dienos centre ar kitoje vietoje, kurioje vyksta socialinės pratybos), taip pat yra veiksminga priemonė, nes jie vaikams padeda prisiminti socialinio gebėjimo turinį ir drauge informuoja mokyklos ar kitos institucijos personalą bei netiesiogiai įtraukia į mokymo procesą (skatina stebėti vaikų elgesį, pagirti, reikalui esant – patarti). Tokius plakatus gali paruošti patys vaikai, grupės vadovas arba tai gali būti bendras jų darbas.

Vaiko ar jaunuolio socialinius gebėjimus lavinant individualiai, naudojamos tos pačios darbo priemonės (kortelių rinkinys, dideli popieriaus lapai su socialinio gebėjimo žingsniais), o esant tinkamoms sąlygoms, susitikimams skiriamas socialinio darbuotojo / pedagogo kabinetas.

3.6.2. Socialinių gebėjimų lavinimo programos planavimas

Ankstesniuose skyriuose supažindinta su socialinių gebėjimų lavinimo programos etapais, baziniais lavinimo metodais, buvo įvardyti pagrindiniai principai, kaip lavinti socialinius gebėjimus panaudojant kasdienės vaiko gyvenimo situacijas, individualaus darbo būdai, buvo pristatyti išsamūs darbo su vaikų ir jaunuolių grupėmis metodai. Šiame skyriuje norima pažymėti, į ką socialiniam darbuotojui svarbu atkreipti dėmesį planuojant socialinių gebėjimų lavinimo programą.

Socialiniam darbuotojui (ar kitam specialistui) šiuo atveju siūloma apvarstyti toliau pateiktus klausimus (15 lentelė).

15 lentelė. Socialinių gebėjimų lavinimo programos planavimas

Socialinių gebėjimų lavinimo programa diegiama konkrečiam vaikui ar jaunuoliui	Socialinių gebėjimų lavinimo programa diegiama vaikų ar jaunuolių grupėje
<ul style="list-style-type: none">• Kokie informacijos rinkimo metodai bus taikomi?• Ar pakanka surinktos informacijos nuspręsti, kokių socialinių gebėjimų vaikas / jaunuolis stokoja?• Ar programos tikslai realūs, įvykdomi, ar juos bus galima įvertinti?• Kokie socialiniai gebėjimai bus lavinami?• Kokia vieno susitikimo trukmė?• Kokia bendra socialinių gebėjimų lavinimo programos trukmė?• Kada, kur ir kiek kartų per savaitę vyks socialinės pratybos?• Kaip apie programą bus informuojami tėvai / globėjai?• Kokie poveikio įvertinimo instrumentai bus naudojami?	<ul style="list-style-type: none">• Kokie informacijos rinkimo metodai bus taikomi?• Ar pakanka surinktos informacijos nuspręsti, kokių socialinių gebėjimų vaikai / jaunuoliai stokoja?• Ar programos tikslai realūs, įvykdomi, ar juos bus galima įvertinti?• Kokie socialiniai gebėjimai bus lavinami?• Koks bus vaikų / jaunuolių skaičius grupėje?• Kokia grupės sudėtis?• Koks grupės vadovų skaičius?• Ar pratybose dalyvaus ir klasės vadovas / grupės auklėtojas?• Kokia vieno susitikimo trukmė?• Kokia bendra socialinių gebėjimų lavinimo programos trukmė?• Kada, kur ir kiek kartų per savaitę vyks socialinės pratybos?• Kaip apie programą bus informuojami tėvai / globėjai?• Kokie poveikio įvertinimo instrumentai bus naudojami?

Planuojant socioedukacinės programos turinį socialiniam darbuotojui pirmiausia būtina išanalizuoti surinktą informaciją ir nustatyti programos tikslus. Įvertinus moksleivių poreikius sprendžiama, kokio pobūdžio programa bus kuriama – prevencinė ar į problemų sprendimą nukreipta intervencinė programa. Vėliau, orientuojantis į programos turinį, atsižvelgiama į empirinių tyrimų duomenis, atskleidžiančius, kokie socialiniai gebėjimai skatina konkretaus elgesio pokytį. Pavyzdžiui, siekiant, kad tarpusavio sąveika būtų veiksminga, siūloma moksleivius mokyti tokių socialinių gebėjimų: *atpažinti kitų vaikų jausmus; gebėti atsiliepti į kitų jausmus; reikšti savo jausmus kitiems vaikams; pradėti pašnėsesį; tęsti ir baigti pokalbį; įsitraukti į grupės darbą* ir pan.

Parengus socialinių gebėjimų lavinimo programą, tolesniame etape svarbu kruopščiai parengti kiekvieno susitikimo planą. Kiekvienas pratybų susitikimas susideda iš tam tikrų komponentų, kuriuos būtina apsvarstyti ir numatyti.

16 lentelė. **Susitikimo komponentai**

- Tikslas
- Darbo priemonės
- Susitikimo eiga
- Veikla (būti pasirengusiam vesti papildomų patimų)
- Apibendrinimas

Kitas veiksnys, kurį reikia turėti omenyje planuojant socialinių gebėjimų lavinimo programą, tai – moksleivių amžius. Savaiame suprantama, kad pradinių klasių, vidurinės mokyklos moksleivių ar abiturientų psichosocialinis ir kognityvinis išsivystymas gerokai skiriasi. Todėl specialistai, ketinantys taikyti pasiūlytą elgesio lavinimo metodiką, turi atsižvelgti į kai kuriuos aspektus: pavyzdžiui, tikslo sudėtingumą, darbo apimties klausimą, programos specifiškumą (alkoholio vartojimo prevencinės programos tikslai labai skirsis, priklausomai nuo dalyvaujančių vaikų amžiaus), suaugusiųjų įtraukimą (pradinių klasių vaikų tėveliai ir pedagogai, tikėtina, bus linkę labiau įsitraukti į programą nei paauglių), metodinių priemonių taikymą (pradinių klasių mokiniai ar vaikai, neišlavinę skaitymo įgūdžių, negalės naudotis socialinių gebėjimų kortelėmis).

Į pasirengimą programai įeina ir poveikio įvertinimo klausimas. Galvojant apie programų įvertinimą dažnai orientuojamasi į rezultatus: *kas pasiekėitė? (Kiek pasiekėme savo tikslus? Kaip sekėsi programos dalyviams? Ar buvo sulaukta aplinkinių palaikymo? Kokių kitų rezultatų buvo pasiekta?)*. Tačiau programos vertinimas platesniame kontekste suteikia daugiau galimybių apžvelgti pokyčius. Tokiu atveju keliami klausimai: *kas vyko ir kaip tai vyko?* Praktikui profesionalui ne ką mažiau svarbu įvertinti savo paties praktinę veiklą.

Paauglių ir jaunesnių vaikų socialinė kompetencija plėtojama iš lėto, dėl šios priežasties socialiniams gebėjimams lavinti tikslinga skirti daugiau laiko, ugdymo procesą organizuoti nuosekliai ir kryptingai.

Programos apimtis

Socialinio darbo praktikams siūloma organizuoti socialinių gebėjimų lavinimo pratybas vaikams ne rečiau kaip kartą per savaitę, o rekomenduojama – du kartus per savaitę. Tuomet ugdytiniai turi galimybę naują socialinį gebėjimą bandyti pritaikyti savo kasdieniame gyvenime. Dažnai kyla klausimas – kokia turėtų būti programos apimtis? Trumpai atsakant galima būtų teigti, kad tai priklauso nuo: 1) poreikio, 2) turimų išteklių. Literatūros apžvalga rodo, kad socialinių gebėjimų lavinimo programų apimtis gali labai skirtis – būti trumpalaikė arba ilgalaikė. Atsižvelgiant į vaikų, kuriems socialinės pratybos yra skirtos, poreikius, programa gali būti šešių–aštuonių susitikimų intensyvus kursas arba ilgalaikė ir tęstis keletą metų. Ilgalaikė socialinių gebėjimų lavinimo grupė gali būti atvira, į ją gali įsijungti naujų narių. Vykdam socialines pratybas švietimo ir ugdymo įstaigose, esant galimybei rekomenduojama programai įgyvendinti skirti bent pusę mokslo metų.

Vieno susitikimo trukmė. Planuojant vieno susitikimo trukmę, pirmiausia reikėtų atsižvelgti į moksleivių amžių – kuo jaunesni vaikai, tuo trumpesnis turėtų būti susitikimas. Pavyzdžiui, pradinių klasių moksleiviams siūloma vesti ne ilgesnes nei 30 minučių trukmės pratybas. Vyresnių klasių mokinių susitikimas gali būti ilgesnis. Labai dažnai jo trukmę nulemia programos vykdymo vieta, pvz., mokykloje vykdam socialinių gebėjimų lavinimo programą, laikomasi tai institucijai būdingo darbo režimo – 45 minučių. Intensyvaus (pvz., dviejų, trijų dienų) programos kurso atveju organizuojami ilgesni – keletą valandų trunkantys susitikimai, o pertraukų laikas planuojamas atsižvelgiant į dalyvių amžių.

3.6.3. Socialinių gebėjimų lavinimo programų pavyzdžiai

Preveninės programos. Tyrėjai ir praktikai, remdamiesi išsamiais tyrimais ir praktine patirtimi, nurodo, kad būtina kurti ir įgyvendinti prevencines programas, skirtas vaikams ir jaunuoliams. Anot R. P. Weissbergo ir kt. (2003), veiksmingų prevencinių socialinės kompetencijos ugdymo programų įdiegimas praktikoje – patikima investicija į visuomenės ateitį.

Nūdienos sąlygos, kuriomis vaikai yra auginami ir auklėjami, pasikeitė iš esmės. Pastaraisiais dešimtmečiais smarkiai pakito šeimos struktūra: padaugėjo skyrybų, vis dažniau vaikus augina vienišos motinos. Didelis tėvų užimtumas, motinų išitraukimas į darbo rinką visą darbo dieną (t. y. už šeimos ribų) tapo norma. Tačiau tiesiogiai ne tiek šeimos struktūros pokyčiai turi įtakos sėkmingam vaikų vystymuisi, kiek yra svarbus tėvų ir vaikų emocinis artumas, bendravimas ir disciplina. Sumažėjęs tėvų dėmesys sąmoningam vaikų auklėjimui, ko-kybiškai vaikų–suaugusiųjų tarpusavio sąveikai lemia tai, kad apsauga nuo neigiamo aplinkos (žiniasklaidos, bendraamžių, bendruomenės) poveikio tampa vis sudėtingesniu uždaviniu. Ką jau kalbėti apie šeimas, kuriose egzistuoja skurdas, patiriamas fizinis arba emocinis smurtas, vaikų nepriežiūra, kuriose vaikai ir jaunuoliai neturi galimybių įgyti visuomenėje priimtų socialinių įgūdžių. Preveninės socialinių gebėjimų lavinimo programos suteikia galimybę įgyti asmeninių ir socialinių kompetencijų, teigiamų vertybių ir sulaukti aplinkos palaikymo – tai apsaugo vaikus ir jaunuolius nuo rizikingo elgesio ir padeda formuoti pozityvią elgseną.

Preveninės socialinių gebėjimų lavinimo programos yra skiriamos vaikams ir jaunuoliams, kurie neturi žalingų įpročių ar suicidinių polinkių, nedemonstruoja asocialaus elgesio apraiškų, neturi rimtų emocinių bei mokyklos nelankymo problemų ir pan. Šiems mūsų visuomenės nariams reikia suteikti galimybių gauti papildomą pozityvų pastiprinimą, įtraukiant kuo daugiau jų aplinkos šaltinių, kad galėtų tapti visaverčiais, aktyviais ir visiškai sveikais visuomenės nariais. Planuojant prevencines socialinio ugdymo programas rekomenduojama laikytis ekologinės teorinės perspektyvos ir įtraukti visus vaikų ir jau-

nuolių socialinės aplinkos išteklius (šeimą, bendraamžių, mokyklą, bendruomenę).

Siekiant rezultatyvaus poveikio vaikų elgesiui, rengiant prevencines socialinių gebėjimų lavinimo programas vaikams ir jaunuoliams rekomenduojama planuoti ilgalaikes programas, į kurias būtų įtraukta įvairių socialinių gebėjimų lavinimo metodų (elgesio instruktavimas, modeliavimas, vaidmenų žaidimai, generalizacija).

Literatūroje pateikiama įvairaus pobūdžio prevencinių socialinio ugdyimo programų modelių. Vienos iš jų yra labiau nukreiptos į vienos socialinių gebėjimų srities (pavyzdžiui, empatijos) lavinimą, kitos bando apimti skirtingus vaikų ir jaunuolių socialinius gebėjimus. Pavyzdžiui, L. Bulotaitė su kolegomis (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003) parengė prevencines programas, pagal kurias, atsižvelgiant į moksleivių amžiaus grupių ypatumus, yra mokoma socialinių gebėjimų tam tikra seka: pirmiausia skiriama laiko pažinti save, vėliau bendrauti, bendradarbiauti, taip pat sprendimo priėmimo gebėjimams, sunkumų įveikai. Moksleivius rekomenduojama mokyti spręsti konfliktus, pažinti jausmus ir emocijas (asmenines ir kitų žmonių), valdyti stresą ir pan.

Alkoholio ir kvaishalų vartojimo prevencinės programos. Anot L. Bulotaitės (1999), svaigiasias medžiagas pradeda vartoti asmenys, kurie prastai save vertina, nepasitiki savo jėgomis, jaučiasi atstumti, nemylimi, nereikalingi. Jie nemoka spręsti konfliktų, kylančių psichologinių problemų, neturi bendravimo įgūdžių, nuolat jaučia nerimą, įtampą. Tad socialinių įgūdžių lavinimo programos yra veiksminga profilaktikos priemonė ugdyti moksleivių psichikos atsparumui, puoselėti psichologinei brandai, pasirengimui atsispirti socialiniam spaudimui, tikintis, kad ateityje tai užkirs kelią svaiginimuisi kvaishalais.

N. S. Tobleris su kolegomis (2000, pgl. Greenberg ir kt., 2003) išanalizavo 207 prevencines programas ir nustatė, kad neinteraktyvios, tik į žinių ir informacijos suteikimą nukreiptos, žalingų įpročių prevencinės programos padarė minimalų poveikį vaikų elgesiui, o interaktyvios programos, kurių metu buvo lavinami moksleivių socialiniai gebėjimai, turėjo gerokai didesnę įtaką pozityviam vaikų elgesiui formuotis. Kaip atskleidė minėto autoriaus (Tobler ir kt., 2000) ir jo kolegų prevencinių programų analizė, jei programos intensyvesnės, jos ir veiksmingesnės. Tai išreiškus valandomis, siūloma tokio pobūdžio prevencines

programas diegti praktikoje 16 valandų, ne trumpiau (minimali rekomenduojama trukmė – 6 valandos).

Stengiantis, kad vaikai ir jaunuoliai nepradėtų vartoti alkoholio ir kitų kvaišalų, siūloma lavinti atsisakymo, tikslų formulavimo, atkaklumo, bendradarbiavimo, sunkumų įveikos įgūdžius. L. Bulotaitė (1999) alkoholio ir narkotikų vartojimo profilaktikos programose siūlo taikyti mišrius metodus: informacijos, žinių, nuostatų, vertybių ir socialinių įgūdžių lavinimo. Reikia pažymėti, kad diegiant alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimo prevencines programas ypač svarbu atsižvelgti į joje dalyvaujančiųjų amžiaus ypatumus: socialinių gebėjimų lavinimo programose, skirtose pradinėms, vidurinėms ir vyresnių klasių moksleiviams, užsibrėžiami skirtingi siekiai.

Praktika rodo, kad bendraamžių išitraukimas į žalingų įpročių prevencinių programų įgyvendinimą daro teigiamą poveikį. Profesionalų parengti moksleiviai sugeba kokybiškai perteikti ir įtaigiai pristatyti socialinių gebėjimų lavinimo programų medžiagą, nes bendraamžių *perduodama žinia* priimama tiesiogiai. Ne vienas tyrimas atskleidė, kad bendraamžių paramos panaudojimas tokio pobūdžio mokymams daro panašų poveikį kaip ir profesionalų (socialinių darbuotojų, psichologų) ir didesnį nei mokyklos pedagogų.

Socialinių gebėjimų lavinimo programos agresyviam elgesiui keisti. Agresyvus elgesys – dažna priežastis, dėl kurios moksleivis siunčiamas pas (mokyklos, globos namų ar kitos institucijos) socialinį darbuotoją. Agresyvūs vaikai daug rečiau užmezga teigiamus santykius su savo bendraamžiais. Remiantis literatūros šaltiniais (LeCroy, Milligan, 1991), užsienio šalių specialistai vis dažniau renkasi socialinių gebėjimų lavinimo metodus siekdami išspręsti moksleivių agresyvumo problemas. Vertinant iš socialinės kompetencijos perspektyvos, agresyvus vaikas stokoja socialinių gebėjimų, reikalingų kompetentingiems tarpusavio santykiams tarp bendraamžių palaikyti. Tokiu atveju praktikams siūloma orientuotis į socialinius gebėjimus, kurių vaikai stokoja (pvz., savo jausmų pažinimas, gebėjimas kalbėti nepertraukinėjant kito bendraamžio kalbos, neigiamų emocijų verbalizavimas, tinkamas atsakas į neigiamą komunikaciją, išitraukimas iš darbą grupėje, problemų sprendimo įgūdžiai ir pan.), ir planuoti intervenciją, siekiant keisti nepageidaujamą elgesį. Vyresnių klasių moksleiviams

rekomenduojama taikyti emocijų valdymo programas. Atlikta nemažai tyrimų (Pepler ir kt., 1995a; Pepler ir kt., 1995b), kurių metu buvo nustatyta agresyvių vaikų elgesio teigiamų pokyčių socialinių gebėjimų programai pasibaigus.

Socialinių gebėjimų lavinimo programos, skirtos padėti vaikams aktyviau įsitraukti į socialinę sąveiką. Socialinių gebėjimų lavinimas yra veiksminga pagalbos priemonė moksleiviams, atsitraukusiems iš socialinės sąveikos. Kadangi tokie moksleiviai nedemonstruoja destruktivaus elgesio – dažnai būna vieni, retai patys inicijuoja tarpusavio sąveikas, mažiau kalba, praleidžia nedaug laiko su bendraamžiais, jie retai patenka mokytojų akiratin dėl netinkamo elgesio, todėl rečiau sulaukia profesionalų pagalbos. Tačiau šiems vaikams labai dažnai reikia padėti tapti visaverčiais grupės, bendruomenės nariais. Socialinė izoliacija siejasi su tuo, kad vaikai taiko neveiksmingus socialinius gebėjimus arba nepakankamai pasitiki savimi. Vaikai, kurie pasirenka pasyvų vaidmenį bendraamžių grupėje, remiantis sociometrine literatūra, yra vadinami izoliuotaisiais ir priklauso žemiausiam socialiniam statusui. Taikant sociometrinio tyrimo metodą, izoliuotųjų statusui priskiriami tie vaikai, kurių nė vienas bendraamžis nepasirenka nei teigiamoms, nei neigiamoms sąveikoms (Coie, Dodge, 1983). Kaip liudija įvairių tyrimų duomenys (Coie ir kt., 1990), izoliuotųjų statusą turintys vaikai ir paaugliai, palyginti su populiariesniais jų bendraamžiais, rečiau patenka į prosocialius tarpusavio santykius skatinančią sąveiką ir turi mažiau socialinio pasirinkimo galimybių. Anot R. Želvio (1994), paauglių pasyvumą bendraamžių grupėje lemia skirtingos priežastys: kai kurie, atstumti bendraamžių, tampa izoliuoti savanoriškai, kitu atveju – tai individualistai, nepriklausantys nei grupėms, nei kompanijoms.

Vedant socialinių gebėjimų lavinimo programą droviems, sunkiai su aplinkiniais santykius užmezgantiems vaikams ir jaunuoliams, ypač patraukli yra darbo mažose grupėse forma. Grupė suteikia galimybę pritaikyti reikiamus socialinius gebėjimus natūralioje bendraamžių aplinkoje, tokiu atveju moksleiviai turi progą sulaukti iš aplinkinių savo elgesio teigiamo pastiprinimo. Į vaidmenų žaidimus siūloma įtraukti vaikus, kurie yra labiau socialiai kompetentingi, nes rodys tinkamą elgesio pavyzdį. Sudarant socioedukacinę programą rekomenduojama įtraukti bendravimo (susipažinimas, prisistatymas, gebėjimas užmegzti santykius, savo

nuomonės išsakymas ir pan.), bendradarbiavimo (gebėjimas įsitraukti į grupės darbą, gebėjimas priimti kritiką, gebėjimas išsakyti kritiką), atkaklumo gebėjimų. Esant galimybei, į socioeducacinę programą siūloma įtraukti pasitikėjimą savimi skatinančių užduočių. Kaip rodo tyrimai (Paine ir kt., 1982, pgl. LeCroy, Milligan, 1991), intervencinės programos, kuriose pasitelkiamas bendraamžių paramos aspektas, padeda izoliuotiems moksleiviams išmokti sėkmingai taikyti socialinius gebėjimus.

Socialinių gebėjimų lavinimas siekiant sumažinti bendraamžių grupės atstumimą. Kiekvienoje grupėje būna moksleivių, kurių bendraamžiai labai nemėgsta: iš jų viešai šaiposi, vengia su jais draugauti ir panašiai. J. D. Coie'us ir kt. (1990), J. N. Hughesas ir kt. (1991) teigia, kad agresyvių ir neagresyvių bendraamžių atstumtų vaikų charakteristika skirtinga. Pirmojo pogrupio bendraamžių atstumti vaikai yra hiperaktyvūs, nemėgstami ir elgiasi destruktiviai tarpusavio socialinės sąveikos metu (Coie ir kt., 1990). Atstumtų, bet neagresyvių vaikų charakteristika artima izoliuotųjų elgesio ypatumams, tačiau pasižymi ir tam tikrais skirtumais. Pavyzdžiui, izoliuoti vaikai ir paaugliai nėra taip intensyviai bendraamžių nemėgstami, rečiau tampa patyčių objektais negu bendraamžių atstumti moksleiviai. Pastarajam atstumtųjų pogrupiui būdingi tokie požymiai kaip nepatraukli fizinė išorė, stilingumo stoka, nepakankamos akademinės galimybės, sportinis nekompetentingumas (Margolin, 2001).

Kadangi bendraamžių atstūmimo raida yra skirtinga, kuriant socialinių gebėjimų lavinimo programas svarbu atsižvelgti į atstūmimo priežastis ir vaikų elgesio specifiškumą. Socialinio darbo praktikoje pasitaiko atvejų, kai vaikas savo klasės mokinių yra atstumiamas ne dėl netinkamo elgesio, bet dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, yra labai apsilaidęs, nuo jo sklinda blogas kvapas. Tokiu atveju būtina planuoti kompleksinę pagalbą – tokį vaiką mokyti higienos įgūdžių. Kadangi bendraamžių nemėgstamas vaikas dažnai pasižymi ir menka savigarba, netinkamo elgesio apraiškomis, tad lygiai taip pat svarbu vaiką mokyti pozityvaus elgesio, padedančio sulaukti bendraamžių palankumo.

Kaip jau buvo aptarta anksčiau, socialinius moksleivių gebėjimus galima lavinti pasirenkant skirtingas darbo formas: individualiai dirbant su moksleiviu, vedant pratybas mažose grupėse su panašaus pobūdžio problemų turinčiais bendraamžiais ir organizuoti socialinių gebėjimų

lavinimą, įtraukiant visą klasės kolektyvą. Pastaroji darbo su grupe forma patraukli keliais aspektais: pirma, tai – erdvė, kurioje vaikas / paauglys ir yra atstumiamas, tad darbas su visu klasės kolektyvu įgalina keisti įprastas elgesio formas, būdingas ne tik žemo statuso vaikui, bet ir tiems, kurie negeba kito priimti, atstumia, ignoruoja ir pan. Antra, socialinė klasės erdvė suteikia galimybę modeliuoti bendraamžių, kurie yra labiau socialiai kompetentingi, elgesį. Nereikėtų pamiršti ir šeimos įtakos formuojant vaikų elgesį, nes kai kuriais atvejais vaikų ir paauglių socialiniai sunkumai yra problemiški santykių su artimiausia aplinka (tėvais ar kitais globėjais) priežastis. Dėl šios priežasties labai veiksminga šeimos narius įtraukti (tiesiogiai ir netiesiogiai) į vaikų / jaunuolių socialinių gebėjimų lavinimą.

Socialinių pratybų įgyvendinimas bendrojo lavinimo mokykloje. Ieškant optimalių socialinių gebėjimų lavinimo galimybių, siūloma pasirinkti bendrojo lavinimo mokyklą kaip instituciją, sudarančią plačias edukacines sąlygas organizuoti tokio pobūdžio ugdymą. Bendrojo lavinimo mokykloje vyksta organizuotas, planingas, nuoseklus mokymas, tai – erdvė, kurioje moksleiviai įgyja ne tik akademinį žinių, bet ir turi galimybę mokytis socialinių vertybių ir elgesio. Bendrojo lavinimo mokykla – tai vieta, kurioje socialinis mokslievių ugdymas gali būti veiksmingas panaudojant esamus išteklius ir ugdymo sąlygas.

Pavyzdžiui, klasė yra ideali erdvė šio pobūdžio socialiniam ugdymui, nes socialiniai gebėjimai turi būti lavinami, praktiškai pritaikomi ir tiriama vaiko įprastoje bendraamžių grupėje (Combs, Slaby, 1977; Sheridan et al., 1999). Anot E. Gambrill (1977, pgl. LeCroy, 1983), socialinių gebėjimų lavinimas klasėse gerina socialinius ryšius. Klasė yra saugi ir palanki aplinka mokytis naujų socialinių gebėjimų (Pivorienė, Sturlienė, 2005). Mokyklos, kaip mokslievių socialinį ugdymą kryptingai organizuojančios institucijos, vaidmenį pabrėžia ir užsienio tyrėjai. Pavyzdžiui, D. Hopkinsas ir kt. (1998) darbe, gvildenančiame mokyklos ir klasės veiklos veiksmingumo klausimus, išryškina ugdytinių socialinės raidos mokykloje skatinimo svarbą. Anot C. W. LeCroy'aus, K. B. Milligano (1991), S. M. Sheridan ir kt. (1999), būtina tobulinti sisteminės socioedukacines programas, skirtas bendrojo lavinimo mokyklų mokslievių socialiniam elgesiui ugdyti. S. R. Rose (1983) taip pat pabrėžė bū-

tinumą lavinti visų bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių socialinius gebėjimus (dėl prevencijos).

Klasė suteikia plačią erdvę modeliuoti elgesį ir grįžtamojo ryšio galimybių, padeda ugdyti asmens socialinę kompetenciją (Rose, 1972, pgl. LeCroy, 1983; Frederickson, 2003). Tyrėjai taip pat pabrėžia, kad klasės padalijimas į mažesnes grupes didina ugdomojo proceso veiksmingumą (Jacikevičienė ir kt., 1999), o laiko aspektu vienas grupės vadovas vienu metu gali dirbti su daugiau moksleivių (Rose, 1983).

Lavinant moksleivių socialinius gebėjimus rekomenduojama glaudžiai bendradarbiauti su ugdomosios klasės vadovu, nes tai padeda atskleisti daugiau informacijos apie klasės moksleivių socialinius gebėjimus, gauti grįžtamąjį ryšį apie lavinimo veiksmingumą, skatinti lavinamų gebėjimų įtvirtinimą. Derėtų klasės vadovą įtraukti į socialinių gebėjimų lavinimo procesą.

Praktinė patirtis rodo, kad veiksmingai įgyvendinti edukacinę programą ypač padeda palanki institucijos, kurioje vykdoma programa, administracijos nuomonė. Prieš pradėdant vykdyti socialinių gebėjimų lavinimo programą, rekomenduojama įstaigos administraciją supažindinti su edukacinės programos tikslais, turiniu ir darbo metodais.

Reikia pažymėti, kad vaikų socialinius gebėjimus galima kryptingai lavinti ir kitose institucijose, kuriose yra organizuojamas vaikų ugdymas ir globa (pvz., dienos centruose, globos ir ugdymo institucijose, šeimose ir kt.).

Diskusijų klausimai ir užduotys pasikartoti

1. Įvertinkite savo rytmetines užduotis ir įvardykite, kokių gebėjimų jums reikia joms įvykdyti (pavyzdžiui, kavai išvirti reikia: užvirinti vandens iki reikiamos temperatūros, į puodelį įsiberti reikiamą kiekį kavos ir cukraus).
2. Įvertinkite, kokių socialinių gebėjimų jums pakanka (jaučiatės kompetentingi) ir kokių stokojate.
3. Remdamiesi pateiktu atveju, suformuluokite ilgalaikį ir trumpalaikį tikslus. 8 metų Lukas – dienos centro lankytojas. Berniukas nesirūpina savo higiena ir apranga: nesiprausia, nuo jo dažnai sklinda nemalonus kvapas, jo drabužiai nešvarūs.
4. Pateiktas netinkamai suformuluotas taisyklės perrašykite vaikams suprantama kalba, jų negatyvų aspektą pakeiskite į pozityvų: *nevėluoti, neprasivardžiuoti, nesimušti, nerėkauti, nelakstyti, nesistumdyti, nemėtyti daiktų, už kiekvieną pažeistą taisyklę laukia bausmė.*

4 skyrius

TĖVYSTĖS GEBĖJIMŲ UGDYMAS

Lietuvių kalboje žodis „tėvystė“ apibrėžia vyro buvimą tėvu, o anglų kalboje yra trys skirtingi žodžiai: „fatherhood“ reiškia tėvystę, „motherhood“ – motinystę, o „parenthood“ – abiejų lyčių tėvų vaidmenis ir funkcijas.

Šiame tekste žodis „tėvystė“, vartojamas abiejų tėvų funkcijoms ir vaidmenims apibūdinti, atitinka anglų kalbos žodį „parenthood“. Tėvai atlieka biologines (gimdytojų), vaiko globos ir priežiūros, auklėjimo, ugdymo ir vertybių perdavimo funkcijas. Tačiau tėvystė gali būti apibūdinama biologiniu-socialiniu (įvaikinimo atveju – tik socialiniu) vaidmeniu, tikslinga veikla ir dinamišku procesu. Tėvystė yra ypatingos veiklos procesas, vykstantis apibrėžtame socialiniame kontekste. Pagrindinis tėvystės tikslas – laiduoti vaiko gerovę (Liobikienė, 2009).

Tėvystė gali būti pozityvi ir negatyvi. Pozityvi tėvystė – tai tinkama vaiko globa, išmintinga vaiko kontrolė ir veiksminga pagalba, atsiliepiant į fizinius, psichologinius, emocinius, intelektinius, socialinius ir dvasinius vaiko poreikius. Pozityvią tėvystę reikia ugdyti: suteikti tėvams žinių apie vaiko poreikius ir vaiko vystymąsi bei padėti tėvams išsiugdyti reikalingų gebėjimų.

M. R. Sandersas ir A. Ralphas (2004) siūlo penkis pozityvios tėvystės ugdymo lygmenis.

Pirmasis lygmuo – universalioji prevencija. Informacija, reikalinga visiems tėvams, plačiai skleidžiama per masinio informavimo priemones, šeimų klubus, stovyklas, tėvų grupes. Daug dėmesio skiriama tėvų tarpusavio bendravimui, šeimos sutelktumo ugdymui, vaiko poreikių atpažinimui ir patenkinimui, vaiko vystymosi ir ugdymo klausimams. Programa skirta tėvams, auginantiems vaikus nuo gimimo iki paauglystės.

Antrasis lygmuo – tikslinė prevencija. Programos skiriamos tėvams,

kuriems kyla problemų auginant ir auklėjant vaikus. Dirbama individualiai ir grupėse, aptariamose situacijos, keliančios tėvams nerimą, ir suteikiama informacijos apie vaiko netinkamo elgesio priežastis.

Trečiasis lygmuo – pirminė priežiūra. Tėvams, kuriems nepakanka žinių ir gebėjimų ugdymo, reikalinga aktyvi priežiūra. Programa pradedama individualiais susitikimais (1–4), po to dirbama grupėje, o esant reikalui, apsilankoma namuose, modeliuojamas tėvų elgesys. Ši programa ypač taikytina paauglėms vienišoms motinoms, labai jauniems tėvams, neturintiems jokios patirties ir pagalbos, proto negalią turintiems tėvams ir pan.

Ketvirtasis lygmuo – standartinis – yra tėvų, kurie augina vaikus, turinčius ryškių elgesio ir emocijų sutrikimų, konsultavimas ir jų gebėjimų ugdymas. Šiame lygmenyje tėvai kreipiasi pagalbos savanoriškai. Dirbama individualiai su tėvais pagal jų poreikius ir problemas, kartais sudaromos mažos tėvų grupės. Tėvai gali lankyti tėvystės gebėjimų ugdymo pirmojo lygmens pratybas.

Penktasis lygmuo – vadinamoji sustiprinta tėvystės programa, skirta disfunkcinių daugiaproblemų šeimų tėvams. Šeima įvertinama, joje lankomasi, ji individualiai konsultuojama, sprendžiamos šeimos problemos. Mokoma ne tik tėvystės gebėjimų, bet ir valdyti pyktį, bendrauti šeimoje, spręsti problemas.

Negatyvi tėvystė – tėvai apleidžia vaikus, juos auklėdami nenuosekliai, autoritariškai arba viską leisdami, nenustatydami jokių ribų ir taisyklių. Negatyvios tėvystės pasekmės yra sudėtingos ir skaudžiai paliečia vaikus. Menka savigarba, nepasitikėjimas, negebėjimas mylėti, bendravimo sunkumai, polinkis į priklausomybes ir asocialus elgesys yra susiję su negatyvia tėvyste. Kiekviename vaiko amžiaus tarpsnyje tėvai turi skirtingų užduočių.

Tėvystės gebėjimų ugdymas yra svarbi socialinio darbo sritis. Laiku ir tinkamai organizuojant tėvų mokymą galima tikėtis ilgalaikio poveikio visuomenėje.

17 lentelė. Tėvystės uždaviniai skirtingais vaiko amžiaus tarpsniais

Gyvenimo ciklas	Uždaviniai	Nuosekli pozityvi tėvystė	Galimos problemos esant negatyviai tėvystei
Ankstyvoji kūdikystė (0–18 mėn.)	Pasitikėjimas, saugumas	Vaikas išmoksta pasitikėti, saugiai prisiriša.	Jei vaiko poreikiai nepatenkinami, nesusiformuoja saugus prierašumas, vaikas negeba pasitikėti, pakinta vaiko elgesys.
Kūdikystė (18 mėn. – 3 metai)	Autonomija	Susiformuoja autonomijos jausmas, vaikas suvokia save kaip atskirą individą, tačiau susijusį ir priklausantį tėvams.	Jei vaikas neskatinamas, nesidžiaugiama jo pasiekimais (tualetas), jis nuolat gėdijamas arba nekreipiamas į jį dėmesio, vaiko autonomijos jausmą nustelbs gėda, abejonė, menkavertiškumas, neryžtingumas.
Ankstyvoji vaikystė (3–5 metai)	Iniciatyvumas	Iniciatyva, kūrybinga vaizduotė, suaugusiųjų elgesio mėgdžiojimas, smalsumas, tyrinėjimas.	Jei vaikas nuolat baramas, jo smalsumas slopinamas, vaikas jaučia kaltę, yra pasyvus, nedrąsus, susikaustęs.
Jaunesnysis mokyklinis amžius (nuo 5–6 iki 11 metų)	Pareigos ir atsakomybės formavimas, gyvenimo realybės suvokimas, pasiekimai mokykloje	Pagalba vaikams adaptuotis mokykloje, mokyti, įveikti sunkumus, bendrauti. Motyvacijos mokyti skatinimas pastebint ir įvertinant stipriąsias vaiko savybes.	Jei vaikas nuolat baramas dėl nesėkmių, iškritikuojamas, formuojasi menkavertiškumo jausmas, atsiranda nenoras mokyti, vengiama mokyklos, gali išsivystyti psichosomatiinių susirgimų dėl nuolatinės įtampos ir baimės.
Paauglystė (12–15 metai)	Identitetas	Paauglys mokosi suaugusiojo vaidmens, vyksta lyties identifikacija, paauglys priima save ir kitus, žino gyvenimo tikslus ir jų siekia, susiformuoja vertybių sistema.	Identiteto krizė, susvetimėjimas, mokyklos nelankymas, nusikalstamas elgesys, alkoholio ar narkotikų vartojimas.

4.1. Teoriniai tėvystės gebėjimų ugdymo pagrindai

Biheavioristinis požiūris. Pagrindinė teorija, kuria remiantis parengta tėvystės gebėjimų ugdymo programa tėvams, auginantiems vaikus iki paauglystės, yra biheivorizmas – nuostata, kad sustiprinant gerą vaikų elgesį galima pasiekti teigiamų vaikų auklėjimo rezultatų, ir atvirkščiai – nuolat pabrėžiant vaikų blogą elgesį negalima tikėtis iš jų gero elgesio. Kiekvienas elgesys yra susijęs su situacija arba kontekstu bei elgesio pasekmėmis. Elgesio pokyčiai yra susiję su situacijos ir elgesio pasekmių pokyčiu. Pavyzdžiui, tėvai eina su vaiku į parduotuvę. Vaikas nori, kad tėvai nupirktų jam patinkantį daiktą, tačiau jie negali to padaryti. Vaikas pradeda garsiai verkti, prašyti ir net reikalauti, kad tėvai išpildytų jo norą. Norėdami, kad ši situacija daugiau nepasikartotų, tėvai turėtų ją pakeisti – prieš eidami į parduotuvę aptarti su vaiku, ką jie gali pirkti ir ko negali bei kokio elgesio tikisi iš vaiko. Tuo atveju, kai vaikas gerai elgiasi, tėvai jį turėtų pagirti ir pasiūlyti ką nors malonaus (apdovanojimas, teigiamo elgesio pastiprinimas).

Psichodinaminis požiūris. Tėvystės gebėjimai yra susiję su tėvų vaikystės patirtimi, išgyvenimais jų šeimose. Požiūriai, savęs ir kitų vertinimas neatskiriama nuo gilių pašąmonės procesų, kaip ir gebėjimai įveikti sunkumus per gynybinius mechanizmus. Tėvai įgalinami geriau pažinti save, atpažinti gynybinius mechanizmus ir taip keisti savo elgesį. Pavyzdžiui, motina kreipiasi į konsultantą dėl to, kad negali suvaldyti savo vaiko, kuriam septyneri metai. Moteris sako bijanti savo vaiko, nes jis jos visai neklauso, yra labai piktas. Kalbantis paaiškėjo, kad ji pati vaikystėje buvo auklėjama autoritariškai, todėl jai atrodo, jog negalima vaikui nustatyti taisyklių, ribų, nes šis gali jaustis taip blogai, kaip ji jautėsi vaikystėje; taigi moteris elgiasi pagal viską leidžiantį tėvystės modelį.

Humanistinis požiūris pabrėžia tėvų ir vaikų tarpusavio santykių pobūdžio reikšmę vaikų auklėjimo procesui. Vaikas gerbiamas kaip individas, lygus suaugusiesiems. Tėvų uždavinys – suprasti vaiką ir, bendradarbiaujant su juo, auklėti. Bendradarbiavimas su vaiku, empatija, pagarba vaiko asmeniui, teigiamas tėvų pavyzdys – tai pagrindiniai tėvų gebėjimai, kuriais grindžiami pozityvūs, pagarbūs tėvų ir vaikų santykiai (Adler, 1993; Dreikurs, Soltz, 1995).

Sisteminis požiūris. Sisteminio požiūriu vaiko elgesys yra susijęs su jo

aplinka. Pirmoji reikšminga sistema, kurioje vaikas gyvena, yra šeima. Joje vaikas susipažįsta su ribomis ir vaidmenimis, mokosi santykių su aplinka. Šeimoje formuojamas gebėjimas pasitikėti savimi ir kitais, vaikas jaučiasi saugus arba išgyvena nuolatinį stresą dėl šeimoje vykstančių procesų (Arent, 1984). Tėvai turi įvertinti vaiko elgesio kaitą, atsižvelgdami į pokyčius ar išgyvenamą stresą šeimoje. Šeimoje tvyrantis nerimas, pyktis, įtampa turi įtakos vaikui, kelia jam stresą, ir tai atspindi vaiko elgesys. Todėl, siekiant teigiamų vaiko elgesio pokyčių, reikia keisti šeimos narių elgesį.

Kadangi gyvenimas neįmanomas be streso, tėvų uždavinys – išmokyti vaiką tinkamai reaguoti į stresą ir jį įveikti.

4.2. Tėvystės gebėjimų mokymas grupėse

Tėvai gali būti mokomi individualiai ir grupėse. Grupės formuojamos atsižvelgiant į tai, kokio amžiaus vaikus tėvai augina. Tai labai svarbu, nes paauglių tėvams gali būti visai neįdomu klausytis informacijos apie kūdikių auginimą, ir atvirkščiai.

Organizuojant tėvų mokymą grupėse, reikia įvertinti šiuos veiksnius:

1. Vaikų amžius.
2. Tėvų poreikiai.
3. Tėvų ir šeimų problemos.
4. Grupės vadovo kompetencija.
5. Susitikimo vieta ir laikas.

Pasak D. Campbell ir G. Palmo (2004), asmenys, besiruošiantys vesti tėvų mokymą grupėse, turėti laikytis šių nuostatų:

1. Visi tėvai myli savo vaikus ir rūpinasi jais taip, kaip sugeba, todėl negalima jų smerkti už negebėjimą rūpintis vaikais. Mūsų pareiga – jiems padėti išsiugdyti reikiamą gebėjimų.
2. Visi tėvai patiria tam tikrų iššūkių ir sunkumų, tačiau gali tuos sunkumus panaudoti savo asmenybės augimui ir gebėjimams ugdyti.
3. Tėvai turi unikalios vaikų auginimo patirties, kuria gali pasidalyti su kitais. Dirbant grupėse reikia suteikti jiems galimybę tai padaryti.
4. Tėvystė susideda iš nuostatų, žinių ir įgūdžių. Kiekvienoje programoje pateikiame žinių, ugdome įgūdžius; naudodami gautą

informaciją, tėvai gali keisti savo nuostatas, išmokti pozityvių ir veiksmingų būdų auginti bei auklėti vaikus.

5. Rengiant tėvystės mokymo programas reikia atsižvelgti į kontekstą, kuriame tėvai gyvena, ir jų įsitikinimus, bendruomenės aplinką, šeimos formas.

Tėvystės mokymo grupių vadovai turi pasižymėti tinkamomis asmeninėmis savybėmis, turėti reikalingų žinių ir gebėjimų (Campbell, Palm, 2004; Hoghui, Long, 2004; Spaanjard, 2006; Liobikienė, 2008).

Pageidautina, kad grupių vadovai būtų:

1. Ganėtinai subrendę atsiliepti į tėvų poreikius, siektų ne jausti pasitenkinimą savimi ar patenkinti savo poreikius.
2. Gebantys rūpintis, atsiliepti į tėvų poreikius, pasirūpinti palankiu grupės klimatu, bendravimu.
3. Neteisiančios nuostatos – vadovas turi suprasti tėvų situaciją, padėti jiems įgyti tėvystės gebėjimų, tačiau jų neteisti ir nekritikuoti.
4. Jautrūs – gebėtų atpažinti grupės narių jausmus, jų savijautą grupėje, esant reikalui, užjaustų ir padėtų.
5. Organizuoti: grupės veiklos rezultatyvumas dažnai yra susijęs su vadovo gebėjimu organizuoti veiklą, pajauti grupės nuotaikas ir laiku atlikti intervenciją.
6. Lankstūs – gebėtų laiku ir tinkamai reaguoti į situaciją, derinti grupės ir atskiro grupės nario poreikius.
7. Kūrybiški, optimistiški ir turintys humoro jausmą – šios savybės padeda dirbti grupėje ir pasiekti grupės tikslus.

Darbui su tėvų grupe reikia:

1. Žinoti grupės vystymosi teorines perspektyvas, jas taikyti praktikoje.
2. Suprasti grupės vystymosi dinamiką ir ją pritaikyti dirbant su tėvų grupėmis.
3. Žinoti grupės vadovo ribas ir vaidmenis.
4. Suprasti grupėje vykstančius emocinius procesus ir mokėti juos valdyti.
5. Žinoti, kaip skirtingas vadovavimas grupei veikia grupės narius.
6. Žinoti, kaip identifikuoti grupės narių stipriąsias savybes ir ribotumus grupėje.
7. Taikyti aktyvaus mokymo metodus.

8. Žinoti bendruomenės išteklius, kur, esant reikalui, būtų galima nusiųsti tėvus.
9. Žinoti, kaip religiniai, etiniai ir kitokie skirtingumai pasireiškia tėvų gyvenime ir turi įtakos vaikų auklėjimui.

Sėkmingam darbui su tėvų grupe reikalingi gebėjimai:

1. Sukurti jaukią ir šiltą bendravimo, priėmimo aplinką.
2. Užtikrinti kiekvieno grupės nario psichologinį saugumą, kad kiekvienas galėtų jaustis saugus pasisakyti ir dalytis savo patirtimi.
3. Vadovauti diskusijai.
4. Prisiimti atsakomybę už psichologinį saugumą grupėje.
5. Skatinti grupės narių aktyvumą.
6. Suteikti grįžtamąjį ryšį, skatinti teigiamus pokyčius.

18 lentelė. Tėvystės įgūdžių mokymo grupės dinamika ir grupės vadovo strategijos

Grupės vystymosi etapas	Grupės vadovo tikslai	Iššūkiai	Vadovo strategija
Formavimas	Šiltai priimti, pasveikinti, aptarti grupės tikslus, procedūras, skatinti grupės narius bendrauti.	Grupės narių nedrąsa, baimės, nenoras atsiskleisti, nariai gali jaustis nejaukiai todėl, kad pirmą kartą dalyvauja tokios grupės veikloje.	Susipažinti, padėti grupės nariams užmegzti tarpusavio ryšius, įtraukti grupės narius, skatinti pasidalyti mintimis, patirtimi, klausti grupės narių nuomonės, laiduoti jaukumą ir sukurti draugišką atmosferą.
Grupės normų priėmimas	Nustatyti pagrindines taisykles. Aptarti ir diskutuoti apie grupės tikslus. Nustatyti grupės normas.	Diskutuoti saugioje aplinkoje. Laikytis visiems priimtino elgesio taisyklių.	Išsiaiškinti grupės narių lūkesčius. Atidžiai klausytis ir mokyti. Skatinti diskusijas, padėti grupės nariams atsiskleisti.

Grupės vystymosi etapas	Grupės vadovo tikslai	Iššūkiai	Vadovo strategija
Grupės aktyvumas ir konfliktai	Skatinti išsakyti skirtingas nuomones. Pripažinti ir priimti skirtingas nuomones ir aptarti nesutarimus.	Valdyti konfliktus. Išlaikyti pagarbą grupės nariams.	Pozityviai vertinti ir išnaudoti konfliktus. Modeliuoti grupės narių elgesį ir skatinti priimti skirtingumus.
Grupės tikslų pasiekimas	Pasiekti numatytus grupės tikslus. Pasiekti, kad grupės nariai galėtų atvirai ir garbingai diskutuoti ir priimti nesutarimus bei skirtingas nuomones.	Laikytis darbotvarkės ir diskutuoti numatyta tema. Pasiekti bendrą sutarimą ir pasidalyti patirtimi.	Siekti grupės sutelktumo. Skatinti reikšmingas diskusijas. Skatinti pasidalyti patirtimi, padėti spręsti problemas, išsiaiškinti ir rasti bendrą sprendimo būdą.
Išsiskirstymas, grupės susitikimų pabaiga	Pasiekti numatytus tikslus. Įvertinti pasiekimus. Apibūdinti teigiamus pokyčius. Maloniai užbaigti grupės susitikimus ir atsisveikinti.	Dalyvių požiūris į grupės susitikimų pabaigą. Nepasitenkinimas dėl nepateisintų lūkesčių.	Pasirūpinti baigiamąja švente. Pasidalyti pagalba ištekliais. Gauti iš dalyvių grįžtamąjį ryšį.

Pgl. Campbell, D.; Palm, G. (2004). *Group Parent Education*. Sage Publ. Inc., pritaikė N. Liobikienė.

Grupės vadovas paprastai dirba skirtingais būdais. Grupės vadovo stilius gali būti direktyvus, nedirektyvus, įgalinantis-palaikantis, struktūruotas ir mišrus. Direktyvus grupės vadovas paprastai nurodinėja, vengia diskusijų, jaučiasi esąs ekspertas, žinovas, profesionalas. Paprastai toks vadovas nėra linkęs priimti kitų pasiūlymų. Jis nurodinėja, kritikuoja, pateikia grupei daug informacijos, tačiau nekreipia dėmesio į grupės narių savijautą, emocinį klimatą. Jis nėra linkęs mokyti grupės narių praktinių gebėjimų.

Nedirektyvus grupės vadovas primena viską leidžiančių tėvų stilių. Kaip grupės vadovas, jis yra silpnas, linkęs nesikišti į grupės veiklos procesą.

Toks vadovas labiau primena draugą nei grupės vadovą, todėl grupė dažnai nukrypsta nuo nagrinėjamos temos ir grupės tikslų. Jei grupėje pasitaiko stiprus neformalus lyderis, grupės nariai paprastai paklūsta jam, o ne grupės vadovui. Pastarasis dažniausiai pasyviai stebi grupės procesą, todėl geriausiu atveju grupė tampa savitarpio pagalbos grupe arba išyra.

Įgalinantis-palaikantis grupės vadovas kreipia dėmesį į grupės narių poreikius, emocinį klimatą, skatina grupės narių diskusijas, o nutolus nuo nagrinėjamos temos, grįžta prie jos. Jis apibendrina, įvardija esminius dalykus, suteikia grįžtamąjį ryšį, pabrėždamas teigiamus aspektus ir stiprias savybes.

Struktūros besilaikantis grupės vadovas vadovaujasi numatytu grupės darbo planu ir siekia grupės tikslo. Jis stengiasi nenukrypti nuo temos, todėl beveik nesileidžia į diskusijas, o jei ir kyla diskusija, jis stengiasi greitai ją užbaigti ir grįžti prie temos. Drauge šis grupės vadovas skatina grupės narius dalytis savo patirtimi nagrinėjama tema.

Mišrus vadovavimas grupei yra toks, kai grupės vadovas pasirenka stilių, geriausiai atitinkantį grupės poreikius, dinamiką, tikslus. Vienu atveju vadovas gali būti labiau direktyvus, kitu atveju – palaikantis arba įgalinantis, dar kitu atveju – besilaikantis struktūros. Paprastai pastarąjį stilių renkasi turintys daug žinių ir patirties.

Pagrindiniai tėvų gebėjimai, reikalingi vaikams sėkmingai auklėti:

1. Vaiko stebėjimas ir poreikių patenkinimas.
2. Dėmesys vaikui.
3. Vaiko elgesio teigiamas įvertinimas.
4. Ribų ir taisyklių nustatymas.
5. Prasmingos nuobaudos.

Hanas Spanjaardas (2008) rekomenduoja tokią grupės tėvų mokymo seką: trumpą teorinį temos pristatymą, pasitelkiant aktyvius mokymo metodus ir vaizdo medžiagą, gebėjimo demonstravimą ir aptarimą mažose grupelėse bei namų darbų užduotis. Vedant grupės susitikimus patartina naudoti žaidimus. Žaidimai parenkami tikslingai. Nurodoma žaidimo užduotis, stebimas jo procesas, žaidimas aptariamas, suteikiamas grįžtamas ryšys, įtvirtinant esminius dalykus, išryškėjusius žaidimo metu.

Tėvystės gebėjimų ugdymo programose naudojami žaidimai yra skirstomi į atsipalaidavimo (susipažinimo, išsiskyrimo) ir patirtinius – dalykinius.

Pirmuosiuose grupės susitikimuose patartina naudoti paprastesnius žaidimus. Kai grupės nariai susipažįsta ir susigyvena, tuomet galima naudoti žaidimus, kurie susiję su gilesniu emociniu įsitraukimu. Grupės vadovas privalo gerai apgalvoti žaidimų tikslus, galimą grupės narių reakciją, esminius dalykus, kuriuos norima atskleisti žaidžiant.

Susipažinimo žaidimai: interviu. Prašoma, kad grupės nariai imtų interviu vienas iš kito, po to pristatytų vienas kitą visai grupei. Interviu trukmė – 1–2 min. Dalyviai turi pasakyti vardą, kiek ir kokio amžiaus bei lyties vaikų turi, įvardyti vieną savo pomėgį ir ko tikisi iš šių susitikimų. Grupės nariai suskirstomi poromis. Jei dalyvių skaičius neporinis, gali būti viena ar dvi grupelės po 3 dalyvius.

Prisistatymas. Kiekvienas grupės narys prašomas pasakyti savo vardą ir būdvardį, įvardijantį gerą savybę.

Paveikslėliai. Grupės nariai ištraukia perkirpto paveikslėlio dalį ir turi susirasti žmogų, turintį kitą paveikslėlio pusę, bei susipažinti.

Dalykiniai žaidimai: kūdikis lopšyje. Žaidimo tikslas – supažindinti tėvus su kūdikio jausmais ir reakcija į tėvų elgesį. Grupės nariai pasidalija į grupes po tris. Vienas vaidina kūdikį, gulintį lopšyje (jis sėdi ant grindų arba ant žemos kėdės tarp tėvų). Vaidinantys tėvus stovi ir karštai ginčijasi, kokia spalva reikia nudažyti vaiko kambario sienas. Kūdikis negali kalbėti, tačiau turi klausytis tėvų ginčo, balso tono, atpažinti jame kylančius jausmus. Tėvų ginčas trunka apie 1 min. Po to pasikeičiama vaidmenimis. Visi turi atlikti tėvų ar vaiko vaidmenis. Paskui žaidimas aptariamas. Klausima, kaip jautėsi kūdikis, prašoma išvardyti jausmus. Apibendrinama.

Kiti trys aprašomi žaidimai yra naudojami Hano Spanjaardo tėvystės gebėjimų ugdymo pratybose.

Šilta – šalta. Žaidimo tikslas – atskleisti, kaip reaguojama į palaikymą ir neigiamas žinutes. Du grupės nariai (savanoriai) paprašomi palaukti koridoriuje. Juos turėtų lydėti vienas iš grupės vadovų. Susitariama su grupe dėl žaidimo taisyklių: paslepiamas daiktas, prašoma jį surasti; grupės reakcija skirtinga. Pakvietus savanorį ir jam ieškant daikto, grupė išreiškia palaikymą – padaršina, pagiria, skatina. Tai trunka 1–3 min. Tada pakviečiamas antrasis savanoris, bet šį kartą grupė reaguoja priešiška – kritikuoja, bara, ignoruoja. Po to savanorių prašoma apibūdinti savo jausmus žaidimo metu, kaip jie jautėsi. Tada paklausama, kaip jautėsi grupės nariai. Aptariama.

Kaip pasakyti „Ne“: Žaidimo tikslas – atskleisti, kaip jaučiasi vaikai, kai jiems sakoma „Ne“ nieko neaiškinant. Reikalingi du savanoriai, kurie išeina už durų. Susitariama, kad vienu atveju, savanoriui atėjus, grupės nariai nieko neaiškindami draus jam atsisėsti sakydami: „Ne, negalima“. Antruoju atveju paaiškins, kad sėstis ten, kur savanoris nori, negalima dėl kokių nors priežasčių, ir pasiūlys atsisėsti kitur. Paklausama, kaip jautėsi savanoriai. Žaidimas aptariamas.

Šviesoforas. Tai – žaidimas, kurio metu ne tik kalbama apie draudimus, ribas ir taisykles, bet ir atskleidžiama kiekvienos šeimos teisė savo vaikams nustatyti tokias taisykles, kurios, šeimos manymu, yra reikalingos. Reikia paruošti trijų šviesoforo spalvų korteles. Taisyklė tokia: grupės vadovas perskaito situaciją, o grupės nariai pakelia jų nuostatą atitinkančią kortelę: jei jie draustų – raudona, jei abejoja arba kartais draudžia, kartais leidžia – geltona, jei leidžia – žalia. Aptariama ir apibendrinama.

Baigiamieji žaidimai: pasakyk žodį. Grupės nariai pasako vieną būdvardį, apibūdinantį grupės savijautą.

Pasakyk sakinį. Kiekvienas grupės narys pasako vieną sakinį, apibūdinantį jo savijautą.

Žinutė kaimynui. Kiekvienas pasako kaimynui iš dešinės gerą žodį.

Palinkėjimai tinka, kai programa baigiama: uždegama žvakė, perduodama vienas kitam, garsiai pasakant palinkėjimą visai grupei.

Bendros nuorodos programų vadovams

Dirbantys su tėvų grupėmis turėtų gebėti:

1. Sukurti tinkamas mokymams sąlygas.
2. Būti grupės dalyviams pozityvaus elgesio ir bendravimo modeliu.
3. Gebėti vadovauti grupės darbui, tinkamai suteikti grupės nariams grįžtamąjį ryšį apie grupės procesą.
4. Kūrybiškai taikyti žinias ir gebėjimus kiekvieno susitikimo metu.
5. Laikytis profesinės etikos reikalavimų.

Tinkamų mokymams sąlygų sukūrimas. Kad būtų sėkmingai mokoma ir mokomasi, grupės vadovas turi sukurti tam tinkamas sąlygas – fizinę ir emocinę aplinką. Socialinio darbo grupėje metodas reikalauja išankstinio darbuotojo pasirengimo ir planavimo. Yra penki bendro pasirengimo grupiniam darbui žingsniai:

1. *Tikslo išsiaiškinimas.* Darbuotojas turi aiškiai žinoti grupės organizavimo tikslą. Gerai apibrėžtas tikslas padeda tikslingai atrinkti

klientus į formuojamą grupę. Aiškinantis grupės tikslus, aptariamąs idėjas, kaip surinkti grupės narius.

2. *Priešgrupinis interviu.* Jis ne visada įmanomas, tačiau labai pageidautinas, ypač dirbant su tėvais, kurių tėvystės gebėjimų stoka yra ne vienintelė problema. Priešgrupinis interviu būtinas dirbant su daugiaproblemių ir disfunkcinių šeimų tėvais. Prieš surenkant grupę, susitinkama su potencialiais grupės nariais individualiai, išsiaiškunami kliento ir socialinio darbuotojo lūkesčiai, patikslinami tikslai. Priešgrupinis interviu padeda realiai įvertinti galimus trukdžius, susijusius su kliento lūkesčiais, sumažinti pasipriešinimą ir baimę jungtis į grupę.
3. *Grupės kompozicija ir dydis.* Grupės kompozicija ir dydis turi padėti pasiekti grupės tikslus. Atsižvelgiama į būsimos grupės narių poreikius ir problemas, kad atsirastų galimybė pasidalyti patirtimi ir išgyvenimais, taip pat į bendrumo ir susietumo jausmus.
4. *Agentūros, kurioje vyks darbas grupėje, personalo parengimas priimti grupę.* Labai svarbu, kad kiekvienas dirbantis toje agentūroje žinotų, kokiam tikslui renkama grupė, kada vyksta jos susitikimai, kaip darbuotojas gali nusiųsti klientus į grupę.
5. *Techniniai klausimai.* Būtina aptarti grupės darbo vietą ir laiką, įvertinti patalpos tinkamumą, ar joje galės laisvai judėti grupės dalyviai, jei bus taikomi aktyvūs metodai; pasirūpinti informacija, padedančia patekti į patalpas, kėdėmis, jų sustatymu, grupės darbui būtinomis priemonėmis (vaizdo, garso aparatūra).

Specialųjį pasirengimą grupiniam darbui sudaro:

1. *Planavimas kartu su grupės nariais.* Susirinkus grupei, svarbu nustatyti bendrą grupės tikslą, planuoti laiką, trukmę, pertraukas, grupės narių pareigas ir atsakomybes bei priimti bendras grupės taisykles. Šiame žingsnyje svarbu pasirengti grupės narių diskusijai, ginčams, atpažinti ir įvertinti skirtumus, padėti surasti bendrų sąlyčio taškų tarp grupės narių, socialinio darbuotojo ir agentūros tikslų bei lūkesčių. Šis žingsnis gali pasikartoti kiekvieno susirinkimo metu, tai – tarsi grupės narių ir socialinio darbuotojo minisutartis.
2. *Savo, kaip profesionalaus darbuotojo, įgūdžių išlavinimas, įsisauginimas ir pozityvus panaudojimas grupėje.* Reikia sugebėti užmegzti ir palaikyti ryšius su kiekvienu grupės nariu, su visa

grupe, su agentūra kaip grupės veiklos kontekstu ir įvertinti patį save kaip padedantį profesionalą.

Grupės susitikimams turėtų būti parinkta lengvai randama, gerai vėdinama, šilta, ganėtinai apšviesta, rami ir saugi patalpa. Patalpos dydis turėtų būti pakankamas, kad didesnė grupė galėtų susiskirstyti į mažesnes grupes ir jos netrukdytų viena kitai atlikti užduočių. Jaukumo patalpai suteiktų gėles ir paveikslai.

Grupės dalyviai turėtų sėdėti ratu, kad galėtų matyti vieni kitus ir bendrauti. Kai kuriuos susitikimus galima vesti grupės nariams sėdint už apskrito stalo.

Būtina sukurti jaukią emocinę aplinką. Iš pradžių tai galima padaryti šiais būdais:

1. Maloniai sutikti kiekvieną grupės narį, pasisveikinti, pasidžiaugti, kad jis ar ji atėjo į susitikimą.
2. Pasiūlyti grupės nariams gaviųjų gėrimų, o šaltuoju metų laiku – karštos arbatos ar kavos.
3. Padrąsinti ir nuraminti nedrąsius ir sutrikusius grupės narius.
4. Įvertinti jų pastangas dalyvauti grupėje, atkreipiant dėmesį į tai, kad jie susirenka po darbo, nors yra užsiėmę ir nuvargę.
5. Nevėluoti, pradėti ir pabaigti užsiėmimus planuotu laiku.
6. Padėti grupės dalyviams susipažinti ir bendrauti tarpusavyje.

Grupės darbo metu svarbu sukurti ir palaikyti sveiką psichologinę ir socialinę aplinką grupėje. Tik sveikoje aplinkoje galimi teigiami poslinkiai ir teigiama grupės dinamika. Yra šeši sveikos, ugdančios aplinkos elementai:

- *Aiškūs tikslai.* Tikslai turi būti aiškiai įvardyti ir apibrėžti. Skiriama daug laiko ir pastangų suderinti grupės narių, agentūros, bendruomenės tikslams. Kiekvieno grupės susitikimo metu skiriama laiko aptarti to susitikimo tikslui ir susieti su bendrais grupės tikslais.
- *Palankios sąlygos,* įskaitant aplinką ir tarpusavio ryšius, nuoširdumą ir tikėjimą grupe bei grupės veikla.
- *Žinojimas, kaip dirbti.* Grupės vadovas savo veikloje turi remtis teorinėmis žiniomis ir praktiniu patyrimu, žiniomis ir vertybėmis. Jis turi mokėti identifikuoti problemas ir kartu su grupe ieškoti galimų būdų jas išspręsti.

- *Teigiamas požiūris ir jausmai.* Pozityvaus mąstymo skatinimas, grupės narių susiejimas informaciniais ir emociniais ryšiais padeda pasiekti tikslus.
- *Veikimas.* Grupės darbas tik tuomet duos rezultatų, kai grupės nariai bus skatinami aktyviai veikti pačioje grupėje ir už jos ribų. Patyrimas grupėje yra veiksmingiausias mokymo metodas.
- *Įvertinimas* yra labai svarbus grupės nariams ir socialiniam darbuotojui. Jis padeda suprasti poreikius ir perspektyvas, koreguoti veiklos planus, įvertinti procesą ir rezultatą. Įvertinimas atliekamas pasibaigus kiekvienam grupės susitikimui ir užbaigus grupės procesą.

Būti pozityvaus elgesio ir bendravimo modeliu grupės nariams

Kiekvienas grupės vadovas turėtų gerai žinoti, kad grupės nariai iš grupės vadovų mokosi ne tik teorijos, bet ir elgesio, bendravimo modelio. Blogiausi rezultatai gaunami tuomet, kai mokytojo žodžiai prieštarauja jo elgesiui. Sunku tikėtis, kad grupės nariai bus ganėtinai supratingi tėvų atžvilgiu, jei grupės vadovas dažnai išreiškia teisiančią nuostatą.

Būti pozityvaus elgesio ir bendravimo modeliu reiškia:

1. *Aktyvumą ir entuziazmą.* Mokytojas pats turėtų būti aktyvus ir skatinti grupės aktyvumą susitikimo metu. Grupei būtų sunku patikėti susitikimų svarba ir reikalingumu, matant prieš save nuolat susirūpinusį, pavargusį ar nusivylusį darbuotoją.
2. *Gebėjimą vadovauti.* Grupė turi aiškiai suprasti ir jausti, kas jai vadovauja. Grupės vadovas reikalauja ir primena, kad privalu laikytis grupės taisyklių, esant reikalui paskatina arba nutraukia diskusijas, reikalauja laikytis susitarimų, skatina grupę veikti ir pasidalyti savo pastebėjimais bei atradimais, klausti ir išsakyti savo nuomonę. Vadovavimas turi būti ne autokratinis, o draugiškas, palaikantis ir tvirtas. Kai vadovas iki galo priima ir atlieka savo vaidmenį, grupės nariai jaučiasi saugūs ir geriau perpranta pateikiamą medžiagą. Geras vadovas sugeba aiškiai ir tiksliai pateikti užduotis bei pareikalauti, kad užduotys grupėje būtų vykdomos. (Pavyzdžiui: „Prašom susiskirstyti į grupes, prašom išsiskaičiuoti...“, o ne: „Gal dabar susiskirstykite... Gal padarytume šį pratimą...“).
3. *Atvirumą ir neteisiančią nuostatą.* Grupės vadovas skatina būti atviriems, tačiau nereikalauja būtinai pasisakyti. Grupės proceso metu, kai grupė pradeda pasitikėti, dalyviai gali tapti atviresni. Grupės

vadovas yra tolerantiškas įvairioms nuomonėms. Tais atvejais, kai grupės narių požiūris nėra priimtinas vienu ar kitu atžvilgiu, vadovas turėtų gebėti taktiškai koreguoti. Galima paprašyti pagalvoti, pasiūlyti kitokį požiūrį, įvertinti tai, kad grupės dalyvis pasakė savo nuomonę, bet taip pat išsakyti kitokį požiūrį.

4. Susitikimo metu grupės vadovas turi suteikti *grįžtamąjį ryšį* apie grupės darbą, procesą, susieti grupės narius emociniais ryšiais, pasidalyti savo jausmais.

19 lentelė. **Rekomendacijos, kaip grupės vadovui vadovauti diskusijai**

Kaip reikėtų elgtis	Kaip nederėtų elgtis
<p>Visus grupės dalyvius vienodai gerbti. Sustiprinti, paskatinti grupės dalyvius („gerai pastebėjote, ačiū, kad pasakėte, atkreipėte dėmesį į labai svarbius aspektus...“).</p> <p>Vadovauti diskusijai, atsižvelgti į grupės poreikius, temą, laiką. Gali būti, kad tema labai aktuali, bet ji netinka, nes ne tas susitikimo tikslas.</p> <p>Skatinti reikšti skirtingas nuomones („gal kas nors kitaip galvojate, kas turite kitokią nuomonę“).</p> <p>Stengtis išlaikyti pusiausvyrą: skatinti kalbėti nedrąsiauosius ir stabdyti labai aktyvius.</p> <p>Apibendrinti diskusiją, išryškinti esminius susitikimo aspektus.</p> <p>Taktiškai nutraukti diskusiją, skiriant laiko diskusijos pabaigai: („Jums liko dar dvi minutės diskusijai“).</p> <p>Veiksmingai planuoti ir tikslingai išnaudoti susitikimo laiką, būti gerai pasirėngusiam susitikimui, žinoti tikslą, turinį, eigą.</p> <p>Tinkamai – laiku ir vietoje – panaudoti humorą.</p>	<p>Išreikšti kritišką ir negatyvią nuostatą apie dalyvius ar jų nuomonę („matau, kad jums čia bus sunku, menka patirtis, trūksta išsilavinimo... Jūs visai neteisus... neturėtumėte taip galvoti... Jūs klystate...“).</p> <p>Sumenkinti grupės dalyvių nuomonę, siekiant pabrėžti savo erudiciją, vartojant labai daug mokslinių terminų ar pateikiant gausių mokslinių tyrimų duomenų.</p> <p>Prisitaikyti ir įsisteikti grupės dalyviams („jei jūs nenorite, tai galima apsieiti be šio pratimo... gal jums per sudėtinga...“).</p> <p>Pamokslauti, skaityti ilgą paskaitą, nuolat kritikuoti.</p> <p>Stengtis atsakyti į visus iškylančius klausimus ir išspręsti visas problemas.</p> <p>Niekada neprisipažinti, kad galite ko nors nežinoti, dėl ko nors abejoti ar ko nors negalėti atlikti.</p> <p>Niekada neparodyti savo jausmų ir nesidalyti savo išgyvenimais.</p>

Šaltinis: Spanjaard, 2006.

Suteikiant grįžtamąjį ryšį svarbu:

1. Konkrečiai apibrėžti, apie ką kalbate: elgesį, emocijas, procesą.
2. Pradėkite teikti grįžtamąjį ryšį nuo pozityvių dalykų. Išryškinkite labai svarbius dalykus, kurie, jūsų nuomone, reikšmingi profesiniu aspektu.
3. Aiškiai ir taktiškai pasakykite, ką reikia taisyti. Tai turėtų skambėti ne kaip kritika, o kaip pasiūlymas.
4. Įtraukite visą grupę į grįžtamojo ryšio suteikimą, tačiau vadovaukite diskusijai.
5. Jei grupės nariai suteikia grįžtamąjį ryšį kitiems grupės nariams, grupės vadovas turėtų apibendrinti.
6. Tais atvejais, kai reikia pasakyti pastabų, būtina konkrečiai nurodyti, kurioje vietoje, ką ir kaip siūlote keisti.
7. Reikėtų įtraukti kitus grupės narius, skatinant juos pasiūlyti alternatyvų.
8. Pagrįskite, kuo gera jūsų ar kitų pasiūlyta alternatyva.
9. Jei buvo žaidžiamas vaidmenų žaidimas ar dirbama mažose grupelėse, pirmiausia paklauskite pačių dalyvių, kaip jie jautėsi, kas jiems pavyko, kas nepavyko, ką jie siūlytų pakeisti, patobulinti.
10. Apibendrinkite ir užbaikite diskusiją teigiama gaida.

Kūrybiškai taikyti žinias ir gebėjimus kiekvieno susitikimo metu

Darbo grupėje sėkmė ir galimybė pasiekti numatytus mokymo tikslus priklauso nuo grupės vadovo profesinės, asmeninės ir socialinės kompetencijos. Grupės vadovai turėtų mokytis iš savo patirties ir supervizijos. Labai svarbu tinkamai pasirengti kiekvienam susitikimui. Todėl prieš kiekvieną iš jų grupės vadovas turėtų:

- Gerai žinoti susitikimo tikslą, parengti priemones, peržiūrėti vaizdo medžiagą, gerai žinoti probleminius klausimus.
- Planuoti susitikimo laiką, žinoti kiekvienos jo dalies trukmę ir svarbiausius akcentus.
- Pagal tėvystės gebėjimų programą kiekvienas susitikimas turi labai aiškia struktūrą:
 - a) susitikimo pradžioje trumpai prisimenami svarbiausi praeito susitikimo akcentai, paklausama, kaip sekėsi atlikti namų darbus, suderinama susitikimo trukmė, pristatomas jo planas;

- b) susitikimo viduryje išdėstoma pagrindinė sesijos medžiaga;
- c) susitikimas baigiamas apibendrinimu, trumpu namų darbų užduočių pristatymu ir trumpa kito susitikimo apžvalga.

Kiekvienoje susitikimo dalyje skiriasi grupės vadovo uždaviniai: darbo pradžioje grupės vadovas turėtų padėti grupei *sušilti*, išsiaiškinti grupės narių lūkesčius, nerimą, sutrikimą.

Susitikimo viduryje vadovas išdėsto pagrindinę sesijos medžiagą. Jis aktyvina grupės narius, skatina diskusiją, jai vadovauja, stebi ir valdo grupės dinamiką.

Svarbu susitikimą pabaigti ramiai, teigiama gaida, apibendrinti ir pasidžiaugti sesijos dalyviais. Jį galima apibendrinti trumpu grįžtamuju grupės narių ryšiu arba teigiamu emociniu akcentu.

Naudinga paprašyti grupės narių pasakyti du būdvardžius (epitetus), atspindinčius grupės dalyvių nuotaiką ir savijautą, arba vieną sakinį apie tai, ko jie išmoko, ką suprato. Galima paprašyti įvardyti vieną teigiamą ir vieną neigiamą dalyką, kurie buvo šio susitikimo metu.

Pastaba: grupės grįžtamasis ryšys neaptariamas, tik išklausomas. Po kiekvieno susitikimo rekomenduojama grupės vadovui jį apmąstyti, kad galėtų suprasti save, mokytis ir tobulėti, remdamasis patirtimi. Pageidautina, kad grupės vadovas užsirašytų savo pastebėjimus, – jie gali tapti labai svarbia mokymosi priemone.

Reflektuojant grupės vadovui rekomenduojama apsvarstyti:

- a) Kaip sekėsi vesti susitikimą, kas pavyko, kas nepavyko?
- b) Kokia susitikimo dalis buvo sunkiausia? Kokia galėtų būti sunkumų ar trukdžių priežastis? Kaip, jo manymu, tuos sunkumus būtų galima įveikti ateityje?
- c) Kaip jautėsi dirbdamas grupėje? Svarbu atvirai įvardyti jausmus ir pagalvoti, kodėl jų kilo, su kuo jie susiję.
- d) Kaip vyko pats grupės darbas, kokios įtampos išryškėjo, ar buvo konfliktų, kaip sekėsi valdyti procesą?
- e) Ties kokiais dalykais susitikimo metu darbas užstrigo? Kas tai lėmė?
- f) Kaip jautėsi atlikdamas grupės vadovo vaidmenį, ar grupė priešinosi, ar palankiai priėmė šį vaidmenį?
- g) Ar buvo pasiekti susitikimo tikslai, ar laikėsi susitikimo struktūros?

- h) Ką, jo nuomone, būtų galima daryti kitaip, kad grupė dirbtų sklandžiai? Ką jis pakartotų, kokioje srityje jaučiasi stiprus, pasitikintis savimi?

Jei grupės vadovas jaučiasi blogai ir galvoja, kad jam nepavyko įvykdyti savo užduoties, nereikėtų skubėti savęs smerkti, tik pirmiausia paklausti kitų nuomonės ir paprašyti supervizoriaus pagalbos.

Grupės vadovas turėtų laikytis profesinės etikos reikalavimų, kurie remiasi tam tikrais principais:

1. *Pagarba kiekvienam asmeniui ir grupės dalyvių individualumo vertinimas.* Kiekvienas žmogus turi būti gerbiamas, nepriklausomai nuo jo amžiaus, profesijos ar socialinio statuso. Žmonės yra skirtingi. Kiekvienas žmogus turi teisę į individualumą, išskirtinę nuomonę. Praktiškai ši nuostata išreiškiama posakiu: reikia priimti žmogų tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokį įsivaizduoji ar norėtum, kad jis būtų.
2. *Konfidencialumo principas.* Jo turi laikytis ne tik grupės vadovas, bet ir kiekvienas grupės narys, todėl jį reikia priminti visų grupės susitikimų metu. Konfidencialumo principas reiškia, kad kiekvienas žmogus turi teisę turėti savo paslapčių ir jų neatskleisti arba atskleisti tada, kai jis pats to nori. Todėl, laikantis šio principo, nedera reikalauti kiekvieno grupės nario pasisakyti arba papasakoti savo istoriją grupėje. Tais atvejais, kai žmogus pasidalija asmenine informacija grupėje, konfidencialumo principas reiškia, kad ši informacija turi likti grupės viduje.
3. *Laisvo apsisprendimo principas.* Kiekvienas žmogus yra laisvas priimti arba nepriimti mūsų teikiamos informacijos, sutikti ar nesutikti su kitų nuomone, priimti pasiūlymą ar jį atmesti. Principas pažeidžiamas, stengiantis primygtinai įpiršti nuomonę, požiūrį, gyvenimo būdą, pasirinkimą.

4.3. Pagrindiniai tėvystės gebėjimai

4.3.1. Vaiko stebėseną ir poreikių patenkinimas

Augindami ir auklėdami vaikus, tėvai turi sugebėti pastebėti vaiko poreikius ir tinkamai į juos reaguoti. Tinkama tėvų reakcija yra greita, adekvati, nuosekli ir sisteminga. Kai tėvai greitai reaguoja į vaiko poreikius ir juos patenkina, vaikas jaučiasi saugus, mylimas ir reikšmingas. Formuojasi teigiamas vaiko požiūris į save ir savigarbą. Adekvati reakcija reiškia, kad tėvai tinkamai reaguoja į vaiko poreikius pagal jo amžių, išsivystymą ir supranta skirtumą tarp vaiko norų ir poreikių. Pakankamai geri tėvai, pasak D. W. Winnicotto (1992), yra nuoseklūs, pastebi vaiko poreikius ir į juos reaguoja. Nuosekliai auklėdami vaiką, jie skatina vaiko vystymąsi, savarankiškumą ir asmenybės augimą. Tėvai padeda vaikui vystytis, sistemingai įvertindami ir patenkindami visus jo poreikius: fizinius, psichologinius-emocinius, dvasinius, tarpasmeninio bendravimo poreikius, nė vieno jų neignoruoja ir nesureikšmindami. „<...> tik mylintis vaiką žmogus gali prisitaikyti prie jo poreikių ir tik mylintis žmogus, puoselėdamas individualų vaiko gebėjimų augimą, sugeba palaiptinai sumažinti vaiko adaptacijos nesėkmę ir galiausiai paversti ją naudinga patirtimi“ (Winnicott, 1992, liet. vert. 2000: 173).

Tėvai turėtų gebėti atpažinti vaiko emocijas ir į jas tinkamai reaguoti – būti empatiški, išsiaiškinti, kodėl vaikas jaučiasi piktas, prislėgtas, baimingas ar, atvirkščiai, yra džiaugsmingas, pakilios nuotaikos. Atpažindami ir įvardydami jausmus, tėvai moko vaiką jausmų kalbos, kuri reikalinga tarpasmeniniams santykiams.

Tėvai turėtų pastebėti, kaip vaikas bendrauja su aplinkiniais, draugais, pažįstamais, kaip laikosi taisyklių ir susitarimų, ar laiku grįžta, kokia nuotaika pastebima sugrįžus iš draugų, po veiklos. Paauglystės laikotarpiu tėvai turi žinoti, kur yra vaikas, su kuo jis žaidžia ar draugauja, pastebėti, ar paauglys grįžta blaivus ir pan.

4.3.2. Kūdikio saugaus prierašumo formavimas

Kūdikio, ypač pirmojo, gimimas yra stresas tėvams. Svarbu jiems padėti įveikti stresą ir teisingai pasirūpinti kūdikiu. Pagrindiniai streso šaltiniai gali būti tėvų baimės, kylančios dėl patirties stokos, tėvų vaidmens

sudėtingumo, nepakankamo vaiko poreikių supratimo. Tėvams reikėtų žinoti, kad:

1. Tėvais negimstama, jais tampama, todėl reikia nuolat gilinti savo žinias ir lavinti gebėjimus, o kilus neaiškumų – kreiptis kompetentingos pagalbos. Formalūs pagalbos šaltiniai yra medikai, socialiniai darbuotojai. Neformalus pagalbos šaltiniai yra senelių, draugų, giminaičių ar gerų kaimynų pagalba ir patarimai. Plečiantis interneto ryšiams, motina ir tėvas gali susirasti internetinį pagalbos tinklą, kuriame dalijamasi patirtimi, nurodoma, kur galima kreiptis pagalbos, ir suteikiama parama, duodama patarimų. Lietuvoje mamos bendrauja internetu tinklalapyje *supermama.lt*.
2. Kiekvienas vaikas yra unikali asmenybė, todėl nereikia jo lyginti su kitais, tik stebėti ir atsiliepti jo poreikius. Vienas kūdikis gali būti ramus, gerai miegoti ir valgyti, kitas, atvirkščiai, – būti neramus, mažai miegoti ir mažai valgyti. Kartais kūdikiai būna ramūs rūpestingai apkamšyti, kiti mėgsta laisvai judėti. Be to, tėvų baimė ir nerimas veikia kūdikį, ir jis gali imti nerimauti. Jei kūdikis sausas, pavalgęs ir sveikas, bet verkia, tai gali būti ne dėl tėvų kaltės. Kartais verkiama dėl tam tikro vidinio nerimo (Arent, 1992). Reikia laiko, kad tėvai galėtų pažinti savo vaiką ir suprastų jo poreikius.
3. Tėvystės vaidmuo yra sudėtingas ir įpareigojantis. Svarbu adekvačiai atlikti šį vaidmenį, nepamirštant savo poreikių. Jau tai, kad kūdikio elgesys keletą pirmųjų mėnesių neprognozuojamas (neaišku, kada jis pabus, kaip greitai užmigs, kodėl verkia ir pan.), kelia nerimą ir įtampą. Gali būti emociškai šaltų motinų, kitaip dar vadinamų reprezentacinėmis motinomis, kurios dažniausiai nekreipia dėmesio į vaiko emocinių poreikių tenkinimą (Herbert, 2004). Pasitaiko, kad motina suabsoliutina savo vaidmenį, nepriimdama kitų, net vaiko tėvo, pagalbos, nuolat jaučia kaltę, kad nėra gera motina. Todėl jos nuovargis didėja, kyla pavojus, kad išsivystys motinos perdegimo sindromas. Situacija tampa sudėtinga tada, kai šeimoje yra keletas skirtingo amžiaus vaikų. Poreikiai ir problemos taip pat skirsis, tėvams gali prireikti patarimo ir pagalbos.

Saugaus vaiko prierašumo ugdymas yra vienas svarbiausių uždavinių tėvams, auginantiems kūdikius. Saugaus vaiko prierašumas suteikia

vaikui galimybę pasitikėti savimi ir kitais, adekvačiai save vertinti ir gerbti, jaustis saugiam ir mylimam, taip pat – išmokti mylėti save.

Vaiko saugus prierašumas, pasak V. Fahlberg (1991), formuojasi nuolat, cikliška bendraujant vaikui ir tėvams. Naujagimis daug miega, tačiau, atsiradus poreikiui (kai sušlampa, išalksta arba ką nors skauda ir pan.), ima verkti. Jei poreikis patenkinamas, kūdikis atsipalaiduoja ir nusiramina, jis patenkintas. Kurį laiką įsivyrėja ramybė, iki iškyla naujas poreikis. Greitas poreikių patenkinimas kūdikiui reiškia meilę, rūpestį, saugumą. Jis pradeda pasitikėti ir saugiai prisirišti prie to asmens, kuris nuolat juo rūpinasi. Tačiau jau nuo antrojo mėnesio, kai kūdikis pradeda sekti daiktus akimis, koncentruoti savo žvilgsnį, būtina, kad tėvai pradėtų teigiamai bendrauti su vaiku – jį kalbinti, nešiotų, myluotų, sūpuotų. Tai, pasak V. Fahlberg (1991), vadinama teigiama tėvų ir vaiko sąveika, per kurią vaikas supranta savo vertę ir formuojasi jo savigarba.

Tėvų žinios, gebėjimai ir uždaviniai ugdant kūdikio saugų prierašumą:

1. Žinoti vaiko nepasitenkinimo priežastis ir simptomus, greitai į juos reaguoti ir suteikti vaikui komfortą.
2. Dažnai imti vaiką ant rankų, jį kalbinti, myluoti ir kitaip reikšti emocijas.
3. Laiduoti, kad vaiku nuolat rūpintųsi vienas asmuo.
4. Stebėti vaiką, siekiant gerai suprasti, kaip jis išreiškia savo pasitenkinimą, nepasitenkinimą, ar palaiko akių kontaktą, ar reaguoja į aplinkinius garsus pasukdamas galvą.
5. Neversti vaiko valgyti, prievarta jam brukant buteliuką ar krūtį. Geriau dažniau pasiūlyti valgyti.
6. Laiku kreiptis į gydytoją ar kitą specialistą, kilus neaiškumų.

Kūdikiai reaguoja į stresą, kurio šaltiniai yra artimiausioje aplinkoje: tėvų barniai, nesutarimai, įtampa tarp tėvų ir kitų šeimos narių, tėvų ne-reagavimas į vaiko siunčiamus signalus, nesaugumas atsidūrus svetimoje aplinkoje arba esant svetimam žmogui, motinos išgyvenamas stresas, broliuko ar sesutės gimimas. Kūdikiai į stresą reaguoja nerimastingumu, kartais sunkiai numaldomu verksmu, baime pasilikti be mamos, kartais apetito sutrikimais, organizmo atsparumo sumažėjimu ir dažnomis ligomis, kurios turi psichosomatinių ligų bruožų (astma, alerginiai bėrimai,

virškinimo ir miego sutrikimai ir pan.). Patyrę pediatrai teigia, kad jei vaikas iki 5 metų dažnai negaluoja, būtina pirmiausia atkreipti dėmesį į šeimos psichologinį klimatą. Kai šeimoje atsiranda mažesnis vaikas, vyresniajam gali pasireikšti regresijos simptomų.

4.3.3. Dėmesys vaikui ir teigiamas gero elgesio įvertinimas

Nuolatinis ir tinkamas tėvų dėmesys vaikui suteikia saugumo ir pasitikėjimo jausmą. Deja, dažnai tėvai skundžiasi: „Aš visą dieną buvau su vaiku, tačiau jis visiškai manęs neklauso...“ Būti visą dieną su vaiku nereiškia, kad jam buvo skiriama dėmesio. Mama visą dieną tvarkėsi namuose, o vaikas buvo savo kambaryje. Kai jam nusibosdavo žaisti vienam, jis ateidavo į virtuvę ir trukdydavo mamai. Mama, būdama labai užsiėmusi, duodavo vaikui pastabų net nežiūrėdama į jo veidą. Vaikas pradėdavo dar blogiau elgtis, tuomet mama pradėdavo nervingai jį auklėti pakeltu balsu. Ši priemonė taip pat neveikė – vaikas elgėsi dar blogiau. Ką mama darė ne taip, kaip reikėjo? Atsakymas – ji neskyrė vaikui dėmesio.

Skirti vaikui dėmesio – tai:

1. Žiūrėti vaikui į veidą, kad galėtumėte pajusti vaiko nuotaikas, išgyvenimus.
2. Prisiliesti prie vaiko, paliesti jį ranka, apkabinti.
3. Pasisodinti vaiką ant kelių, nuraminti, jeigu jis suirzęs, paklausti, kas jam nutiko.

Kiekvienas pokalbis su vaiku pradedamas nuo dėmesio vaikui parodymo. Auklėdami vaikus, tėvai dažnai duoda jiems pastabų dėl blogo elgesio, bet pamiršta įvertinti gerą vaikų elgesį. Teigiamas vaiko elgesio įvertinimas – tai teigiamo elgesio stiprinimas. Nuolat girdėdamas pastabas apie blogą savo elgesį, vaikas negali išmokti elgtis gerai. Tėvai turėtų visada atkreipti dėmesį į tai, ką vaikas padarė gerai, objektyviai įvertinti vaiko pastangas, paskatinti jį stengtis padaryti darbą geriau, bet tik po to, kai jo pastangos įvertintos teigiamai, pavyzdžiui: „Tu pasistengei gerai padaryti namų darbus, tu susitvarkei žaislus, šaunuolis“ ir pan. Reikia prisiminti, kad teigiamas ir objektyvus vaiko elgesio ar jo pastangų įvertinimas vaiko nesugadina. Priešingai – stiprinama vaiko savigarba, ugdomas jo pasitikėjimas savo jėgomis, atsakomybė ir savarankiškumas. Subjektyvūs pagyrimai, pavyzdžiui: „Tu labai gražus(-i), tu pats protingiausias...“ ir pan., neskatina gerai elgtis, nes vaikas giriamas ne už atliktą veiksmą ar pastangas.

4.3.4. Ribų ir taisyklių nustatymas

Tėvų teisė ir pareiga – nustatyti vaikams elgesio taisykles ir ribas. Viena vertus, vaikai jaučiasi nesaugūs, jei tėvai jiems nenustato taisyklių, kita vertus, per griežtos taisyklės slopina vaiko vystymąsi, kūrybiškumą ir iniciatyvumą, o paauglystės metais verčia priešintis ir protestuoti. Negali būti visoms šeimoms vienodų taisyklių. Kiekviena šeima turi teisę vaikams nustatyti savas taisykles. Jos turėtų būti:

1. Nuoseklios – nuosekliai reikalaujama laikytis nustatytų taisyklių.
2. Pagrįstos – tėvai žino ir moka paaiškinti vaikams, kodėl taisyklės nustatytos.
3. Atitinkančios vaiko amžių ir supratimą.
4. Lanksčios – pagrįstai keičiamos pagal vaiko amžių ir iššylančias problemas.
5. Taisyklių neturi būti per daug, ypač susijusių su draudimu. Vaikas tuomet susipainioja ir pradeda ignoruoti visas taisykles.

Jei tėvai nustato vaikams taisykles, tai jų nuorodų apie taisykles turi laikytis visi šeimos nariai – seneliai, auklės ir pan. Kiekviena taisyklė apima dvejopą informaciją, perduodamą vaikui: tiesioginę, apie kurią kalbama taisyklėje, ir netiesioginę – informaciją vaiko pašamonei apie tėvų požiūrį į vaiką.

19 lentelė. Taisyklių pobūdis

Taisyklių pobūdis	Tėvų žinia vaikui	Vaiko supratimas
Autoritariškos, griežtos, nelanksčios, nediskutuojamos.	Tu esi nesvarbus – svarbios taisyklės.	Aš privalau laikytis taisyklių – priklausau tėvams, neturiu pasirinkimo.
Ugdančios, lanksčios, aptariamoms ir paaiškinamos; vaikai gali diskutuoti su tėvais dėl kai kurių taisyklių.	Mes mylime tave ir rūpinamės tavimi.	Aš myliu tėvus, jie myli mane.
Nenuoseklios arba jų iš viso nėra.	Taisyklės nėra būtinos, jų nepriimama laikytis.	Aš tėvams nerūpiu, esu apleistas. Galiu manipuliuoti suaugusiais.

Tėvai neturėtų skubėti nustatyti taisyklių impulsyviai, būdami susierzinę. Taisyklės nustatomos žinant tikslą ir siekiamą poveikį vaikui. Dažniausios tėvų daromos klaidos nustatant taisykles ir leistino elgesio ribas:

1. Taisyklių nenuoseklumas – nustatomos taisyklės nuolat keičiamos arba jų laikytis reikalaujama pagal tėvų nuotaiką.
2. Nepagrįsti tėvų lūkesčiai. Tėvai nepaaiškina vaikams taisyklių, draudimų, savo lūkesčių, kaip vaikas turėtų elgtis vienu ar kitu atveju, tikėdamiesi, kad vaikas tai stebuklingai žinos. Tačiau vaikai negali savaime žinoti, kaip jiems reikia elgtis, jei tėvai nepaaiškina.
3. Atgrasus taisyklių ir elgesio ribų nustatymo būdas. Kartais tėvai nuolat pamokslauja vaikui primindami, ką, kada, kur jis neteisingai padarė.
4. Taisyklės nustatomos neatsižvelgiant į vaiko amžių ir nekeičiamos vaikui augant.
5. Neaiškios taisyklės arba taisyklės su išsakoma kritika, kai abejojama, kad vaikas jų laikysis. Pvz., rūkyti draudžiama, tačiau viena ar dvi cigaretės nepakenks. Reikia taupyti kišenpinigius, tačiau tu vis tiek juos tuoj pat išleisi.

Tėvai turėtų padėti vaikui suprasti, išmokti laikytis asmeninių ir tarpasmeninių ribų bei išmokyti vaiką tinkamai ir laiku pasakyti „Ne“.

Mokant vaiką nustatyti saugias asmenines ribas, galima jį apsaugoti nuo seksualinio išnaudojimo. Tėvai paaiškina vaikui asmeninio privatumo ribas, kokios kūno dalys neturi būti rodomos ar liečiamos kitų žmonių, išskyrus gydytoją, pas kurį nuveda tėvai, kai vaikas serga: „Tu gali paduoti ranką pasisveikindamas su kuo nors arba atsisveikindamas, tačiau niekas negali tavęs liesti ten, kur tu nenori. Jei kas nors prašo tavęs parodyti apatines kelnaites arba tai, kas po jomis, tu turi pasakyti „Ne“ ir tuojau pat papasakoti tėvams ar kitiems suaugusiesiems, kurie rūpinasi tavimi“.

Tėvai turi išmokyti vaiką savisaugos santykiuose su svetimais, nepažįstamais asmenimis. Vaikai turi žinoti, kad be tėvų leidimo negalima nieko paimti iš svetimo žmogaus, eiti su juo, kur yra kviečiamas, pasakoti apie savo šeimą, įleisti į butą nepažįstamą žmogų, parodyti savo ar tėvų daiktus nepažįstamam, išeiti iš namų, nepranešus tėvams, negavus jų sutikimo ir pan. Rekomenduojama tėvams nusakyti įvairias situacijas, kuriose vaikas turi pasakyti „Ne“. Pavyzdžiui:

Tu žaidi kieme. Prieina svetimas, nepažįstamas žmogus ir siūlo tau saldainių. Tu pasakai „Ne“ ir papasakoji apie tai mamai.

Parduotuvėje, kai tu apžiūrinėji žaislus, prie tavęs prieina nepažįstamas žmogus ir siūlo kartu su juo eiti į žaidimų kambarį. Tu sakai „Ne“ ir bėgi pas mamą.

Esi namuose trumpam paliktas vienas. Nepažįstamas žmogus paskambina telefonu ir klausia, ar esi vienas. Tu pasakai „Ne“ ir greitai padedi ragelį.

Nepažįstamas žmogus nori įeiti į tavo namus. Tu sakai „Ne“ ir neatidarai durų.

Būtina supažindinti vaikus, kur jie gali kreiptis pagalbos, esant reikaliui: į policininką, gydytoją, paskambinti artimiesiems, paskambinti pagalbos telefonu 112; kai vaikas pasielgia teisingai, tėvai būtinai turi įvertinti jo elgesį.

4.3.5. Prasmingos nuobaudos

Vaikas gali išmokti pakeisti savo elgesį, jei pajus elgesio pasekmes. Geriausių auklėjimo rezultatų pasiekama tais atvejais, kai tėvai pirmiausia pritaiko kitus gebėjimus: keičia situaciją, skiria vaikui dėmesio, paskatina gerai elgtis, aiškiai nurodo taisykles ir ribas. Tačiau kartais vaiko elgesys nusipelno nuobaudos. Bausmė vaikui turi būti prasminga. Bausmės tikslas yra išmokyti vaiką gerai elgtis, leidžiant jam patirti blogo elgesio pasekmes. Bausmė negali būti tėvų neigiamų emocijų išliejimas. Be to, ji turi nežeminti vaiko orumo, atitikti vaiko amžių ir supratimą bei prasižengimo dydį. Neleistinos fizinės bausmės. Galima vaikui apriboti malonumą teikiančią veiklą ar paprašyti, kad kurį laiką neliestų mėgstamo daikto. Nereikėtų vaiko bausti, prieš tai neperspėjus. Jei vaiko elgesys negerėja, jis perspėjamas, kad bus nubaustas. Jam reikia paaiškinti, ką blogo padarė, kodėl skiriama bausmė, ko jis turėtų išmokti. Jei vaikas sugadino ką nors ar jo veiksmai atnešė kitokių nuostolių, reikia aptarti, kaip jis juos atlygins. Vaiką reikia nubausti čia ir dabar – tai reiškia tuoj pat nutraukti blogą jo elgesį perspėjant: jei nesitaiso, bus skirta nuobauda. Po to, kai vaikas atliko skirtą bausmę, reikia pasikalbėti su juo, atskleisti savo jausmus (kaip tėvai jaučiasi, kai vaiką reikia bausti), paklausti, kaip

jaučiasi vaikas. Tėvai neturėtų prikaišioti vaikui nusižengimo po to, kai jis atliko bausmę.

Dažniausios tėvų daromos klaidos:

1. Bausmė skiriama tėvams emociškai susijaudinus, pykstant. Toku atveju vaikas gali nesuprasti, ką blogo padarė, nes mato piktus tėvus, kurie (nežinia kodėl) jį baudžia. Paprastai būdami susinervinę tėvai skiria neapgaltotą bausmę, dažniausiai per didelę, kad realiai ji būtų vykdoma. Pavyzdžiui: „Nežiūrėsi televizoriaus visą mėnesį...“ Tačiau po dviejų dienų jie jau pamiršta bausmės terminą ir kartu su vaiku žiūri televizorių. Vaikas išmoksta nesilaikyti žodžio ir manipuliuoti.
2. Bausmės nenuoseklumas – kai vienu atveju už tą patį prasižengimą skiriama bausmė, kitu atveju nekreipiama dėmesio. Vaikas jaučiasi sutrikęs, nežino, kada jo elgesys geras, kada blogas. Jei tai trunka ilgą laiką, didėja tikimybė, kad vaikas ignoruos draudimus ir elgsis taip, kaip jam patogiau.
3. Per griežtos bausmės – bausmė skiriama neatsižvelgiant į vaiko amžių ar padarytą nusižengimą. Tėvai pirmiausia turi išsiaiškinti, kodėl vaikas blogai pasielgė, ir po to skirti nuobaudą, jei vaikas nekeičia elgesio, pakartotinai jį perspėjus.
4. Vaiko orumą žeminančios bausmės, pavyzdžiui, vaiko žeminimas, jo padaryto prasižengimo išviešinimas, jo asmens suniekinimas, emocinė izoliacija, kai su vaiku tėvai nesikalba savaites, mėnesius, pažeidžia vaiko orumą, savigarbą, sukelia pyktį, nusivylimą ir mažina motyvaciją keisti savo elgesį.

Skirdami vaikui prasmingą nuobaudą tėvai turi elgtis taip, kad vaikas suprastų, jog jie nori jam gero ir jį myli.

4.4. Tėvystės gebėjimai auginant paauglius

Paauglystė – vienas sudėtingiausių žmogaus gyvenimo tarpinių. Tuo metu fiziškai bręsta kūnas, išryškėja antriniai lyties požymiai, atsiranda lytinės brandos – vaisingumo požymių. Emocijų labilumas, savarankiškumo ir identiteto paieškos, vertybių konfliktai, ambivalentiški jausmai, meilės troškimas ir išreikštas egocentrizmas, kita vertus, noras pritapti bendraamžių

grupėje, troškimas būti reikšmingam – visi šie poreikiai ir požymiai sukelia paaugliui stresą, su kuriuo jam sudėtinga susidoroti.

Pagrindiniai tėvų uždaviniai šiame amžiaus tarpsnyje:

1. Sumažinti stresą, suteikiant paaugliui informacijos apie jo kūno pokyčius ir vaisingumo požymius.
2. Pagelbėti formuojantis identitetui, išvystyti suaugusio žmogaus bendravimo modelius, atsakomybę už savo elgesį ir sprendimus.
3. Atpažinti paauglio streso simptomus ir adekvačiai reaguoti bei suteikti pagalbą, kai paaugliui sudėtinga įveikti stresą.

Ruth Arent (1984) aprašo tris paauglių streso šaltinius: asmeninius, tarpasmeninius ir socialinius.

20 lentelė. Paauglių streso šaltiniai

Asmeniniai	Tarpasmeniniai	Socialiniai
<ul style="list-style-type: none"> • Išsiskyrimas klasėje fiziniiais požymiais (ūgiu, svoriu ir kt.) • Įsitikinimas, kad jis (ji) nepatrauklus(-i), negražus(-i) • Bendraamžių spaudimas • Vertybių perkainojimas ir savo vertybių skalės formavimas • Susirūpinimas seksualiniais dalykais, klausimai, ką reiškia būti vyriškos ar moteriškos lyties, ką reiškia kūno pokyčiai, kaip reikia elgtis su kitos lyties žmonėmis, ko iš manęs tikisi, ar esu patrauklus(-i), kada pradėti lytinį gyvenimą ir pan. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bendraamžių grupės priėmimas • Tarpasmeniniai santykiai su bendraamžiais • Tarpasmeniniai santykiai su tėvais ir kitais suaugusiaisiais • Ryšiai su mokytojais ir kitais suaugusiais autoritetais 	<ul style="list-style-type: none"> • Visuomenės spaudimas, požiūris į išsimokslinimą, gebėjimus, profesiją, prestižą • Nedarbas • Įvairios socialinės problemos (narkomanija, skyrybos) • Visuomenės spaudimas būti seksualiam(-ai) • Visuomenėje vyraujantis požiūris į religiją, jaunimo veiklą, pasitikėjimas ar nepasitikėjimas jaunuoliais • Vyraujančios mados ir elgesio tendencijos visuomenėje

Auklėdami paauglius, tėvai turi pastebėti jų streso simptomus ir laiku ateiti į pagalbą. Bendravimas su paaugliais turėtų būti grindžiamas pagarbiais tarpasmeniniais tėvų ir vaikų ryšiais. Autoritariškas bendravimo pobūdis šiuo atveju patiria pralaimėjimą.

Tėvai turėtų vengti pamokslauti, moralizuoti, lyginti, manyti žinantys, kaip paauglys jaučiasi ar ką išgyvena. Empatija (gebėjimas pastebėti

paauglio jausmus ir juos atspindėti), pagarbi diskusija ir aiškūs reikalavimai gali padėti tėvams ir paaugliams rasti bendrą kalbą.

Tėvai turėtų suteikti teisingos informacijos, susijusios su kūno pokyčiais, seksualumu, alkoholiu ir narkotikais. Jie turi įsitikinti, ar paauglys supranta savo elgesio pasekmes. Pavyzdžiui, paauglys gali pareikšti, kad nori gyventi atskirai. Užtuot nervingai moralizavus, kad jis nėra subrendęs savarankiškam gyvenimui, geriau tėvai paklaustų paauglio, kaip jis supranta savarankišką gyvenimą, kokių išteklių jam reikėtų, kas suteiktų materialinę pagalbą (aišku, tėvai neturi skubėti vykdyti paauglių užgaidų ir duoti pinigų), kur jis gaus lėšų ir t. t. Klausimai padeda paaugliui pačiam pamatyti pasekmes ir nuspręsti.

Paaugliams taip pat reikalingos ribos ir taisyklės, tačiau tai yra derybų objektas. Tėvai turi teisę ir pareigą nustatyti elgesio ribas, ypač tada, kai kalbama apie tėvų vertybes. Pavyzdžiui, jei tėvai nepritaria gyvenimui kartu nesuistituokus ir tai aiškiai žinoma vaikams, jie neturėtų leisti taip elgtis savo vaikams. Arba jei tėvai nevarioja narkotikų, neturi leisti to daryti paaugliams. Taisyklės ir ribos paaugliams suteikia aiškumo ir saugumo; jos turi būti pagrįstos ir paaiškintos bei gali būti praplečiamos, jei paauglys elgiasi atsakingai.

Tėvai turėtų palaikyti emocinį ryšį su paaugliu, padėti sunkiose situacijose mokykloje ar santykiuose su bendraamžiais, pastebėti paauglio sugebėjimus ir stipriąsias savybes. Bendraamžių grupė būtina normaliam paauglio vystymuisi, todėl tėvai turėtų pasidomėti ir bendrauti su paauglio draugais.

Tėvai, auginantys paauglius, turėtų nepamiršti trijų sakinių, būtinų siekiant padėti paaugliui įveikti stresą:

1. Mes mylime tave.
2. Matau, kad tu išgyveni stresą. Negaliu apsimitinėti, kad to nematau. Pasikalbėkime apie tai.
3. Žinau, kad pats vienas gali susidoroti su stresu, tačiau esu tam, kad padėčiau tau, kuo tik galiu.

Paauglystė – vienas sudėtingiausių tarpinių, reikalaujantis tėvų pastangų, gebėjimų ir kantrybės. Kadangi šiame gyvenimo tarpsnyje paaugliai patiria bendraamžių grupės spaudimą, tėvai turėtų mokyti vaikus psichologinės gynybos būdų jam priešintis.

Paaugliai turi žinoti:

1. Jie gali pasakyti „Ne“ nesijausdami kalti ir nesiteisindami.

2. Jie lengviau gali pasipriešinti grupės spaudimui, žinodami, kaip tai daryti. Yra penki „Ne“ pasakymo būdai: „Ne“ poza, kai nepasakoma aiškiai, žiūrint pašnekovui į veidą ir tvirtu balsu; užstrigusios plokštelės būdas, kai sakoma „Ne“ pasiūlymams; pasiūlymas sumenkinamas; pateikiamas alternatyvus pasiūlymas; pasitraukiama.

Prasidėjus pasimatymų metui, tėvai turi pasikalbėti su vaikais apie saugų pasimatymą. Nesaugu eiti į pasimatymą nuošaliose vietose, į privačius butus, vartoti alkoholį, narkotikus, važiuoti su pirmą kartą sutiktu vaikinu (ir ne tik) į tolimas, nepažįstamas vietas, susitikti su visai nepažįstamais žmonėmis tose vietose, kuriose sunku rasti pagalbos. Saugumo sumetimais paaugliai, eidami į pasimatymus ar vakarėlius, turėtų pagalvoti ir atsakyti į tėvų klausimus:

1. Ar pakankamai pažįsti žmogų, su kuriuo eini į pasimatymą ar vakarėlį?
2. Kur bus pasimatymas ar vakarėlis? Ar tai – saugi vieta, ar galima naudotis telefonu arba kitokia ryšio priemone?
3. Kas dar dalyvauja vakarėlyje? Ar ten bus suaugusiųjų?
4. Kokia vakarėlio programa, ar numatoma vartoti alkoholio?

Kilus neaiškumų, visada reikia pagalvoti apie galimus pavojus, susijusius su prievarta, smurtu, prekyba žmonėmis ir pan. Paauglių tėvai turėtų suprasti ir atidžiai įvertinti faktą, kad dažnai negali apsaugoti savo vaikų nuo visų iššūkių ir nemalonumų. Jie turi būti pasirengę priimti ir mylėti savo vaiką net ir tada, kai jį ištinka nelaimės ar rizikingo elgesio pasekmės.

4.5. Vaikų pykčio valdymas

Vienas svarbiausių uždavinių tėvams – išmokyti vaikus atpažinti, išreikšti ir tinkamai valdyti savo jausmus. Dažniausiai tėvams sunku priimti vaikų pyktį. Tačiau tėvai turi suprasti, kad:

1. Jausmai nėra nei geri, nei blogi.
2. Galima išmokyti jausmus reikšti tinkamu būdu.
3. Pyktis yra normalus jausmas, kurį jaučia suaugusieji ir vaikai.
4. Netinkamu būdu išreiškiamas pyktis tampa agresija prieš kitus.

5. Pykčio slopinimas arba draudimas jį išreikšti sukelia pasyvų vaiko agresyvumą, pasireiškiantį žalingu poveikiu vaikui.

Pasyvaus agresyvumo požymiai: vengimas laiku atlikti užduotis, nuolatinis vėlavimas, uždarumas, atsisakymas prisiimti atsakomybę už savo poelgius, priešinimasis teisėtiems nurodymams ir autoritetams, veiklos vengimas. Dažnai pasyviai agresyviai besielgiančiam paaugliui nepadedą tėvų ar kitų suaugusiųjų pagalba atlikti užduotis. Padėti galima tik tada, kai su paaugliu pasikalbama apie jo jausmus, kai jis padrąšinamas kalbėti apie susikaupusį pyktį.

Jei vaikas elgiasi agresyviai, tėvai turi tuoj pat nutraukti jo agresyvų elgesį, leisti jam nusiraminti, aptarti elgesio priežastis ir alternatyvius pykčio išraiškos būdus. Vaikus reikia mokyti valdyti pyktį nuo kūdikystės.

- *Kūdikiai ir vaikai iki 2 metų.* Kūdikis dažnai supyksta dėl to, kad yra didelis skirtumas tarp to, ko jis nori ir ką iš tiesų gali daryti. Norint apsaugoti vaiką nuo įniršio prieuolių reikia nukreipti jo dėmesį – sudominti kitais žaislais ar kita veikla. Dvejų metų amžiaus vaikams galima taikyti ir tokį būdą – išnešti vaiką į specialiai paskirtą vietą (pavyzdžiui, pasodinti virtuvėje ant kėdutės ar ant kilimėlio) ir palikti vieną dviem minutėms, kad nurimtų ir pamatytų, kokios yra įniršio pasekmės. Tokios pertraukėlės išmoko vaiką, kad užuot liejus įniršį ant kitų, geriausia pabūti su juo vienam.
- *3–5 metų vaikai.* Šio amžiaus vaikams taip pat tinka pertraukėlės, tik jas jau galima taikyti įvairiau. Pavyzdžiui, jeigu vaikas nurimsta, iš karto reikia pagirti ir leisti žaisti. Tai skatina vaiką save kontroliuoti. Reiktų stebėti vaiko elgesį ir pagirti, kai vaikas pats susivaldo jam sunkiose situacijose.
- *6–9 metų vaikai.* Tokio amžiaus vaikai jau pajėgūs suvokti savo elgesio pasekmes ir pasirinkti, kaip jam – gerai ar blogai – elgtis. Pasekmių ir pasirinkimo galimybių žinojimas suteikia vaikui įgūdį įsivaizduoti ženklą STOP, kuriam reikia paklusti, ir pagalvoti apie esamą situaciją, o ne elgtis impulsyviai. Šio amžiaus vaikus reikia išmokyti pasitraukti iš įtampą keliančios situacijos keletui minučių ir nusiraminti, o ne lieti pyktį. Galima supažindinti vaiką su pykčio išraiškos ribomis: pavyzdžiui, „Kai supyksti, negali įžeidinėti, skaudinti ir mušti kitų. Tačiau gali pasikalbėti apie tai, kodėl supykai,

paprašyti pagalbos, pasitraukti, išlieti pyktį daužydamas pagalvę ar pažaisdamas su kamuoliu ir pan.“

- *10–12 metų vaikai.* Vyresni vaikai jau geriau pažįsta ir supranta savo jausmus. Skatinkite vaiką pagalvoti ir kartu aptarkite situacijas, kurios išveda jį iš pusiausvyros. Pravartu paaiškinti vaikui, kad dažnai situacija, kuri iš pradžių atrodo labai skaudinanti, grėsminga, vėliau pasirodo esanti gerokai paprastesnė. Mokykite vaiką prieš duodant atsaką pagalvoti.
- *13–17 metų vaikai.* Šio amžiaus vaikai jau turėtų mokėti valdyti daugumą savo jausmų ir veiksmų. Tačiau paaugliai linkę maištauti, todėl jiems reiktų priminti ilgalaikes netinkamo elgesio pasekmes ir toliau mokyti spręsti problemas nepuolant iš karto veikti (muštis ar kitaip lieti įniršį), bet pagalvojant ir priimant sprendimus, nusiraminus. Labai padeda skatinimas kalbėtis. Paaugliui kalbant derėtų jį išklaudyti, nepertraukiant jo kalbos, ramiai ir nekritikuojant. Tai parodo, kad vertinate jį, pasitikite. Savo pastabas ar siūlymus pateikite tik tuomet, kai pamatysite ir pagirsite vaiką už tai, ką jis toje situacijoje padarė gerai. Reikia nuolat pabrėžti, kad gebėjimas sutramdyti įniršį yra labai svarbus įgūdis žmogaus gyvenime. Drausminti galima uždraudžiant tam tikrus malonumus. Rossas Campbellas (1983, liet. vert. 2010: 91) teigia, kad tėvai turi išmokyti paauglį pyktį išreikšti tinkamu būdu arba pakeisti negatyvų elgesį pozityviu.

Negatyvus elgesys:

1. Pasyviai agresyvus elgesys.
2. Nemalonus elgesys nukreipiant pyktį į kitus, nesusijusius su pykčio šaltiniu (keikimasis, muštynės, įžeidinėjimai, emociškai destruktivus elgesys).
3. Pykčio nukreipimas į šaltinį (keikimasis, muštynės, įžeidinėjimai, emociškai destruktivus elgesys).

Pozityvus ir negatyvus elgesys

1. Logiškas mąstymas, nemalonus, triukšmingas elgesys, pykčio nukreipimas į kitus objektus, su įvykiu nesusijusių nusiskundimų išsakymas.
2. Pykčio nukreipimas į šalį, logiškas elgesys.
3. Pykčio nukreipimas į šaltinį, logiškas mąstymas, nemalonus triukšmingas elgesys.

Pozityvus elgesys

1. Maloni laikysena, pyktis, nukreiptas į šaltinį, pirminio nusiskundimo laikymasis, logiškas mąstymas.
2. Maloni laikysena, sprendimo siekis, pyktis, nukreiptas į šaltinį, pirminio nusiskundimo laikymasis, logiškas mąstymas.

Tėvams reikia priminti, kad paaugliai ypač jautrūs dvigubiams standartams, todėl, mokydami paauglius tinkamai išreikšti pyktį, pirmiausia patys tėvai turi demonstruoti savo pozityvų elgesį.

4.6. Individualus tėvystės gebėjimų ugdymas

Tais atvejais, kai tėvai dėl įvairių priežasčių neturi galimybės įsijungti į tėvystės gebėjimų ugdymo grupes, reikia juos mokyti individualiai. Socialinis darbuotojas turėtų užmegzti pasitikėjimu grįstą profesinį ryšį su tėvais, aktyviai išklausti ir empatiškai reaguoti, pastebėti tėvų elgesį su vaikais, nustatyti tėvystės modelį ir išvelgti, kokių gebėjimų tėvams reikia išmokti arba kokius patobulinti. Kartais tėvai skundžiasi, kad jiems neužtenka laiko vaikų auklėjimui. H. Spanjaardas (2006) rekomenduoja tokiu atveju pradėti pokalbį apie dienos rutiną, kada kas atlieka tam tikrus veiksmus nuo ryto iki vakaro: kas pirmas atsikelia, ruošia pusryčius, išleidžia vaikus į mokyklą ir t. t. Šis pokalbis gali suteikti daug informacijos ne tik apie tėvystės modelį, bet ir apie tėvų vaidmens supratimą ir vykdymą. Pavyzdžiui, mama gali papasakoti, kad jos dukra, kuriai 11–12 metų, keičiasi pirmoji šeimoje, paruošia pusryčius ir po to pati išeina į mokyklą. Tuo metu mama miega, o dukrytė išverda jai kavos ir atneša į lovą. Šiuo atveju matome tėvų bei vaikų apsikeitimą vaidmenimis, tad galime pradėti pokalbį apie tai.

Kalbant su tėvais individualiai, patartina pirmiausia aptarti situaciją: kas įvyko, kaip elgėsi vaikas, kaip reagavo tėvai, kaip vaikas reagavo į tėvų elgesį. Analizuojant atvejį išryškėja tėvų gebėjimų stoka. Pavyzdžiui, tėvai skundžiasi, kad jų pastabos ir barimas vaiko neveikia. Paklausiamo tėvų, kodėl ji̇ bara. Pasirodo, kad pagrindinė tėvų nepasitenkinimo priežastis – blogi vaiko pažymiai. Paklausus, ar dažnai jie giria vaiką, tėvai atsako, kad jie bijo sugadinti vaiką ir todėl jo negiria už gerą elgesį. Tuomet galima su tėvais kalbėtis apie didesnę dėmesį vaikui ir teigiamą elgesio įvertinimą.

Individualus tėvystės gebėjimų mokymas gali būti ne toks rezultatyvus

kaip grupinis, kurio metu tėvai mokosi vieni iš kitų, pasidalydami apie sėkmes ir nesėkmes. Kiekvieną gebėjimą reikia ne tik aptarti, bet ir pademonstruoti bei patarti tėvams pamėginti jį taikyti. Kito susitikimo metu reikia pasikalbėti apie tai, kaip tėvams sekėsi atlikti namų užduotis.

Lavinant tėvystės gebėjimus individualiai, profesionalams reikėtų prisiminti, kad tėvai myli savo vaikus taip, kaip sugeba; kad tai, kas darbuotojui savaime suprantama ir elementaru, tėvams gali būti nauja ir nesuprantama; kad stiprindami tėvų stipriąsias savybes galime greičiau pasiekti geresnių rezultatų nei kritikuodami ir stebėdamiesi.

Klausimai ir užduotys pasikartoti

Perskaitykite teiginius, nustatykite – teisingi jie ar klaidingi:

1. Tėvystė yra biologinė savybė, todėl mokyti tėvų nėra reikalo; jie savaime žino, kaip auklėti vaiką.
2. Sulaukusiems naujagimio tėvams reikia padėti suprasti vaiko poreikius ir išlavinti gebėjimą išvystyti emocinį saugų vaiko prierašumą.
3. Mokyti tėvystės gebėjimų nereikia jokio profesinio pasirengimo.
4. Mokant tėvystės gebėjimų, tėvus pirmiausia reikia supažindinti su patikimais vaikų drausminimo būdais.
5. Fizinės baudmės yra veiksmingiausios, galima jas naudoti, svarbu nesusžaloti vaiko.
6. Fizinės baudmės – netinkamas vaikų drausminimo būdas, geriausia su jais nekalbėti ir visai juos ignoruoti.
7. Vaikai turi patys suprasti, koks yra geras ir blogas elgesys.
8. Paaugliams svarbu labai griežtos taisyklės ir ribos.

Užduotis. Įsivaizduokite, kad jūs esate pradžios mokyklos darbuotojas(-a). Suplanuokite tėvystės gebėjimų programą tėvams. Kokius gebėjimus ugdysite? Kokia jūsų tikslinė grupė? Kaip pakviesite tėvus?

PRIEDAI

Socialinių gebėjimų įvertinimo lapas

Šiame lape yra surašyta keturiolika gebėjimų. (*Gebėjimas – tai būdas ką nors atlikti*). Gebėjimo pavyzdys – maisto gaminimas, savo nuomonės išsakymas. Vienas žmogus moka gerai gaminti maistą, kitas moka gerai išsakyti savo nuomonę.

Įvertink savo elgesį balais nuo 1 (labai blogai arba turėtų būti daug geriau) iki 5 (labai gerai) pagal šiuos keturiolika gebėjimų. Atsakymus apibrauk.

Sugebu, moku:

1) susipažinti su nepažįstamu žmogumi	1 2 3 4 5
2) užduoti klausimų	1 2 3 4 5
3) palaikyti pokalbį (klausytis, ką kitas žmogus sako, kalbėti).....	1 2 3 4 5
4) kalbėti apie savo jausmus	1 2 3 4 5
5) įsitraukti į grupę	1 2 3 4 5
6) tinkamai pasielgti, gavęs(-usi) neigiamą atsakymą	1 2 3 4 5
7) pasakyti „Ne“, ko nors atsisakyti.....	1 2 3 4 5
8) išsakyti kritiką	1 2 3 4 5
9) priimti kritiką.....	1 2 3 4 5
10) susitvarkyti su patyčiomis ir priekabiavimu	1 2 3 4 5
11) bendradarbiauti.....	1 2 3 4 5
12) kartu su kitais vaikais derėtis.....	1 2 3 4 5
13) bendrauti su berniukais	1 2 3 4 5
14) bendrauti su mergaitėmis	1 2 3 4 5

Pateiktą socialinių gebėjimų įvertinimo klausimyną gali užpildyti ne tik pats vaikas, bet ir socialinis darbuotojas, mokytojas ir tėvai. Kad būtų galima kuo tiksliau įvertinti socialinių pratybų veiksmingumą, siūloma socialiniam darbuotojui paprašyti vaikų užpildyti pateiktą savęs įvertinimo formą prieš socialinių gebėjimų lavinimo pratybas ir joms pasibaigus. Kiekvieno teiginio balas (nuo 1 iki 5) parodo, kokie yra vaiko / jaunuolio gebėjimai tam tikroje elgesio srityje: atsakymas 1 atskleidžia, kad vaiko / jaunuolio įgūdžiai šioje srityje labai prasti, o atsakymas 5 rodo, kad vaikas / jaunuolis šioje srityje yra kompetentingas.

Laiško tėvams pavyzdys

Mieli _____ tėveliai, data _____

Norime Jus informuoti, kad ši pavasarį Jūsų sūnaus / dukters klasėje planuojame vesti socialinių gebėjimų lavinimo pratybas. Jų tikslas – mokyti klasės moksleivius teigiamų elgesio – bendravimo, konfliktų sprendimo _____ įgūdžių. Susitikimai vyks kiekvieną trečiadienį, 14 val. Vienas susitikimas trunka 45 minutes. Siekdami kuo geresnių programos rezultatų, prašome ir Jus įsitraukti į programos kūrimo procesą ir atsakyti į šiame laiške pateiktus klausimus apie Jūsų vaiką. Pateikta informacija bus naudojama tik šios programos kūrimo tikslams. Jei turite klausimų ar pasiūlymų, maloniai kviečiame į mus kreiptis. Jeigu pageidaujate, kad Jūsų vaikas dalyvautų, prašome tai nurodyti sutikimo lape. Dėkojame už bendradarbiavimą.

Pagarbiai
Mokyklos socialinis pedagogas (darbuotojas)

(Vardas, pavardė, parašas)

Tėvų sutikimo pavyzdys

Sutinku, kad mano sūnus / dukra _____ dalyvautų socialinių gebėjimų lavinimo pratybose.

(Vardas, pavardė)

(Parašas)

(Data)

Grupės narių lankomumas

Grupė _____ Data _____

Moksleivio vardas, pavardė	Grupės vadovas	1	2	3	4	5	6	7	8

Pastabos. _____

Grupės susitikimų temos

Nr.	Grupės susitikimų temos
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	

Suskirstytų į atskirus etapus socialinių gebėjimų pavyzdžiai

<p>Pasisveikinimas</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Priekik prie kito asmens. 2) Žiūrėk į jį (ją). 3) Pasisveikink aiškiai tardamas: „Sveikas“, „Labas rytas“ ar pan. <p>Pokalbis</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Pagalvok, ar tinkamas metas pašnekesiui. 2) Pasakyk „Sveikas(-a)“ ir žiūrėk į žmogų, su kuriuo sveikiniesi. 3) Pradėk kalbėti nuo to, ką matai ar girdi. 4) Stebėk, kaip tavo pašnekovas reaguoja. 5) Nuspręsk, ar nori tęsti pokalbį. <p>Kontakto užmezgimas</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Pradėk pokalbį. 2) Nepamiršk vis pažiūrėti į pašnekovą. 3) Stebėk, kaip pašnekovas reaguoja. Ar jis teigiamai (TAIP), ar neigiamai (NE) nusiteikęs tavo bandymo užmegzti pokalbį atžvilgiu? <ul style="list-style-type: none"> – Jei jauti, kad TAIP, gali tęsti. – Jei jauti, kad NE, reikia baigti arba bandyti kitaip ieškoti kontakto. 	<p>Grupės daromas spaudimas (jei tave provokuoja)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Išsiaiškink, kokios gali būti pasekmės. 2) Pagalvok, ar tu labiau linksti į TAIP, ar į NE. 3) Nuspręsk, ar tikrai to nori. <p>Jei ne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) Ramiai ir aiškiai pasakyk, ko tu nori. 5) Paašškink, kodėl nenori to, kas tau siūloma. 6) Jei tau vis tiek ir toliau primygtinai siūlo, pakartok, kad nenori to daryti. <p>Atsakas NE, kai jausmai sako NE, ir atsakas NE tarpusavio santykių atveju</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Pagalvok, ar tavo nusiteikimas pasiūlymo atžvilgiu yra labiau TAIP, ar labiau NE. <p>Jei jausmai sako NE:</p> <ol style="list-style-type: none"> 2) Pažiūrėk į pašnekovą. 3) Ramiai ir aiškiai pasakyk NE. 4) Paašškink, kodėl sakai NE. 5) Pabandyk rasti abiem priimtina sprendimą. <p>Kai sakai NE kam nors, kas neduoda tau ramybės ką nors pasiūlydamas</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Pažiūrėk į pašnekovą. 2) Ramiai ir aiškiai pasakyk NE. 3) (<i>Jei reikia</i>) Pasakyk, kas tau nepatinka ir tave erzina. 4) Jei vis tiek tau įkyriai siūloma, labai aiškiai pasakyk NE, „Atstok“ ar „Palik mane ramybėje“.
--	--

<p>Klausimo uždavimas</p> <ol style="list-style-type: none">1) Tiksliai žinok, ką nori pasakyti.2) Pasisveikink ir po to pasakyk, kad nori kai ko paklausti.3) Užduok aiškiai suformuluotą klausimą.4) Paaiškink, kodėl šito klausi.5) Atidžiai išklausk atsakymą.6) (Pasitikslink užduodamas kitą klausimą, jei nesupratai).7) (Pasakyk savo nuomonę apie atsakymą). <p>Pasiūlymas daryti ką nors įdomaus</p> <ol style="list-style-type: none">1) Pagalvok, ką galėtum pasiūlyti nuveikti kartu.2) Pasisveikink, po to pasakyk, kad norėtum kai ko paklausti.3) Paklausk, ar pašnekovas nenorėtų nueiti / užsiimti kuo nors ... su tavimi.4) Išklausk atsakymą.<ul style="list-style-type: none">– Jei TAIP, susitarkite dėl susitikimo.– Jei NE, pasiūlyk ką nors kita arba paklausk pašnekovo, ką jis norėtų daryti. <p>Atsisakymo atveju (jei numanai ar išgirsti pašnekovo NE)</p> <ol style="list-style-type: none">1) Nebetęsk, ką pradėjęs.2) Paklausk pašnekovo, kodėl jis nenori daryti to, ką siūlai.3) Pasakyk „Gaila“ ir paaiškink kodėl.4) Paklausk, ką pašnekovas norėtų daryti, arba pasiūlyk ką nors kita.	<p>Pagalbos prašymas</p> <ol style="list-style-type: none">1) Pagalvok, į ką kreipsies pagalbos.2) Pagalvok, ką pasakysi.3) Pasirink tinkamą momentą.4) Pasakyk, kad pašnekovui nori kai ką pasakyti.5) Paklausk, ar pašnekovas dabar turi laiko.6) Papasakok, kas atsitiko.7) Stebėk, kaip pašnekovas reaguoja. <p>Noras pasitarti</p> <ol style="list-style-type: none">1) Pasakyk, kad nori apie kai ką pasikalbėti.2) Paklausk, ar pašnekovas turi laiko.3) Pasakyk, ką nori pasakyti.4) Paklausk pašnekovo nuomonės apie tai, ką jam pasakei.5) Atidžiai jį išklausk.6) Tęsk pokalbį. <p>Kritiškos nuomonės išklausymas</p> <ol style="list-style-type: none">1) Atidžiai klausykis ir stenkis išlikti ramus.2) Paklausk, jei kažko nesupranti.3) Pasakyk, su kokiomis kritinėmis pastabomis sutinki.4) Pasakyk, su kuo nesutinki.5) Paaiškink, kodėl nesutinki.6) Pasakyk, kaip reaguosi į kritiką, ką ketini daryti toliau.
--	---

Paauglių tikslus nusakančių kortelių pavyzdys

GYVENSENA (BŪSTAS)	LAISVALAIKIS
<p>Aš norėčiau:</p> ☐ turėti savo kambarį; ☐ gyventi kitame mieste; ☐ turėti daugiau informacijos apie kambarių nuomą; ☐ gyventi ramioje, netriukšmingoje vietoje; ☐ išmokti gaminti maistą; ☐ nusipirkti dviratį / motorolerį; ☐ gražinti skolas; ☐ pasiskolinti pinigų; ☐ susitaupyti pinigų; ☐ gyventi pagal turimas lėšas; ☐ dažniau susitvarkyti kambarį; ☐ dažniau plauti indus; ☐ gyventi tvarkingiau pagal nustatytą dienotvarkę; ☐ įprasti pasikloti lovą; ☐ kiti dalykai _____	<p>Aš norėčiau:</p> ☐ turėti daugiau pinigų laisvalaikiui; ☐ mažiau užsiimti azartiškais žaidimais; ☐ užsiiminėti sportu; ☐ išmokti vairuoti ir gauti vairuotojo pažymėjimą; ☐ turėti daugiau privatumo; ☐ lankytis sporto klube; ☐ kurti muziką; ☐ kurti dainas, rašyti apsakymus, eilėraščius; ☐ turėti daugiau laiko pasilinksinti; ☐ šokti; ☐ turėti gerą, patogią lovą; ☐ išeiti pasivaikščioti; ☐ išsimiegoti; ☐ atsikratyti įvairių baimių; ☐ vartoti mažiau alkoholio; ☐ rasti ramią vietą, į kurią galėčiau nueiti; ☐ turėti mažiau įsipareigojimų; ☐ atostogauti; ☐ kiti dalykai _____

TĖVAI IR ŠEIMA	VALDŽIOS INSTITUCIJOS / ĮSTAIGOS
<p>Aš norėčiau:</p> <ul style="list-style-type: none">☐ būti savarankiškesnis(-ė) (mažiau priklausyti nuo tėvų);☐ kitaip kalbėtis / tartis su tėvais;☐ tiesiai pasakyti tėvams, kad jie piktnaudžiauja alkoholiu;☐ nedėti per daug vilčių į tėvus;☐ nebesikivirčyti su tėvais;☐ išmokti kalbėtis su tėvais;☐ kitaip reaguoti į tėvų elgesį;☐ pasakyti tėvams, ką jaučiu;☐ maloniai leisti laiką su tėvais;☐ dažniau aplankyti tėvus;☐ sulaukti supratimo iš tėvų;☐ išvengti barnių su broliu / seserimi;☐ išvengti barnių, kurie baigiasi smurtu;☐ geriau sutarti su kitais šeimos nariais;☐ nustoti vogti iš tėvų;☐ praleisti daugiau laiko su šeima;☐ geriau sutarti su tėvais;☐ kiti dalykai _____	<p>Aš norėčiau:</p> <ul style="list-style-type: none">☐ išmokti kalbėtis su įvairių įstaigų darbuotojais;☐ išmokti, kaip reikia elgtis, jei su manimi elgiamasi neteisingai;☐ išmokti pildyti įvairius sudėtingus blankus;☐ nebijoti policijos pareigūnų;☐ išmokti kalbėtis su žmonėmis, kurie su manimi elgiasi nesąžiningai;☐ papasakoti policijai apie tai, kas man nutiko;☐ daugiau sužinoti apie tai, ką įstatymai leidžia ir ką draudžia;☐ nebūti nusikaltėliu;☐ baigti reikalus su policija;☐ atsikratyti bylos teisme;☐ kiti dalykai _____

SANTYKIAI, INTYMUMAS IR SEKSUALUMAS
Aš norėčiau:

- susitikti žmogų, kuris padarytų mane laimingą;
- nebesipešti / nebesipykti;
- praleisti daugiau laiko su draugu(-e);
- rasti merginą / vaikiną, kuri(s) mane gerbtų;
- rasti žmogų, kuriuo galėčiau pasikliauti;
- geriau sutarti su broliu / seserimi;
- susirasti gerą draugą;
- pasikalbėti su kuo nors apie homoseksualumą;
- turėti saugių lytinių santykių (kurių metu neužsikrėsčiau AIDS ar kokia kita venerine liga);
- gauti daugiau žinių apie lytinius santykius;
- vesti / ištekėti;
- apsisaugoti nuo išprievartavimo;
- turėti savo šeimą;
- išsirtirti dėl neštumo;
- nesusisaistyti šeimyniniais santykiais;
- kiti dalykai _____

MOKYKLA IR DARBAS
Aš norėčiau:

- dažniau lankyti pamokas (nebėgti iš pamokų);
- gauti mokyklos baigimo pažymėjimą;
- gauti reikalingos darbo patirties;
- išmokti geriau skaičiuoti;
- išmokti geriau skaityti;
- išmokti kalbų;
- gauti geresnius pažymius mokykloje;
- geriau bendrauti su mokytojais;
- nevēluoti;
- atlikti namų darbus;
- išmokti, kaip atlikti namų užduotis;
- išmokti susitvarkyti su mokymosi problemomis;
- sportuoti;
- gauti finansinės paramos mokslui;
- rasti darbą;
- nebesiginčyti su viršininku;
- išmokti ieškoti darbo;
- tinkamai apsirengti einant į pokalbį dėl darbo;
- tinkamai elgtis;
- išmokti tinkamai pateikti save per pokalbį dėl darbo.

SVEIKATA IR IŠVAIZDA	SOCIALINIAI IR DRAUGYSTĖS RYŠIAI
<p>Aš norėčiau:</p> <ul style="list-style-type: none">☐ kad mažiau skaudėtų pilvą / galvą;☐ išspręsti odos, akių ar ausų problemą;☐ įgauti daugiau energijos;☐ mažiau nerimauti;☐ patekti į mažiau nelaimingų atsitikimų;☐ geriau atrodyti;☐ daugiau / mažiau valgyti;☐ valgyti sveikesnį maistą;☐ nebesijausti taip blogai;☐ nueiti pas gydytoją ar stomatologą;☐ valdyti savo jausmus;☐ nebenorėti nusižudyti;☐ įveikti depresiją;☐ kontroliuoti geriamo alkoholio kiekių;☐ mesti gerti;☐ nebevertoti narkotikų;☐ rasti, kas galėtų man padėti atsikratyti įpročio vartoti narkotikus;☐ kiti dalykai _____	<p>Aš norėčiau:</p> <ul style="list-style-type: none">☐ dažniau būti su draugais;☐ priklausyti kam nors ar kokiai nors grupei;☐ rašyti laiškus draugams ar šeimos nariams;☐ susitarti susitikti ir ateiti laiku;☐ gerai sutarti su bendraamžiais;☐ išmokti užmegzti kontaktą;☐ išspręsti kilusį konfliktą su geru draugu;☐ rasti ką nors, kas mane išklausytų;☐ pakeliauti su draugais ar šeima;☐ rasti ką nors, kuo galėčiau tikrai pasitikėti;☐ išmokti apsispręsti dėl maisto;☐ rasti draugų, kurie nevartoja alkoholio ar narkotikų;☐ turėti tikslą gyvenime;☐ išmokti pasakyti „Ne“, kai kiti žmonės mane įkalbinėja daryti tai, ko aš nenoriu;☐ turėti daugiau draugų;☐ rasti <i>geriausią</i> draugą;☐ suprasti, kas aš esu;☐ kiti dalykai _____

Namų užduoties pavyzdys

Užpildyk susitikimo metu:

1. Kokį gebėjimą planuoji pritaikyti? _____
2. Kokie yra šio socialinio gebėjimo žingsniai? _____
3. Kur planuoji pritaikyti šį gebėjimą? _____
4. Su kuo (draugu, klasioku, sese) planuoji pritaikyti šį gebėjimą? _____
5. Kada planuoji taikyti šį gebėjimą? _____

Užpildyk, kai pritaikysi socialinį gebėjimą:

1. Kas įvyko, kai atlikai savo namų užduotį? _____
2. Kokius gebėjimo žingsnius panaudojai? _____
3. Įvertink, kaip tau sekėsi šį gebėjimą pritaikyti (apibrauk vieną atsakymą):
 puikiai gerai vidutiniškai silpnai

Užduotys raštu vaikams, kuriems padedama išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir kitais

(Šaltinis: Arent, R. P. (1992). *Trust Building with Children Who Hurt*. New York: The Centre for Applied Research in Education).

Įsipareigojimas, globa ir paslapties laikymas (konfidencialumas)

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Įsipareigojimas yra pažadas. Kokie kiti žodžiai turi tą pačią (įsipareigojimo, pažado) reikšmę? _____

Ne visus pažadus galima ištesėti. Pavyzdžiui, šeštadienį tėtis pažadėjo nusivesti vaikus į zoologijos sodą. Tačiau netikėtai jis sužinojo, kad tuo laiku turi dirbti.

Kaip jautėsi vaikai? _____

Kaip jautėsi tėtis? _____

Ar reikėjo vietoje tėtės į zoologijos sodą vaikus nuvesti kam nors kitam – mamai, tetai, auklei? _____

Pasitikėjimas yra labai svarbus žodis. Vaikai sakys: „Jis – mano draugelis, aš galiu juo pasitikėti, ir jis gali būti mano draugu, netgi jei šiek tiek keistokai elgiasi“.

Kuo tu labiausiai pasitiki? _____

Kuo lengviau pasitikėti – vaikais ar suaugusiaisiais? _____

Kodėl? _____

Jei kas nors išplepėtų tavo paslaptis, tikriausiai tu labai supyktum. Ar yra kada nors kas nors išplepėjęs tavo paslaptis? _____

Ar labai supykai? _____

Kaip tada elgeisi? _____

Programoje mokoma pasitikėti savimi. To moko žmonės, kuriems tu rūpi. Kokiais būdais tu norėtum, kad tave padrąsintų, sustiprintų? _____

Ribos ir taisyklės kiekvienam suteikia saugumo

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Ribos ir taisyklės visada nustatomos esant rimtų priežasčių, net jei tau atrodo, kad tai kvaila arba tu nenori tam tikrų ribų laikytis.

Daugumai vaikų nepatinka, kai nurodoma, ką jie turi daryti. Kaip tu jautiesi, kai tau liepia ką nors daryti? _____

Kaip tau atrodo, koks tikslas slypi už:

- reikalavimo, kad ugniagesiai lankytų pasirengimo treniruotes?

- ženkle STOP? _____

- reikalavimo lankyti mokyklą? _____

- reikalavimo atlikti namų darbą? _____

- reikalavimo būti namuose sutemus? _____

Vaikai kasdien turi laikytis taisyklių ir tam tikrų ribų: lankyti pamokas, nevėluoti, gerbti savo draugus ir mokytojus, nesikeikti, neimti svetimų daiktų, nesimušti, draugiškai elgtis, nesinešti į mokyklą nereikalingų daiktų.

Kurios iš šių taisyklių tau atrodo teisingos? _____

Jei galėtum, tai kokias taisykles pakeistum? Kokios būtų tavo sugalvotos taisyklės? Kodėl? _____

Įsivaizduok tokią vietą, kurioje nėra jokių taisyklių. Kaip atrodytų tokia vieta?

Kaip tau patiktų gyventi ten, kur nėra jokių taisyklių? _____

Ar vaikams patiktų gyventi toje vietovėje, kurioje nėra jokių taisyklių?

Svarbu pasitikėti ir priklausyti

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Daugelis žmonių pasitiki vieni kitais ir priklauso kokiai nors grupei, šeimai, bendruomenei. Vaikai pasitiki tėvais, geri draugai pasitiki vienas kitu.

Kaip tu pasitiki tėvais? _____

Kaip pasitiki mokytojais? _____

Kaip pasitiki savo draugais? _____

Ar pasitiki savo broliais, seserimis, kitais giminaičiais? _____

Kas pasitiki tavimi? Kaip? _____

Ar gali būti laimingi žmonės, kurie su niekuo nebendruoja ir niekuo nepasitiki? _____

Ar sutinki su mintimi, kad žmogui reikia kitų žmonių? _____

Ką galvoji apie atsiskyrėlius? Kas verčia juos būti atsiskyrėliais? Ar jie yra laimingi? _____

Ar kada nors kuo nors rūpinaisi? Kaip jautėsi, galėdamas pasirūpinti kitais? _____

Ar džiaugiesi girdėdamas, kaip tavo geriausias draugas pasakoja kitiems, kad gali tavimi pasitikėti tuo metu, kai jūs esate susipykę? _____

Sukurk istoriją apie močiutę, kuriai reikia pagalbos. Ji gyvena su savo vaikų šeima. Kaip šeimos nariai turėtų jai padėti? Kaip jaučiasi šeimos nariai, padėdami močiutei? _____

Pagalvok apie vieną žmogų, kuriuo tu nepasitiki. Kodėl negali juo pasitikėti? _____

Kokiu žmogumi norėtum pasitikėti? _____

Svarbu žinoti tiesą. Tiesa padeda vaikams įveikti sunkumus

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Kai žinome faktus, mums nereikia spėlioti, nerimauti, įtarinėti, abejoti. Faktai yra susiję su tiesa. Kartais tiesa gali būti skausminga, tačiau geriau žinoti tiesą nei įtarinėti ar abejoti. Faktai apie tave padeda save pažinti ir suprasti.

Surašyk faktus (duomenis) apie save: svoris, ūgis, akių spalva, gabumai, mėgstama muzika, mėgstama veikla. _____

Surašyk faktus apie savo geriausią draugą. _____

Vaikai dažnai domisi savo šeimos istorija. Kokių faktų tu norėtum žinoti apie savo šeimą, gimines? Išdrįsk paklausti apie savo šeimos istoriją.

Kai kurie faktai yra liūdni. Kaip tau atrodo, ar reikia vaikams pasakyti liūdnus faktus (pavyzdžiui, apie tai, kad senelis labai sunkiai serga)? Paaškinink savo atsakymą. _____

Kai kada suaugusieji vengia pasakyti vaikams tiesą todėl, kad bijo nuliūdinti arba įskaudinti vaikus, o kartais galvoja, kad vaikai per maži ir negali suprasti bei susitaikyti su kai kuriais faktais. Ką tu apie tai galvoji?

Vaikai nekenčia, kai jiems meluojama. Jei kas nors nesako jums tiesos, kaip galite paprašyti, kad pasakytų faktus? _____

Kai kurie faktai padeda vaikams suprasti šeimos problemas. Kai vaikui paaiškinama, kodėl tėvai skiriasi, jis nekaltina savęs; tais atvejais, kai tėvai geria, vaikai gali sužinoti, į ką kreiptis pagalbos: gydytojus, seseles, socialinius darbuotojus, anoniminių alkoholikų grupes ir pan. Kokių faktų apie savo šeimą tu norėtum sužinoti? _____

Ar sutinki su šiuo teiginiu: vaikai jaučiasi nesvarbūs savo tėvams, jei jiems nepasakojama apie gimimą, ankstyvąją vaikystę? _____

Kartais daug lengviau gyventi, jei paaiškinama, kodėl kas nors nesiseka ar vyksta. Pavyzdžiui, vaikui daug lengviau, kai mokytoja paaiškina, kodėl nesiseka mokytis arba kaip įvairūs nemalonūs išgyvenimai veikia atmintį. Gal turi problemų ir norėtum, kad apie jas tau paaiškintų?

Paprašyk visų, kad papasakotų tau faktus ir neslėptų tiesos. Pasakydami tiesą žmonės parodo, kad tave gerbia. Tu jautiesi gerai, kai jauti kitų pagarbą tau.

Pasirinkimai: sustok, pagalvok, pasirink

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Beveik kiekvienoje situacijoje tu gali sustoti, pagalvoti ir nuspręsti, kaip teisingai pasielgti.

Perskaityk situaciją, pagalvok, kaip ji galėjo baigtis.

Jonas labai supyko ant Petro. Jis norėjo Petrui trenkti, tačiau sustojo ir pagalvojo: „Kaip kitaip galėčiau pasielgti?“ Jis nusprendė pasitraukti. Kaip dar Jonas galėjo pasielgti? _____

Agnė nuolat užduoda savo draugei Gitanai tą patį klausimą. Gitanai nusibodo jos įkyrus klausinėjimas, ji susierzino. Gitana norėjo pasakyti, kad Marytė yra tikra bukagalvė kvailė, tačiau to nepadarė. Ji nusprendė pasielgti kitaip. Kaip galėjo pasielgti Gitana? _____

Per pertrauką Agnė pargriuvo bėgdama į valgyklą. Vaikai juokėsi, tačiau jos draugė Violeta elgėsi kitaip. Kaip pasielgė Violeta ir kodėl? _____

Petras triukšmauja ir trukdo Matui skaityti. Matas norėjo apšaukti Petrą, tačiau pasielgė kitaip. Kaip pasielgė Matas? _____

Ypač sunku sustoti, pagalvoti, pasirinkti, kai supykstame. Reikia žinoti, kad:

- kiekvienas gali supykėti;
- kartais žmonės elgiasi pikta, kai yra labai nuliūdę arba ko nors bijo;
- net tada, kai žmogus pyksta, tai nereiškia, kad jam galima skaudinti kitus.

Pagalvokite ir parašykite penkis būdus, kuriais galima išreikšti pyktį neįskaudinant kitų: _____

Ką galvoji apie prasivardžiavimą ir patyčias? Kaip jautiesi, kai tai patiri? _____

Galima išmokti gražiai elgtis – padėkoti už padarytą paslaugą arba pasidžiaugti, kai ką nors gero, malonaus patiri iš draugų. Pavyzdžiui, galima pasakyti savo draugui: „Tu man labai padėjai, dabar aš suprantu matematiką. Man sekasi žaisti su tavimi tenisą todėl, kad tu mane išmokei, ačiū tau“.

Domininkas sirgo. Klasės draugai jam atsiuntė atvirukų, linkėdami pasveikti. Kai Domininkas pasveikęs grįžo į klasę, jis pasakė (įrašykite, ką jis galėjo pasakyti): _____

Vytas pametė savo telefoną, o Andrius jį rado ir grąžino Vytui. Ką galėjo pasakyti Vytas Andriui? _____

Auklėtoja surengė labai įdomią ekskursiją savo klasei. Kai jie grįžo iš ekskursijos, Janina pasakė auklėtojai: _____

Kaip jautiesi tuo atveju, kai padarai ką nors gero kitam, o šis tau nepadėkoja ir nepasako nieko gero? _____

Kodėl kai kuriems vaikams lengviau pasakyti blogus dalykus negu gerus? _____

Kaip galėtum padėti kitiems, kad jie išmoktų pasakyti gerų žodžių kitam? _____

Teigiamos žinutės labai svarbu

Vardas _____

Data _____

Perskaityk klausimus ir parašyk atsakymus.

Prisimink: mes nekreipiame dėmesio į gramatikos ar skyrybos klaidas.

Čia nėra nei klaidingų, nei teisingų atsakymų.

Tavo atsakymai nebus viešinami.

Labai gerai, kai gali pasitikėti savo draugais ar artimais žmonėmis ir kai su tavimi gražiai elgiasi, net jei esi blogos nuotaikos. Tačiau kartais žmonės

nepajėgia gražiai bendrauti, kai yra susirūpinę ar blogos nuotaikos. Labai svarbu pasakyti ką nors gero kitam žmogui, tačiau ne visada tai pavyksta.

Grįžtamasis ryšys – tai mūsų reakcija į kito žmogaus elgesį tam tikru būdu: pasakome jam, ką mums reiškia jo elgesys arba kaip jaučiamės. Dažnai galime numatyti, kaip jaučiasi kiti žmonės arba kaip jie reaguoja į mūsų elgesį. Pavyzdžiui, žinome, kad į humorą žmonės reaguoja juokdamiesi.

Kai elgiamės draugiškai, galime tikėtis, kad kiti taip pat elgsis draugiškai, reaguos į mūsų elgesį palankiai. Kaip galime išreikšti savo draugiškumą kitiems? _____

Galime teigiamai, draugiškai reaguoti šiais būdais:

- nusišypsodami;
- nuoširdžiai juokdamiesi, jei tai juokinga;
- pasakydami, kaip jaučiamės: „Aš jaučiuosi...“;
- apkabindami, paspausdami ranką;
- klausdami, domėdamiesi ta tema, kuria kalbame;
- atidžiai išklausydami.

Paprastai žmonėms patinka, kai jais domisi ar juos pastebi, atkreipia į juos dėmesį ir kalbasi. Jie jaučiasi atstumti, nereikalingi, suniekinti, kai niekas nekreipia į juos dėmesio. Jei tu būtum tokioje situacijoje, kaip jautumeis? Ką darytum tokioje situacijoje? _____

Čia yra keletas atsakymų į prieš tai buvusį klausimą. Kaip tu vertini šiuos atsakymus:

- paprašysiu to, ko noriu;
- elgsiuosi taip, tarsi nepastebėčiau jų elgesio;
- pagalvočiau, kad niekas nesidomi tuo, ką aš sakau;
- padaryčiau ką nors, kad atkreipčiau dėmesį;
- supykčiau ir parodyčiau, kad pykstu;
- pagalvočiau, kad manęs nemėgsta.

Kartais žmonės pravardžiuoja ar žemina kitus dėl jų išvaizdos, gabumų, charakterio ir kitokių dalykų. Jie ne tik pravardžiuojami, jiems prilipinamos tam tikros etiketės. Kaip reaguoji, kai kas nors vadina kitą:

- kvaileliu, debilu, prietranka;
- smegenų bokštu, genijumi;

- milžinu, nykštuku, mažium;
- moksluiku, visažiniu;
- klounu, mušeika, kvailiu;
- mamųčiuku, blondinu(-e);
- pataikūnu, mokytojo šuneliu, skundiku? _____

Kai kada žmonėms lengva suteikti teigiamą grįžtamąjį ryšį, kai kada sunku. Parašyk, ką tu pasakytum šiais atvejais:

Papasakoju įdomią istoriją savo draugams. Man patiktų, jei draugai pasakytų... _____

Paskolinau Janinai dviratį. Man patiktų, jei ją grąžindama ji pasakytų... _____

Netyčia sudaužiau lėkštę ir atsiprašiau dėl to mamos. Norėčiau, kad mama pasakytų... _____

Teigiami dalykai, kuriuos man lengva pasakyti: _____

Teigiami dalykai, kuriuos man labai sunku pasakyti: _____

Prisimink kelias patarles, posakius, kuriuose būtų kalbama apie gražaus elgesio teigiamą poveikį.

Grupinio darbo metodas, skirtas vaikams, norintiems išmokti pasitikėti savimi ir kitais bei išmokti bendrauti. Siūlomos šešios temos, aptariamoms susitikimų grupėje: draugystė, ribos ir taisyklės, priklausymas, tiesa, padedanti įveikti sunkumus, teisingi pasirinkimai ir teigiamos žinutės.

Grupės susitikimas tema: **kaip tapti gerais draugais.**

Tikslas – padėti vaikams suprasti, kad tikra draugystė remiasi pasitikėjimu, susitarimais ir konfidencialumu (mokėjimu laikyti paslaptis).

I. Minčių lietus: paklauskite vaikų, kaip jie supranta pasitikėjimą, išipareigojimą ir mokėjimą išlaikyti paslaptis. Užrašykite idėjas lentoje arba ant didelio popieriaus lapo. Trumpai apibendrinkite.

Pasitikėjimas reiškia garbingumą ir patikimumą. Pasitikėjimas suteikia saugumo ir pagarbos jausmus.

Įsipareigojimas yra pažadas. Tai reiškia, kad padarai tai, ką pažadi. Tai gi tavimi galima pasitikėti, nes tu padarai tai, ką pažadėjęs. Tave galima gerbti. Įsipareigojimas yra susitarimas. Susitarimai gali būti laikini, tačiau nutraukiant susitarimą reikia pranešti.

Konfidencialumas reiškia, kad tu gerbi kito žmogaus paslaptis. Jei kitas žmogus tau ką nors pasako ir paprašo nesakyti kitiems, tai konfidencialumas reikalauja išlaikyti paslaptį, jos nepaviešinti. Galima pasitikėti žmogumi ir jį gerbti, jei jis laikosi susitarimų ir įsipareigojimų bei sugeba išlaikyti paslaptis.

Siekiant sukurti gerus tarpusavio santykius reikia pastangų.

II. Pasiūlykite grupės nariams atlikti šį pratimą:

Ką mes laikome draugyste? Perskaitykite teiginius ir, jei jie teisingi, šalia esančiame langelyje pažymėkite raidę T, jei neteisingi – raidę N.

- Draugas yra asmuo, su kuriuo tu gerai jautiesi.
- Nauji draugai yra patys geriausi.
- Draugai jus supranta geriau nei kiti.
- Draugas niekada tavęs neįskaudina.
- Tikra draugystė yra trumpalaikė.
- Draugas yra tas, kuris patinka tavo tėvams.
- Geras draugas yra tavo pusėje net tada, kai klysti.
- Draugai turi pasidalyti paslaptimis.
- Jei turėsi daug pinigų, tai turėsi daug draugų.
- Norėdamas išlaikyti draugystę, turi elgtis garbingai.

Kiekvieną sakinį aptarkite grupėje. Grupės nariai gali balsuoti dėl kiekvieno sakinio. Rezultatus užrašykite lentoje.

III. Kas padeda išlaikyti draugiškus ryšius? Suskirstykite grupės narius į mažesnes grupes. Grupelėje visi pasikalba apie tai, kas padeda išlikti draugais. Kiekviena grupelė gali pristatyti savo nuomonę, kuri užrašoma lentoje.

Apibendrinkite. Galite pasiūlyti aptarti keletą idėjų mažose grupelėse:

- Pasitikėjimas yra draugystės pagrindas. Jei nori, kad pasitikėtų, elkis garbingai.
- Išsakyk draugui savo jausmus, papasakok, kaip jautiesi.

- Būk jautrus ir padėk draugams, atidžiai juos išklausyk, nepertraukinėk.
- Jei tavo draugas atrodo nelaimingas ar susirūpinęs, aplankyk jį arba paskambink jam.
- Neskubėk pykti, jei tavo ir draugo nuostatos skiriasi. Geriau ramiai pasikalbėti ir viską išsiaiškinti. Pyktis – blogas patarėjas. Taikoje jaučiamės geriausiai. Stenkis išlikti taikoje.
- Atsimink, kad visiems, ypač augantiems, būna ir gerų, ir blogų dienų. Neleisk, kad kito blogos dienos apkartintų tau gyvenimą.
- Išmok parodyti savo dėmesį, meilę, palankumą, rūpestį ir paramą. Atsimink, tau taip pat būna blogų dienų, tikriausiai nenorėtum, kad tokiomis dienomis būtum savo draugams bjaurus ir negeranoriškas.

Grupelės pristato savo nuomonę, galimą bendra grupės diskusija apie tai, kaip išsaugoti draugystę.

Paklauskite grupės narių, ką naujo jie sužinojo šio susitikimo metu, kas jiems patiko, apie ką dar norėtų pasikalbėti. Paklauskite, kaip geri draugai neturėtų elgtis. Kaip jie išreiškia dėmesį, draugiškumą, paramą vienas kitam, namiškiams, klasės draugams? Ko jie norėtų išmokti?

Grupės susitikimas tema: **ribos ir taisyklės**

Susitikimo tikslai:

- padėti vaikams suprasti, kad ribos ir taisyklės suteikia saugumo;
- padėti vaikams įveikti nusivylimą, kai privaloma laikytis taisyklių;
- išmokyti vaikus gerbti visuotinai priimtas taisykles ir jų laikytis.

Įvadas. Susitikimas pradedamas žaidimu: vaikai susiskirsto į dvi grupes, kurios sustoja viena priešais kitą tam tikru atstumu. Tarp šių grupių yra keletas kliūčių – netvarkingai sustatytos kėdės. Paprašykite, kad grupės nariai pasikeistų vietomis, tačiau nenurodykite, kaip jie turi tai padaryti. Vaikai užkliūva vienas už kito arba už kėdžių. Tuomet paprašykite, kad grupės vėl pasikeistų vietomis, tačiau eitų žąsele vienas paskui kitą, pasisukdami į kairę. Grupės nariai tvarkingai pasikeičia vietomis.

Aptarkite žaidimą, paklauskite, kada vaikai jautėsi geriau, kada mažiau užkliuvo vienas už kito, kokią išvadą jie gali padaryti iš šios patirties.

Diskusija tema: kodėl reikalingos tam tikros ribos ir taisyklės? Paprašykite vaikų įsivaizduoti, kas atsitiktų, jei staiga dingtų visi kelio ženklai,

visos vairavimo taisyklės ir kiekvienas galėtų važiuoti, kaip jam šauna į galvą. Kaip jie jaučiasi, kai privalo laikytis kokių nors taisyklių?

Apibendrinkite tai, ką vaikai pasakė:

- Ribos ir taisyklės suteikia saugumo.
- Laikydami taisyklių ir nustatytų apribojimų tada, kai jie mums nepatinka, ugdome savo charakterį, mokomės bendro gyvenimo visuomenėje.
- Kartais sunku laikytis tam tikrų taisyklių, reikalavimas jų laikytis sukelia nusivylimą (frustraciją).

Paprašykite, kad vaikai mažose grupelėse pasikalbėtų apie tai, kokios taisyklės jiems sukelia nusivylimą, frustraciją.

Grupelės pristato savo darbą. Apibendrinkite, papasakokite vaikams, kad nusivylimą galima įveikti žinant, jog taisyklių laikymasis padeda:

- išmokti save kontroliuoti;
- skatina mokytis teisingai pasirinkti;
- kelia pasitenkinimą teisingu elgesiu;
- ugdo savigarbą;
- padeda suprasti, kad kai kurių dalykų neįmanoma pakeisti ir tai nėra vaiko kaltė.

Paklauskite, kokių taisyklių reikalauja laikytis tėvai, mokytojai, kokias taisykles norėtų pakeisti, kodėl.

Taisyklės išreiškia rūpestį vaiku. Kai vaikai auga neturėdami jokių taisyklių, jie jaučiasi blogai ir mano, kad niekam nerūpi.

Grupės darbas užbaigiamas grįžtamuju ryšiu: paklauskite, ko gero jie šiandien išmoko ir kaip dabar jaučiasi. Vienas kitam vaikai turi pasakyti po vieną gerą žodį.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Campbell, G. (2008). *Penkios vaikų meilės kalbos*. Vilnius: Alma littera.
- Campbell, R. (2008). *Kaip mylėti savo paauglį*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Dreikurs, R.; Soltz, V. (2008). *Laimingi vaikai – iššūkis tėvams*. Vilnius: Vaga.
- Gailienė, D.; Bulotaitė, L.; Strulienė, N. (red.). (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymas. Ikimokyklinis amžius*. (2005). Vilnius.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymas pradinėse klasėse*. (2005). Vilnius.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymas. V–VIII klasės*. (2005). Vilnius.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymas. IX–X klasės*. (2005). Vilnius.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa*. (2004). Vilnius.
- Goštautas, A.; Pilkauskienė, I. ir kt. (2002). *Bendravimo įgūdžių ugdymas intensyvaus mokymo stovykloje „Sniego gniūžtė“*. Mokymo priemonė. Kaunas.
- Konfliktai ir bendravimas. Vadovas po konfliktų valdymo labirintą*. (1996). Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.
- Molcho, S. (2005). *Vaikų kūno kalba*. Vilnius: Alma littera.
- Samašonok, K.; Gudonis, V. (2008). *Paauglių, gyvenančių globos institucijose, adaptyvaus elgesio ugdymas*. Šiauliai: Leidybos centras.
- Shapiro, L. E. (2008). *Kaip ugdyti vaiko emocinį intelektą. Vadovas tėvams*. Vilnius: Presvilka.
- Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas, pradinių klasių moksleivių įgūdžiams lavinti*. (2001). Parengė: S. Kemerienė, R. Mazūrienė, A. Petronis, A. Sadauskienė. Vilnius: Pedagoginis psichologinis centras.
- Strulienė, N. (2007). *Paauglių socialinių įgūdžių ugdymo programa*. Kaunas: Tiltai.
- Šniras, Š.; Malinauskas, R. (2006). *Moksleivių socialinių gebėjimų lavinimas*. Kaunas: LKKA.

LITERATŪRA

- Allen, G.; Langford, D. (2008). *Effective Interviewing in Social Work and Social Care. A Practical Guide*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Anderson, S.; Messick, S. (1974). Social Competency in Young Children. *Developmental Psychology*, 10, 282–293.
- Arent, R. P. (1984). *Stress and Your Child*. London: Prentice-Hall, International Inc.
- Arent, R. P. (1992). *Trust Building with Children Who Hurt*. New York: The Centre for Applied Research in Education.
- Argyle, M. (1983). *The Psychology of Interpersonal Behaviour*. 4th ed. Harmondsworth, UK: Penguin Books.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, N. Y.: Prentice-Hall.
- Bandzevičienė, R. (1999). Socialinės psichologinės treniruotės. Iš R. Kočiūnas (red.). *Grupinė psichoterapija Lietuvoje. Teoriniai modeliai ir jų taikymas*. Vilnius: Via recta, 28–40.
- Barkauskaitė, M. (1997). Devintųjų klasių mokinių nuostatų, vertybių ir vertinimų tyrimas. *Pedagogika*, 33, 15–37.
- Berns, R. M. (2009). *Vaiko socializacija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Brown, L. N. (1990). *Groups for Growth and Change*. New Brunswick: Rutgers University.
- Bula, J. F. (2000). Use Multicultural Self for Effective Practice. In M. Baldwin. *The Use of Self in Therapy*. New York: Haworth Press.
- Bulotaitė, L. (1996). Mokinių socialinių įgūdžių ugdymas. Iš D. Gailienė, L. Bulotaitė, N. Sturlienė (red.). *Aš myliu kiekvieną vaiką: knyga mokytojams ir auklėtojams*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 46–51.
- Bulotaitė, L. (1999). Polinkio į narkomaniją ir alkoholizmą prevencija mokyklos psichologo darbe. Iš R. Giedrienė, J. Grudzinskas, G. Navaitis (sud.). *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika, 121–128.

- Bulotaitė, L.; Gudžinskienė, V. (2003). *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. Vilnius: Baltijos kopija.
- Butkienė, G.; Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai.
- Cameron, H. (2008). *The Counselling Interview. A Guide for the Helping Professions*. Palgrave Macmillan.
- Campbell, D.; Palm, G. (2004). *Group Parent Education*. London: Sage Publications Inc.
- Cochrane, C. T.; Myers, D. V. (1980). *Children in Crises*. London: Sage Publications.
- Coie, J. D. (1990). Toward a Theory of Peer Rejection. In S. R. Asher, J. D. Coie (eds.). *Peer Rejection in Childhood*. New York: Cambridge University Press, 365–399.
- Coie, J. D.; Dodge, K. A. (1983). Continuities and Changes in Children's Social Status: A Five-Year Longitudinal Study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 29 (3), 261–282.
- Coie, J. D.; Krehbiel, G. (1984). Effects of Academic Tutoring on the Social Status of Low Achieving, Socially Rejected Children. *Child Development*, 55, 1465–1478.
- Combs, M. L.; Slaby, D. A. (1977). Social Skills Training with Children. In B. B. Lahey, A. E. Kazdin (eds.). *Advances in Clinical Child Psychology*, 1. New York: Plenum Press.
- Compton, B. R.; Galaway, B. (2000). *Social Work Processes*. Pacific Grove (CA) etc.: Brooks/Cole.
- Constable, R. (1997). *Reflexions on Seven-Year Centre of Professional Social Welfare Workers Education*. Kaunas: Unpublished Article from Caritas Archive.
- Constable, R. T.; Walberg, H. (1999). School Social Work: Facilitating Home-School Partnerships in 1990s. In R. T. Constable, S. McDonald, J. P. Flynn (eds.). *School Social Work Practice, Policy, and Research Perspectives*. 4th ed. Chicago: Lyceum Books, 189–204.
- Cournoyer, B. (1991). *The Social Work Skills Workbook*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

- Crick, N. R.; Dodge, K. A. (1996). Social Information-Processing Mechanisms in Reactive and Proactive Aggression. *Child Development*, 67, 993–1002.
- Dodge, K. A.; Pettit, G. S.; McClaskey, C. J.; Brown, M. M. (1986). Social Competence in Children. *Monographs of Society for Research in Child Development*, 213, 51 (2), 1–86.
- Dodge, K. A.; Price, J. M. (1994). On the Relation Between Social Information Processing and Socially Competent Behavior in Early School-Aged Children. *Child Development*, 65, 1385–1397.
- Elliott, S. N.; Busse, R. (1991). Social Skills Assessment and Intervention for Children at Risk for Social-Emotional Problems. *School Psychology International*, 12, 63–83.
- Fahlberg, V. (1991). *A Child's Journey Through Placement*. Indianapolis, IN: Perspectives Press.
- Feldman, E.; Dodge, K. A. (1987). Social Information Processing and Sociometric Status: Sex, Age, and Situational Effects. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15 (2), 211–227.
- Fleming, J. S.; Rikord, B. (1997). Solution-Focused Brief Therapy. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 5 (4), October, 286–294.
- Franzoi, S. L.; Davis, M. H.; Vasquez-Suson, K. A. (1994). Two Social Worlds: Social Correlates and Stability of Adolescent Status Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (3), 462–473.
- Frederickson, N.; Turner, J. (2003). Utilizing the Classroom Peer Group to Address Children's Social Needs: An Evaluation of the Circle of Friends Intervention Approach. *Journal of Special Education*, 36 (4), 234–245.
- Frey, A.; George-Nichols, N. (2003). Intervention Practices for Students with Emotional and Behavioral Disorders: Using Research to Inform School Social Work Practice. *Children and Schools*, 25 (2), 97–105.
- Furnham, A.; Argyle, M.; Graham, J. A. (1981). *Social Situations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gedvilienė, G. (1999). Mokymuisi bendradarbiaujant palankios aplinkos kūrimas. *Socialinė-psichologinė adaptacija ir švietimo sistema*. 1 knyga. Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: VDU, 47–52.

- Goldstein, A. P. (1999). *The Prepare Curriculum: Teaching Prosocial Competencies*. Revised ed. Champaign, IL: Research Press.
- Gottman, J.; Gonso, J.; Schuler, P. (1976). Teaching Social Skills to Isolated Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 4 (2), June, 179–197.
- Grebliauskienė, B.; Večkienė, N. (2003). *Komunikacinė kompetencija. Komunikabilumo ugdymas*. Vilnius: Žara.
- Greenberg, M. T.; Weissberg, R. P.; O'Brien, M. U.; Zins, J. E.; Fredericks, L.; Resnik, H.; Elias, M. J. (2003). Enhancing School-Based Prevention and Youth Development Through Coordinated Social, Emotional, and Academic Learning. *American Psychologist*, June/July, 466–474.
- Gresham, F. M. (1985). Behavior Disorders Assessment: Conceptual, Definitional, and Practical Considerations. *School Psychology Review*, 14, 495–509.
- Gresham, F. M.; Elliott, S. N. (1990). *The Social Skills Rating System*. Circle Pines, MN: American Guidance Systems.
- Gresham, F. M.; Elliott, S. N. (1993). Social Skills Intervention Guide: Systematic Approaches to Social Skills Training. *Special Services in the Schools*, 8 (1), 137–158.
- Gresham, F. M.; Nagle, R. J. (1980). Social Skills Training with Children: Responsiveness to Modelling and Coaching as a Function of Peer Orientation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 18, 718–729.
- Hepworth, D. H.; Larsen, J. A. (1993). *Direct Social Work Practice*. California: Books/Cole Company.
- Hopkins, D.; Ainscow, M.; West, M. (1998). *Kaita ir mokyklos tobulinimas*. Vilnius: Tyto alba.
- Hubbard, J. A.; Coie, J. D. (1994). Emotional Correlates of Social Competence in Children's Peer Relationships. *Merrill-Palmer Quarterly*, 40, 1–20.
- Hughes, J. N.; Robinson, M. S.; Moore, L. A. (1991). Children's Attributions for Peer's Positive Behaviors: Social Status Differences. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 19, 645–657.
- Jacikevičienė, O.; Rupšienė, L. (1999). *Bendradarbiavimas ir kooperacija ugdant vaikus*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

- Jacikevičius, A. (1994). *Siela, mokslas, gyvensena*. Vilnius: Žodynas.
- Jacikevičius, A. (1996). *Siela, mokslas, gyvensena: psichologijos įvadas studijų pradžiai*. Vilnius: Žodynas.
- Jakavičius, V. (1998). *Žmogaus ugdymas. Įvadas į edukologijos studijas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- James, R. K.; Gilliland, B. E. (2001). *Crisis Intervention Strategies*. Belmont (Calif.): Brooks/Cole.
- Johnson, L. C. (2001). *Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
- Jovaiša, L. (2001). *Edukologijos pradžios*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Juodaitytė, A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Kadushin, A. (1972). *The Social Work Interview*. New York, London: Columbia University Press.
- Kauffman, J. M. (2001). *Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth*. 7th ed. Upper Saddle River, New York: Prentice-Hall.
- Kočiūnas, R. (1995). *Psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Lumen.
- Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Ladd, G. W. (1981). Effectiveness of a Social Learning Method for Enhancing Children's Social Interaction and Peer Acceptance. *Child Development*, 52, 171–178.
- LeCroy, C. W. (1983). Social Skills Training with Adolescents: A Review. In C. W. LeCroy (ed.). *Social Skills Training for Children and Youth*. New York: The Haworth Press, 91–117.
- LeCroy, C. W.; Milligan, K. B. (1991). Promoting Children's Social Competence in the Schools. In R. Constable, J. P. Flynn, S. McDonald (eds.). *School Social Work. Practice and Research Perspectives*. 4th ed. Chicago: Lyceum Books, Inc., 226–247.

- Leigh, J. W. (1998). *Communicating for Cultural Competence*. Boston: Allyn and Bacon, 173–174.
- Lemerise, E. A.; Arsenio, W. F. (2000). An Intergrated Model of Emotional Processes and Cognition in Social Information Processing. *Child Development*, 71 (1), 107–118.
- Lepaitė, D. (2001). *Kompetencijų plėtojančių studijų programų lygio nustatymo metodologija*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, 2006 m. sausio 4 d. Nr. A1–2. *Dėl socialinių darbuotojų kvalifikacinių reikalavimų aprašo ir dėl socialinį darbą dirbančiųjų profesinės kvalifikacijos tobulinimo tvarkos aprašo patvirtinimo*. Prieiga per internetą: http://www.socmin.lt/get_file.php?file=rtovsw5ldhb1yi9tbwfydhdlyi9zb2mvbs9tx2zpbgvzl3dmawxlcy9mawxlmk1mi5odg07u29wy2lhbgluas4ulmlmawthy2luawfplmh0bts7.
- Mayeux, L.; Cillessen, A. H. N. (2003). Development of Social Problem Solving in Early Childhood: Stability, Change, and Associations with Social Competence. *Journal of Genetic Psychology*, 164 (2), 153–174.
- Margolin, S. (2001). Interventions for Nonaggressive Peer-Rejected Children and Adolescents: A Review of the Literature. *Children and Schools*, 23 (3), 143–160.
- Matonytė, I. (2001). *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius.
- Molicka, M. (2007). *Terapinės pasakos*. Vilnius: Vaga.
- Morales, A. T.; Sheafor, B.; Scott, M. (2007). *Social Work – a Profession of Many Faces*. Boston, New York: Pearson.
- Navaitis, G. (1998). *Psichologinė parama vaikams*. Vilnius: Kronta.
- Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius: Kronta.
- Oaklander, V. (2007). *Langas į vaiko pasaulį* (liet. vert. iš *Windows to Our Children*, 1988). Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
- Oden, S.; Asher, S. R. (1977). Coaching Children in Social Skills for Friendship Making. *Child Development*, 48, 495–506.
- Pedersen, P. (1987). Ten Frequent Assumptions of Cultural Bias in Counseling. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 15, 16–24.

- Pepler, D. J.; Craig, W.; Roberts, W. L. (1995). Social Skills Training and Aggression in the Peer Group. In J. McCord (ed.). *Coercion and Punishment in Long-Term Perspectives*. New York: Cambridge University Press, 213–228.
- Pepler, D. J.; King, G.; Craig, W.; Byrd, B.; Bredam, L. (1995). The Developmental and Evaluation of a Multisystem Social Skills Group Training Program for Aggressive Children. *Child & Youth Care Forum*, 24 (5), 297–313.
- Pikūnas, J. (1994). *Asmenybės vystymasis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Pincus, A.; Minahan, A. (1974). *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca Illinois: Peacock Publishers, Inc.
- Pivorienė, R. V.; Sturlienė, N. (2005). *Mūsų klasė. Knyga klasės auklėtojai*. Vilnius: Tyto alba.
- Pizas, A. (1994). *Judesių kalba. Kaip skaityti žmonių mintis iš jų gestų*. Vilnius: Politika.
- Rajeckas, V. (2004). *Pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Paramos spaustuvė.
- Rimkutė, E. (2008). *Mano knyga – vaikas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Rose, S. R. (1982). Promoting Social Competence in Children: A Classroom Approach to Social and Cognitive Skill Training. *Child & Youth Services*, 5 (3/4), 43–60.
- Rosenfeld, L.; Caye, J. (2008). *Creating, Facilitating, and Evaluating Group Work*. Tata-Turner-Kuralt School of Social Work.
- Saleebey, D. (2009). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. 5th ed. Pearson: Addison-Wesley.
- Sanders, M. R.; Ralph, A. (2004). Towards a Multilevel Model of Parenting Intervention. In M. Hogui, N. Long (eds.). *Handbook of Parenting: Theory and Research for Practice*. London: Sage.
- Satir, V. (1988). *The Satir Model Science and Beyond*. California: Books, Inc.
- Sheridan, S. M.; Maughan, D. P.; Hungelmann, A. (1999). A Contextualized Framework for Social Skills Assessment, Intervention, and Generalization. *School Psychology Review*, 28 (1), 84–103.

- Shulman, L. (1997). *The Skills of Helping Individuals, Families and Groups*. Itasca (Ill.): Peacock Publishers, Inc.
- Simons-Morton, B. G.; Crump, A. D. (2003). Association of Parental Involvement and Social Competence with School Adjustment and Engagement Among Sixth Graders. *Journal of School Health*, 73 (3), 121–126.
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity*. Penguin.
- Slot, N. W.; Spanjaard, H. J. M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Baar: Uitgeverij Intro.
- Socialinis darbas. Profesinės veiklos įvadas* (tarptautinis projektas). (2004). Parengė: A. A. Kazlovas, P. I. Danilova, M. V. Firsovas. Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas pradinė klasių moksleivių įgūdžiams lavinti* (2001). Parengė: S. Kemerienė, R. Mazūrienė, A. Petronis, A. Sadauskienė. Vilnius: Pedagoginis psichologinis centras.
- Spanjaard, H. (2008). *Tėvystės gebėjimų ugdymas*. Metodinė medžiaga profesionalams. Rankraštis. Vilnius.
- Spanjaard, H.; Krooi, H.; Blažaitė, J. (2008). *Vaiko teisių apsauga bendruomenėje. Praktiniai patarimai darbui su vaikais ir tėvais bei tarpžinybiniam bendradarbiavimui*. Bendruomenių kaitos centras.
- Stephen, S. W.; Donna, G. (2003). Using Key Instructional Elements to Systematically Promote Social Skill Generalization for Students with Challenging Behavior. *Intervention in School & Clinic*, 39 (1), 30–38.
- Sztompka, P. (2003). *The Sociology of Social Change*. Oxford, UK & Cambridge, USA: Blackwell.
- Teresevičienė, M.; Gedvilienė, G. (1999). *Mokymasis grupėse ir asmenybės kaita*. Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Teresevičienė, M.; Gedvilienė, G. (2000). *Mokymasis bendradarbiaujant*. Vilnius: Garnelis.
- Tobler, N. S.; Roona, M. R.; Ochshorn, P. (2000). School-Based Adolescent Prevention Programs: 1998 Meta-Analysis. *Journal of Primary Prevention*, 20, 275–336.

- Trower, P.; Bryant, B.; Argyle, M. (1978). *Social Skills and Mental Health*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Vaitkevičius, J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Egalda.
- Vengeris, A. (2007). *Psichologiniai piešinių testai*. Vilnius: Presvika.
- Vincent, C. G.; Horner, R. H.; Sugai, G. (2002). Developing Social Competence for All Students. ERIC/OSEP Digest, 0701. *ERIC Clearing-House on Disabilities and Gifted Education Arlington VA*. ERIC/OSEP Special Project. Prieiga per internetą: <http://www.ericdigests.org/2003-3/social.htm>.
- Vyšniauskytė-Rimkienė, J. (2006). *Paauglių socialinės kompetencijos bendrojo lavinimo mokykloje plėtojimas taikant socialinių gebėjimų lavinimo modelį*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Weissberg, R. P.; Kumpfer, K. L.; Seligman, M. E. P. (2003). Prevention for Children and Youth That Works: An Introduction. *American Psychologist*, 58, 425–432.
- Wilson, S. J. (1978). *Confidentiality in Social Works: Issues and Principles*. New York: Free Press.
- Winnicott, D. W. (2000). *Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis*. Vert. iš anglų k. L. Judelevičius. Vilnius: Via recta.
- Zaborskis, A.; Žemaitienė, N.; Šumskas, L.; Diržytė, A. (1996). *Moksleivių gyvenimo būdas ir sveikata. Pasaulinės sveikatos organizacijos 1994 m. tarptautinės moksleivių apklausos rezultatai*. Vilnius: Leidybos centras.
- Zastrow, Ch. (1993). *Social Work with Groups*. 3th ed. Chicago: Nelson-Hall Publications.
- Želvys, R. (1994). *Paauglio psichikos vystymasis*. Vilnius: Lietuvos mokytojų kvalifikacijos institutas.
- Žukauskienė, R. (1996). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
- Žukauskienė, R. (2001). *Kodėl vaikai neklauso? Moksleivių netinkamo elgesio ypatumai*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius.
- Беличева, С. А. (1993). *Основы превентивной психогии*. Москва: ТЕИС.

Vi314 **Jorūnė Vyšniauskytė-Rimkienė, Teresė Nijolė Liobikienė**

Gebėjimai socialinio darbo praktikoje (tėvystės ir vaikų socialinių gebėjimų lavinimas). Mokomoji knyga / Jorūnė Vyšniauskytė-Rimkienė, Teresė Nijolė Liobikienė. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012. – 188 p.

ISBN 978-9955-12-661-4 (spausdintas)

ISBN 978-9955-12-604-1 (internetinis)

Mokomojoje knygoje pristatomas socialinio darbo interviu metodas, nagrinėjami vaikų ir jaunuolių socialinių gebėjimų lavinimo teoriniai pagrindai ir praktiniai lavinimo metodai, tėvystės gebėjimų ugdymo reikšmė, šių gebėjimų įvairiuose vaiko amžiaus tarpsniuose lavinimo ypatumai. Šioje mokomojoje knygoje socialinio darbo studijų krypties studentai, socialiniai darbuotojai praktikai bei kiti specialistai ras vertingos medžiagos, planuodami ir organizuodami interviu su skirtingomis klientų grupėmis, pasisems praktinių žinių, kaip vesti vaikų socialinių gebėjimų ir tėvystės įgūdžių lavinimo pratybas.

UDK 37.035(075.8)

Jorūnė Vyšniauskytė-Rimkienė, Teresė Nijolė Liobikienė

GEBĖJIMAI SOCIALINIO DARBO PRAKTIKOJE

(tėvystės ir vaikų socialinių gebėjimų lavinimas)

Mokomoji knyga

Redagavo Robertas Keturakis, Simona Grušaitė

Maketavo Irena Sabaliauskaitė

Piešinio autorius Dautartas Rimkus

2012-05-28. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K12-013

Išleido ir spausdino Vytauto Didžiojo universiteto leidykla

S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas